

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МИХАЛЬСЬКА ВАЛЕРІЯ ВЛАДИСЛАВІВНА

УДК 327.5+323:[332.14+316.42](477)

ДИСЕРТАЦІЯ

ПОЛІТИКА УПРАВЛІННЯ ПОСТКОНФЛІКТНИМИ ТЕРИТОРІЯМИ

052 «політологія»

05 «Соціальні та поведінкові науки»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Науковий керівник: Нагорняк Тетяна Леонтіївна, доктор політичних наук,
професор

Вінниця – 2020

АНОТАЦІЯ

Михальська В. В. Політика управління постконфліктними територіями. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 «Політологія». – Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2020.

Здійснено комплексне дослідження політики управління постконфліктними територіями як управлінського процесу, який локалізується в межах території, що зазнала впливу збройного конфлікту, розглядається як ресурс різними політичними акторами, потребує встановлення інституційного порядку і подолання наслідків конфлікту.

Політику управління постконфліктними територіями досліджено через категорії: «постконфліктна територія», «збройний конфлікт», «постконфлікт», «постконфліктне управління», «політика управління». Вивчення предмету дослідження стало можливим завдяки міждисциплінарним теоретико-методологічним підходам і методам політичної науки, політичної географії, геополітики, міжнародних відносин, політичної регіоналістики, конфліктології, права і політичного менеджменту.

Обґрунтовано, що в контексті вивчення політики управління постконфліктними територіями немає потреби вивчати територію як предмет конфлікту. Доведена доцільність вивчення такої території в якості простору, що зазнав впливу збройного конфлікту, внаслідок чого має зруйновану систему управління або ослабкі інституційні форми розвитку, що потребують розбудови «з нуля» або реінтеграції в національну систему вищого рівня.

Виявлено специфіку впровадження управлінських практик такими постконфліктними територіями, як: частина території Хорватії – Славонія, Баранія та Західний Срієм, Таджикистан, Бангладеш, Косово, Руанда, Камбоджа, Нікарагуа, Мозамбік, Боснія і Герцеговина, С'єра-Ліоне.

У межах категоріального апарату, за допомогою вказаних наук і наукових напрямів, визначено «постконфлікт» як стадію зіткнення інтересів двох і більше акторів, що настає після завершення основних етапів конфлікту. Авторкою розглядалися такі випадки, де дві чи більше держави, або держава(-и) в особі уряду та певне(-і) організоване повстанське(-і) угруповання ставали суб'єктами збройного протистояння.

Для деталізації категорії «постконфлікт» із використанням категорій політології, міжнародного права та міжнародних відносин надано характеристику форм та типів завершення конфлікту. Наведено авторське формулювання ознак завершення конфлікту: 1) досягнення сторонами конфлікту згоди щодо постконфліктного управління, 2) отримання стороною (сторонами) конфлікту або третьою стороною повного суверенітету (інституційного контролю) над територією, що раніше була охоплена конфліктом та 3) визнання з боку міжнародної спільноти факту закінчення конфлікту і формування легітимних інститутів. Значення міжнародного визнання для завершення конфлікту обгрунтовано за допомогою концепції «сепаратистських держав», що таке визнання не отримали, та компаративного аналізу кейсів «Косово» та «Придністров'я».

У роботі обгрунтовано використання поняття «політика управління», що змістовно визначається у цілеспрямованій сукупності рішень і дій, спрямованих на задоволення політичних інтересів і базується на теоретичному підґрунті публічної політики, державного управління і кризового менеджменту. Визначені актори управління постконфліктними територіями, їх місце та роль у синергії постконфліктних процесів та встановленні інституційного порядку в межах території, що досліджується. Поняття «управління постконфліктними територіями» також доповнено за допомогою його зіставлення з поняттям «управління кризовою ситуацією». З огляду на це, управлінська система постконфліктної території наділена в роботі певними ознаками, що лежать в площині гібридності політичних режимів, психології політичного лідерства, форм взаємодії між стейкхолдерами території.

Виявлено конфліктність впливу і стратегій міжнародних та національних акторів на управління постконфліктними територіями, що обґрунтовано за допомогою дослідження генези ставлення міжнародних та національних акторів до управління постконфліктними територіями та їх політичних інтересів на постконфліктних територіях. Заявлено, що на постконфліктних територіях міжнародні організації виконують свої статутні функції, обґрунтовуючи цим своє функціонування в умовах кризи системи міжнародного права та міжнародних відносин, а світові держави-лідери реалізують свої геополітичні інтереси, впроваджуючи модель «ліберального миру» на територіях, вразливих до зовнішніх впливів.

Виявлено, що інтереси національних та міжнародних акторів збігаються в частині досягнення створення умов, за яких буде нівельовано вплив доконфліктної конфронтації цінностей, а мир (як форма співіснування) для більшості населення постконфліктної території буде вважатися найвищою цінністю. До дослідження введено концепт миротворчості як діяльності по встановленню миру (порядку системи), що підтримує та посилює інститути, які сприяють мирному співіснуванню та мінімізують конфліктогенні чинники.

Спираючись на ці умови, сформульовано критерії ефективності політики управління постконфліктною територією, що можуть висуватися як індикатори аудиту конкретних управлінських практик на постконфліктній території. На базі цих критеріїв досліджено політику управління через інституційні та неінституційні практики у трьох секторах суспільного життя: - безпека (демобілізація, роззброєння, реінтеграція; реформування системи органів безпеки; перехідне правосуддя); - економіка (міжнародна фінансова допомога; постконфліктний економічний розвиток; примирення через економіку; відновлення майнових прав внутрішньо переміщених осіб); - соціокультурна сфера (освітня, інформаційна та культурна політики). Обрані практики описано та проаналізовано, спираючись на постінституціональні та синергетичні підходи політичної науки.

Спираючись на запропоновану конфліктність стратегій національного та міжнародного рівнів щодо управління постконфліктними територіями запропоновано дві «ідеальні» (з боку її ініціатора) моделі національного та міжнародного управління постконфліктними територіями. Моделі побудовано, спираючись на досвід трьох постконфліктних територій – Хорватії, Таджикистану та Руанди. Вибір територій обґрунтовано умовами завершення конфліктів на цих територіях, фактом сформованості суб'єктів управління з чіткими інструментами, механізмами та довгостроковими перспективами розвитку політичної системи.

Запропоновано структуру моделей управління постконфліктними територіями, що містить суб'єктно-об'єктні кореляції (актори з їхніми цілями, ресурсами, діями), цінності і принципи управління, методи, інструменти та механізми управління, в тому числі інструменти впливу й зворотний зв'язок у системі управління.

Унаслідок моделювання двох «ідеальних» типів управління виявлено, що конфліктогенність підходів полягає, зокрема, в різному характері взаємозв'язку між урядом та населенням, різних цінностях і принципах управлінських практик. На прикладному рівні конфліктність окреслено питаннями про здатність уряду постконфліктної території делегувати повноваження громадянському суспільству, як і здатність громадянського суспільства ці повноваження прийняти та реалізувати, а також здатність і готовність усіх членів політики, як уряду, так і населення, «проговорити» минулий конфлікт та прийняти його наслідки, не створюючи при цьому передумов для реверсу. На основі попередніх висновків обґрунтовано, що ключовими потребами управління постконфліктними територіями є потреба у: - багатозадачних кадрах, які зможуть вирішувати масштабний обсяг питань щодо управління постконфліктними територіями; - постійному зборі інформації та системному моніторингу ефективності управлінських практик.

В умовах незавершеного збройного конфлікту на Сході України та в Криму, запропоновано модель інтегрального аудиту постконфліктної території.

Модель базується на тривірневому аналізі постконфліктної території: 1) аналіз конфлікту (передумови та причини, динаміка, умови завершення); 2) спеціалізоване дослідження території (демографічний та економічний аудит, дослідження системи управління, аналіз соціальних елементів діяльності суспільства); 3) дослідження специфічних постконфліктних маркерів (географія забруднення вибухонебезпечними предметами; облік комбатантів; облік осіб, які були залучені у пропагандистську та управлінську діяльність; обіг зброї та інших незаконних об'єктів).

На основі «ідеальних типів» моделей міжнародного та національного управління, а також на основі моделі аудиту для України, розглянуто декілька умовних сценаріїв завершення конфлікту на сході України та моделей управління постконфліктними територіями, які можуть бути реалізовані за цих сценаріїв. За критеріями контролю над управлінням постконфліктною територією та здатністю здійснювати цей контроль обрано найбільш оптимальний сценарій завершення конфлікту – завершення конфлікту в ОРДЛО встановленням повного українського суверенітету над тимчасово окупованими територіями (ТОТ) та збереження Україною курсу на НАТО і ЄС за умови сильного політичного лідерства в Україні. За умови реалізації цього сценарію уможливиться спрямування більшості практик управління на реінтеграцію цих територій в українське політичне і правове поле, а також посилення діяльності з управління постконфліктними територіями за допомогою ресурсів як міжнародних фінансових структур, так і ресурсів тих територій України, що не перебували під впливом конфлікту.

Ключові слова: конфлікт і постконфлікт, збройний конфлікт, постконфліктна територія, політика управління територією, управлінські практики, миротворчість.

ABSTRACT

Mykhalska V. V. Management policy of post-conflict territories. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the acquisition of a scientific degree of PhD by the speciality 052 “Political Science”. – Vasyl’ Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2020.

A comprehensive study of management policy of post-conflict territory is done. It is characterized as a management process that is localized within the territory affected by the armed conflict. It is seen as a resource by various political actors and requires the establishment of institutional order and overcoming the consequences of the conflict.

Management policy of post-conflict territories was studied through its components: “post-conflict territory”, “armed conflict”, “post-conflict”, “post-conflict management”. The study of the subject became possible due to interdisciplinary theoretical and methodological approaches and methods of political science, political geography, geopolitics, international relations, political regionalism, conflict studies, law and management.

It is substantiated that in the context of studying the management policy of post-conflict territory, there is no need to study the territory as a subject of conflict. The expediency of studying such a territory as a space affected by the armed conflict is argued. As a result of the conflict the territory has a ruined system of governance or weak institutional forms of development that require development “from scratch” or reintegration into a national high-level system.

The specifics of the implementation of management practices in several post-conflict territories is determined. These are: part of the territory of Croatia - Slavonia, Baranya and Western Srijem, Tajikistan, Bangladesh, Kosovo, Rwanda, Cambodia, Nicaragua, Mozambique, Bosnia and Herzegovina, Sierra Leone.

Within the categorical apparatus of outlined sciences and research areas, “post-conflict” is defined as a stage of conflict of interests between two or more actors, which occurs after the completion of the main stages of the conflict. The author considered

cases where two or more states, or the state(s) represented by the government and a certain organized insurgent group(s) became the subjects of armed confrontation.

To detail “post-conflict” using the categories of political science, international law and international relations, a description of the forms and types of the end of the conflict is provided. The author's concept of the signs of the end of the conflict is provided. These are: 1) the parties to the conflict agree on post-conflict management, 2) the party (parties) or a third party obtains full sovereignty (control) over the territory previously covered by the conflict and 3) the end of the conflict and the formation of legitimate institutions is recognized by international community. The importance of international recognition for ending the conflict is justified by the concept of “separatist states” that have not received such recognition, and a comparative analysis of the cases of Kosovo and Transnistria.

The use of the term “management policy” in this work is substantiated. The term means a purposeful set of decisions and actions aimed at satisfying political interests. It is based on the theoretical basis of public policy, public administration and crisis management. Actors of management of post-conflict territories, their place and role in the synergy of post-conflict processes and establishment of institutional order within the territory under study are identified. The concept of “management of post-conflict territory” is also complemented by its comparison with the concept of “crisis management”. The management system of the post-conflict territory is endowed with certain features that lie in the field of hybridity of political regimes, the psychology of political leadership, forms of interaction between the stakeholders of the territory.

The conflict of influence and strategies of international and national actors in the management of post-conflict territories is revealed, which is substantiated by studying the genesis of the attitude of international and national actors to the management of post-conflict territories and their political interests in post-conflict territories. It is stated that in post-conflict territories, international organizations perform their statutory functions, thus justifying their functioning in a crisis of international law and international relations, and world leaders realize their geopolitical interests by implementing a model of “liberal peace” in areas vulnerable to external influences.

It was found that the interests of national and international actors coincide in terms of achieving conditions in which the impact of pre-conflict confrontation of values will be leveled, and peace (as a form of coexistence) will be considered the highest value for the majority of the post-conflict population. The study introduces the concept of peacebuilding as an activity to establish peace (order of the system), which supports and strengthens institutions that promote peaceful coexistence and minimize conflict-generating factors.

Based on these conditions, the criteria for the effectiveness of management policy of post-conflict territory are formulated, that can be put forward as indicators of the audit of specific management practices in the post-conflict area. Based on these criteria, the management policy is studied through institutional and non-institutional practices in three sectors of public life: from the security sector (demobilization, disarmament, reintegration; reform of the security system; transitional justice), from economics (international financial assistance; post-conflict economic growth; reconciliation through economics; restoration of property rights of internally displaced persons) and from the socio-cultural sphere (education, information and cultural policy). Selected practices are described and analyzed based on post-institutional and synergetic approaches of political science.

Based on the proposed conflict of strategies of national and international levels regarding the management of post-conflict territories, two “ideal” (from the side of its initiator) models of national and international management of post-conflict territories are proposed. The models are based on the experience of three post-conflict territories – Croatia, Tajikistan and Rwanda. The choice of territories is justified by the conditions of the end of conflicts in these territories, the fact of formation of actors of government with clear tools, mechanisms and long-term prospects for the development of the political system.

The structure of models of management of post-conflict territories is proposed that contains subject-object correlations (actors with their purposes, resources, actions), values and principles of management, methods, tools and mechanisms of management, including tools of influence and feedback in management system.

As a result of modeling of two “ideal” types of governance, it has been found that the conflict approaches lie down, in particular, in the different nature of the relationship between government and the population, different values and principles of management practices. At the applied level, conflict is defined by the ability of the post-conflict government to delegate authority to civil society, as well as the ability of civil society to accept and implement it, and the ability and willingness of all policy makers, both government and the public, to “discuss” the conflict and accept its consequences, without creating the preconditions for reversal. Based on the previous conclusions, it is substantiated that the key needs of post-conflict management are the need for: - multitasking staff that will be able to address a wide range of issues related to the management of post-conflict areas; - constant collection of information and systematic monitoring of the effectiveness of management practices.

In the conditions of unfinished armed conflict in the East of Ukraine and in the Crimea, the model of integrated audit of the post-conflict territory is offered. The model is based on a three-level analysis of post-conflict territory: 1) analysis of the conflict (preconditions and reasons, dynamics, conditions of completion); 2) specialized study of the territory (demographic and economic audit, study of the management system, analysis of social elements of society); 3) study of specific post-conflict markers (geography of contamination of explosives; registration of combatants; registration of persons involved in propaganda and management activities; circulation of weapons and other illegal objects).

Several scenarios of conflict resolution in eastern Ukraine and post-conflict territory management models that can be implemented in these scenarios are considered based on the "ideal types" of international and national governance models, as well as on the audit model for Ukraine. According to the criteria of control over the management of post-conflict territory and the ability to exercise this control, the most optimal scenario for ending the conflict is the ending of the conflict in separate districts of Donetsk and Luhansk regions by establishing full Ukrainian sovereignty over the territory and maintaining Ukraine's NATO and EU course with strong leadership in Ukraine. In implementing this scenario, it will be possible to direct most management

practices to the reintegration of these territories into the Ukrainian political and legal field, as well as to strengthen post-conflict management with the resources of both international financial structures and non-conflict-affected areas of Ukraine.

Key words: conflict and post-conflict, armed conflict, post-conflict territory, management policy of post-conflict territory, management practices, peacebuilding.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України

1. Михальська В. В. Політика управління постконфліктною територією на прикладі Руанди. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: збірник наукових праць*, 2017. Вип. 1(13). С. 131-144.
2. Михальська В. В. Міжнародна адміністрація як суб'єкт політики управління постконфліктними територіями: досвід Хорватії. *Актуальні проблеми політики*, 2017. Вип. 59. С. 120-129
3. Михальська В. В. Міжнародний вплив на політику управління постконфліктними територіями. *Політичне життя*, 2017. № 3. С. 65-69.
4. Михальська В. В. Постконфліктні управлінські практики в економічній політиці. *Політичне життя*, 2018. № 2. С. 55-60
5. Михальська В. В. Аудит постконфліктної території: досвід для України. *Політичне життя*, 2019. № 2. С. 74-79.

Статті у періодичних наукових виданнях інших держав, включених до міжнародних наукометричних баз

6. Mykhalska V. Efficiency of post-coflict management policy. *European Journal of Transformation Studies*, 2019. Vol. 7. No.1. P. 127-136 (Web of Science).
7. Mykhalska V. Management of post-conflict territory as a form of governance. *European Political and Law Discourse*, 2020. Vol. 7. Issue 1. P. 139-143.

Праці, що додатково відображають наукові результати дисертації:

8. Михальська В.В. Фактор ідентичності у постконфліктній політиці. *Наук. записки НУ «Острозька академія». Серія: культурологія. Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур: матеріали X міжнародної*

наукової конференції (Острого, 12-13 травня 2017 року). Острого, 2017. вип. 18. С. 249-250

9. Михальська В.В. Міжнародна технічна допомога на постконфліктній території: український вимір. *Україна в сучасному європейському просторі в умовах зовнішньополітичних викликів: збірник наук. праць Міжнар. наук.-прак. конференції (Переяслав-Хмельницький, 18-19 травня 2017 року)*. Переяслав-Хмельницький, 2017. С. 142-144

10. Михальська В.В. Вплив неурядових організацій на дискурси постконфліктної політики. *Політичні та правові дисонанси в сучасних українських реаліях: збірник матеріалів XXX Харківських політологічних читань (м. Харків, 16 червня 2017 року)*. Харків, 2017. С. 153-156

11. Михальська В.В. Передумови авторитаризму у постконфліктному суспільстві. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 12-13 жовтня 2017 р.)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 120-121.

12. Михальська В.В. Мета політики управління постконфліктними територіями. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 17 квітня 2018 р.)*. Чернівці, 2018. С. 119-121.

13. Михальська В.В. Формування іміджу постконфліктними територіями: уроки для України. *Збірка матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Дніпро, 25 квітня 2018 року)*. Дніпро, 2018. С. 225-227.

ЗМІСТ

<u>ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ</u>	16
<u>ВСТУП</u>	18
<u>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ УПРАВЛІННЯ ПОСТКОНФЛІКТНИМИ ТЕРИТОРІЯМИ</u>	28
<u>1.1. Постконфліктна територія як одиниця політологічного аналізу</u>	29
<u>1.2. Управління постконфліктними територіями як стадія управління конфліктом</u>	40
<u>1.3. Постконфліктні території в практиці політичного менеджменту</u>	54
<u>1.4. Концептуальні засади дослідження політики управління постконфліктними територіями</u>	70
<u>РОЗДІЛ 2. СВІТОВИЙ ДОСВІД ПОЛІТИЧНИХ ПРАКТИК УПРАВЛІННЯ ПОСТКОНФЛІКТНИМИ ТЕРИТОРІЯМИ</u>	80
<u>2.1. Міжнародний та національний виміри політики управління постконфліктними територіями</u>	81
<u>2.2. Індикатори ефективного управління постконфліктними територіями</u>	89
<u>2.3. Управлінські практики у секторі безпеки</u>	100
<u>2.4. Економічні практики управління територіями</u>	114
<u>2.5. Соціокультурні практики політики управління постконфліктними територіями</u>	130
<u>РОЗДІЛ 3. МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ПОСТКОНФЛІКТНИМИ ТЕРИТОРІЯМИ</u>	146
<u>3.1. Моделювання процесу управління територіями після конфлікту</u>	147
<u>3.2. «Ідеальні типи» моделей національного та міжнародного управління постконфліктними територіями</u>	158
<u>3.3. Модель інтегрального аудиту постконфліктної території: досвід для України</u>	167

<u>3.4. Перспективи політики управління постконфліктними територіями в контексті ймовірних шляхів завершення збройного конфлікту в Україні.....</u>	<u>180</u>
<u>ВИСНОВКИ.....</u>	<u>199</u>
<u>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</u>	<u>205</u>
<u>ДОДАТКИ</u>	<u>224</u>

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ

ТОТ	Тимчасово окуповані території
ОРДЛО	окремі райони Донецької та Луганської областей
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ЄС	Європейський союз
МВФ	Міжнародний валютний фонд
МБРР	Міжнародний банк реконструкції та розвитку
НАТО	Організація північноатлантичного договору
РПФ	Руандійський Патріотичний Фронт
УНТАЕС	Перехідна адміністрація ООН для Східної Славонії (мовою оригіналу – United Nations Transitional Administration for Eastern Slavonia)
ПСІА	інструмент оцінки впливу миру і конфлікту (мовою оригіналу – peace and conflict impact assessment)
ВВП	валовий внутрішній продукт
ЗМІ	засіб масової інформації
РДР	роззброєння, демобілізація, реінтеграція
SIDA	Шведська Агенція з міжнародного розвитку (мовою оригіналу – Swedish International Development Organization)
GSM	Глобальна система мобільних комунікацій (мовою оригіналу – Global System for Mobile Communications)
USAID	Агенція США з міжнародного розвитку (мовою оригіналу – U.S. Agency for International Development)
ОБСЄ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ЮНЕСКО	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (мовою оригіналу – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)

ЮНРРА Адміністрація Об'єднаних Націй з надання допомоги та
реабілітації (мовою оригіналу – United Nations Relief and
Rehabilitation Agency)

ВСТУП

Актуальність дослідження політики управління постконфліктними територіями з позиції консолідації ресурсів і моделювання сценаріїв розвитку нового світопорядку зумовлена потребою переосмислення їх змісту, індикаторів ефективності та векторів на теоретичному і прикладному рівнях. Світові політичні процеси сьогодні роблять динамічною політичну карту світу, відносними державні кордони і маргінальними національні уряди, актуалізують питання соціальної і національної безпеки. У межах вітчизняного політологічного наукового дискурсу та політичної практики управління територіями, Україна демонструє високий соціальний запит на розроблення владними акторами стратегій реінтеграції тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей в українське державне та правове поле.

Наявність тимчасово окупованих територій в межах державних кордонів України та світовий досвід антикризового управління і відновлення інституційного порядку на постконфліктних територіях обумовлюють необхідність здійснення комплексного наукового дослідження політики управління такими територіями як локального управлінського процесу, враховуючи факти, що територія ослаблена внаслідок збройного конфлікту, розглядається різними політичними акторами як ресурс, має зруйновану систему управління або заслабкі інституційні форми розвитку, що потребують розбудови «з нуля» або реінтеграції в національну систему вищого рівня.

Сучасна політична наука та міждисциплінарний науковий дискурс за сучасних умов потребують систематизації та вдосконалення політики управління постконфліктними територіями задля напрацювання моделей переходу політичних систем від стану конфлікту до миру, тобто стану, в межах якого буде нівельовано вплив доконфліктної конфронтації цінностей, а мир як форма співіснування буде вважатися найвищою цінністю. Обрана тема стала предметом міждисциплінарних наукових досліджень не так давно. Такі дослідження здійснюються сьогодні переважно міжнародниками, юристами,

економістами, конфліктологами, психологами, соціологами. Питання управлінських стратегій щодо постконфліктних територій з'явилося на порядку денному української політичної науки тільки після 2014 року та було зумовлено виникненням об'єктивних обставин, а саме початком анексії території Автономної Республіки Крим та військової агресії Росії на сході України. Політична наука дозволяє широко інтегрувати теоретико-методологічні підходи різних наук та реальні управлінські кейси в єдиний управлінський контекст, проте концептуальні політологічні роботи з цього питання відсутні. Це обумовило мету, предмет і об'єкт дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в межах комплексних ініціативних тем кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса «Стабільність і кризовість у відносинах між державою і суспільством: країнний і регіональний виміри»; «Динамічні аспекти суспільно-політичних процесів в Україні та світі в другому десятиріччі XXI століття» (реєстраційний номер 0117U003535).

Мета дослідження. *Мета дослідження* - з'ясувати чинники формування та специфіку впровадження політичних практик управління на постконфліктних територіях. *Об'єкт дослідження* – сучасні світові політичні процеси. *Предметом дослідження* виступають чинники формування та специфіка впровадження політики управління постконфліктними територіями. Політика управління у зазначеному контексті розуміється авторкою як сукупність підходів, рішень та дій акторів, спрямованих на встановлення/відновлення політико-правового ладу на постконфліктній території.

Згідно з поставленою метою, визначено логіку, структуру дослідження та послідовність концептуалізації заявленої ідеї, що спричиняє необхідність постановки й вирішення таких *задач*:

- концептуалізувати поняття «політика управління постконфліктними територіями» та уточнити категорію «постконфліктна територія» через визначення змісту і складових цих понять та окреслення дотичних категорій у

межах політичного дослідження на базі синтезу управлінських теорій, регіоналістики, права, політичного менеджменту, синергетики та конфліктології;

- на підставі аналізу світового досвіду з'ясувати специфіку суб'єктності політики постконфліктного управління територіями, а також мотивації та інтереси ключових акторів;

- визначити національний та міжнародний виміри розвитку й управління постконфліктними територіями;

- розробити інтегровані та вимірювані критерії аудиту, що можуть бути корисними під час аналізу ефективності політики управління постконфліктними територіями;

- запропонувати моделі політики управління постконфліктними територіями на підставі вивчення мотивацій національних та міжнародних стейкхолдерів;

- вивчити можливість застосування отриманих результатів дослідження для України та напрацювати пропозиції щодо ефективних практик управління, які можуть бути реалізовані після завершення конфлікту в Україні.

Наукова гіпотеза, що зумовила логіку та структуру дослідження виходить з розуміння, що після завершення конфлікту територія потребує спеціальних політичних практик управління (рішень та дій), за допомогою яких відбуватиметься перехід від стану конфлікту до встановлення режиму мирного розвитку. Це твердження обумовлює низку робочих гіпотез та припущень, що зокрема мали на меті конкретизувати категорію «спеціальні політичні практики управління (рішення та дії)». На теоретико-методологічному рівні зроблено припущення про те, що політика управління постконфліктними територіями може бути охарактеризована через дослідження політичних практик у трьох секторах суспільного життя:

- безпека (демобілізація, роззброєння, реінтеграція; реформування системи органів безпеки; перехідне правосуддя);

- економіка (міжнародна фінансова допомога; постконфліктний економічний розвиток; примирення через економіку; відновлення майнових прав внутрішньо переміщених осіб);

- соціокультурна сфера (освітня, інформаційна та культурна політики).

Під час аналізу міжнародного та національного вимірів політики управління постконфліктними територіями висунуто дві взаємодоповнювальні *робочі гіпотези*:

- чим більшим є рівень впливу міжнародних акторів на управління постконфліктними територіями, тим інтенсивнішим буде процес демократизації постконфліктної управлінської системи та суспільства і нижчим може бути рівень соціальної безпеки населення;

- чим більшим є рівень впливу національних акторів на управління постконфліктними територіями, тим вищим буде рівень соціальної безпеки населення, але, скоріш за все, суспільство тяжітиме до авторитаризму.

Виходячи з зазначеного, *авторка припускає*: якщо інтереси національних і міжнародних акторів збігаються в досягненні прийнятного для них режиму мирного співіснування окремих постконфліктних систем, то можуть бути реалізовані окремі управлінські практики або сукупності рішень та дій, які призводитимуть до ефективних результатів.

Методи дослідження. В основу дисертаційного дослідження покладено синтез управлінських теорій, регіоналістики, права, політичного менеджменту, теорії синергетики та конфліктології. Теорії політичного менеджменту, управління територіями і конфліктологія дозволили авторці сфокусуватися на управлінських стратегіях, рішеннях та діях акторів управління у визначених межах дослідження. Вказані теорії доповнено синергетичним підходом як найбільш оптимальним для дослідження постконфліктних територій як нерівновісних систем. Специфіку впровадження політики управління дозволили дослідити інструменти регіоналістики, права і міжнародного права та системного підходу політичної науки. Вони допомогли з'ясувати умови постконфлікту, систематизувати досвід постконфліктних територій, системно

розглянути конкретні рішення та дії, що призвели до встановлення миру та сформували інститути та інституції управління.

Опрацювання емпіричного матеріалу здійснювалося з використанням методів політології та інших наук. Власне аналіз конфліктів здійснено з використанням історичного методу. Висновки щодо ефективності тих чи інших практик політики управління постконфліктними територіями формувалися на підставі компаративного аналізу (здійснювалося порівняння нормативної бази, яка регулює порядок функціонування інститутів управління постконфліктними територіями, з різних країн світу). Біхевіористський метод (у поєднанні із синергетичним підходом) сформував межі для дослідження миротворчості як діяльності стейкхолдерів, спрямованої на соціум і мотивації населення, що зумовило введення в роботу категорій політичної психології.

Предмет і логіка його дослідження, що обрані авторкою, обумовили міждисциплінарний характер роботи завдяки використанню методів інших наук. Зокрема, дослідження постконфліктних інститутів іноземних держав у найкращий спосіб здійснювалося з використанням методу техніко-юридичного аналізу та методу тлумачення правових норм. Формування та функціонування інститутів на постконфліктних територіях і управлінських практик, застосування яких зумовлено національним законодавством чи нормами міжнародного права, аналізувалося для визначення: 1) повноважень окремих органів постконфліктної політики для виявлення їх ролі в умовах постконфліктного управління; 2) правовідносин, які закріплюються на постконфліктній території; 3) визначення правового статусу членів постконфліктної громади. Додатково варто відзначити застосування контент-аналізу нормативних актів, який також дав уявлення про політичні обставини створення того чи іншого документа, а також практику його правозастосування.

Використання методу індукції для формулювання мети та критеріїв ефективності політики управління постконфліктними територіями під час аналізу практик управління постконфліктними територіями було доповнено методикою моделювання соціально-політичних процесів, що дозволило

побудувати моделі ідеального типу національного та міжнародного управління постконфліктними територіями, а також модель аудиту для України.

Наукова новизна отриманих результатів. У процесі дослідження здобуто результати, новизна яких конкретизується у таких положеннях:

- запропоновано авторське визначення поняття «постконфліктна територія» як простору, що зазнав впливу збройного конфлікту, внаслідок чого має зруйновану систему управління або ослабкі інституційні форми розвитку, що потребують розбудови «з нуля» або реінтеграції в національну систему вищого рівня;
- здійснено міждисциплінарне дослідження управління постконфліктною територією та концептуалізовано поняття «політика управління постконфліктними територіями» як управлінський процес, що локалізується в межах території, яка зазнала впливу збройного конфлікту, розглядається як ресурс різними політичними акторами та потребує встановлення інституційного порядку і подолання наслідків конфлікту;
- доповнено теоретичні засади вивчення збройного конфлікту завдяки конфліктології та міжнародному праву, що стало доцільним при розгляді постконфліктної фази розвитку територій та аналізі збройного конфлікту, внаслідок чого постконфліктна фаза набула відповідних темпоральних меж;
- доповнено зміст поняття «конфлікт» у контексті вивчення збройного конфлікту за допомогою таких ознак як обов’язкова участь уряду в конфлікті, використання в конфлікті зброї та контроль однієї зі сторін над територією, яка зазнає впливу конфлікту;
- сформульовано критерії визначення завершення збройного конфлікту з огляду на стабілізацію політичної ситуації, контроль над територією та міжнародні відносини;
- систематизовано діяльність інститутів та запропоновано індикатори ефективності управлінських практик на постконфліктних територіях на основі вивчення досвіду територій, зокрема: частина території Хорватії – Славонія,

Бараня та Західний Срем, Таджикистан, Бангладеш, Косово, Руанда, Камбоджа, Нікарагуа, Мозамбік, Боснія і Герцеговина, Сьєрра-Леоне;

- виявлено конфлікт інтересів акторів національного та міжнародного рівнів у контексті формування та впровадження політики управління постконфліктними територіями; обґрунтовано причини та елементи цієї конфліктності, що полягає насамперед у цінностях, на яких ґрунтуються їх управлінські практики. Зокрема, міжнародні актори прагнуть побудувати на постконфліктній території демократичну систему із широким забезпеченням прав і свобод людини й громадянина; національні актори зі свого боку найперше зацікавлені у функціонуванні стійких та впливових структур, здатних забезпечувати безпеку на постконфліктній території;
- побудовано інтегральні моделі управління постконфліктними територіями для національних та міжнародних акторів за ознаками, в яких найбільшою мірою виявляється конфліктність, а саме: за характером взаємозв'язку уряду з населенням території (вертикальних для національної моделі та горизонтальних для міжнародної моделі); за цінностями, що покладені в основу управлінських практик (безпекою для національних акторів та правами й свободами для міжнародних акторів); за принципами управління (авторитаризмом та бюрократизованістю для національної моделі та демократизацією й колегіальністю для міжнародної);
- на основі виявленої специфіки постконфліктних територій, критеріїв ефективності політики управління цими територіями та наявних світових практик, запропоновано модель аудиту постконфліктної території для України, що полягає у трирівневому аналізі постконфліктної території – аналізі конфлікту, спеціалізованому дослідженні території та дослідженні специфічних постконфліктних маркерів;
- запропоновано ймовірні сценарії закінчення збройного конфлікту в Україні та напрацьовані рекомендації щодо політики управління постконфліктними територіями за умов оптимального варіанту.

Практичне значення отриманих результатів. На підставі проведеного дослідження здійснено узагальнення та висновки, евристичність яких зумовлює використання здобутків дисертації в подальших дослідженнях політики управління постконфліктними територіями. Загалом результати дисертаційного дослідження формують теоретичний та емпіричний базис для виділення політики управління постконфліктними територіями в окремий пласт наукових досліджень, а також для концептуалізації межі практичної діяльності, яка здійснюватиметься щодо постконфліктних територій.

Напрацювання дисертаційного дослідження можуть бути використані на рівні урядових інституцій, які здійснюють свою діяльність у напрямку деокупації та розроблення стратегій поводження з тимчасово окупованими територіями. Зокремих, узагальнення політичних, правових, економічних та соціокультурних практик управління постконфліктними територіями може бути використано в діяльності Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, адже сформульовані межі дослідження відповідають низці напрямків діяльності Міністерства (попередження конфліктів, діяльність щодо внутрішньо переміщених осіб, подолання наслідків конфлікту, розбудова миру).

Також напрацювання дисертаційного дослідження можуть бути взяті до уваги Комісією з питань правової реформи, яка була сформована указом Президента № 584/2019 з метою сприяння подальшому розвитку правової системи України. У затвердженому складі комісії створена робоча група з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, яка має здійснити напрацювання законодавчих ініціатив щодо питання поводження з тимчасово окупованими територіями.

Результати дослідження так само можуть бути використані національним менеджментом міжнародних організацій, статутною метою яких є фінансування програм, спрямованих на подолання наслідків конфлікту; неурядовими організаціями, які реалізують проекти, спрямовані на подолання наслідків

конфлікту; засобами масової інформації, які здійснюють діяльність із висвітлення перебігу конфлікту.

Окреслений контекст дослідження може послужити основою для створення на базі закладів вищої освіти відповідних аналітичних центрів, діяльність яких на сучасному етапі доповнюватиме державну політику у сфері реінтеграції та врегулювання конфлікту, а на етапі завершення конфлікту та постконфліктного управління надаватиме відповідне теоретичне підґрунтя та аналітичну емпіричну інформацію для планування процесів управління постконфліктними територіями.

Окремі положення результатів дослідження рекомендовано до використання в практичній діяльності громадської організації «Держава і я» (довідка № 10-08/20 від 10.08.2020 р. – Додаток А).

Результати дисертаційної роботи використовуються в навчальному процесі при викладанні дисциплін «Конфліктологія», «Політичні інститути і процеси» у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України (Додаток Б).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею, яка має на меті вирішення обмеженого кола завдань, поставлених у цій роботі. Усі теоретико-методологічні та науково-аналітичні висновки автором зроблено самостійно. Всі наукові публікації за темою дослідження є одноосібні.

Публікації. За темою дослідження авторкою підготовлено сім наукових публікацій, з них п'ять - в українських наукових фахових виданнях та дві – у закордонному фаховому виданні (зокрема одна – у закордонному фаховому виданні, що індексується у наукометричній базі Web of Science).

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження представлено на таких наукових конференціях, семінарах, читаннях: X Міжнародна наукова конференція «Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур» (Острог, 2017); Міжнародна конференція «Україна в сучасному європейському просторі в умовах

зовнішньополітичних викликів» (Переяслав-Хмельницький, 2017); XXX Харківські політологічні читання (Харків, 2017); Політичні процеси сучасності: глобальний і регіональний виміри (Івано-Франківськ, 2017); VIII Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи» (Чернівці, 2018); III Всеукраїнська науково-практична конференція «Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку» (Дніпро, 2018); Міжнародному форумі соціальної дії «Захист прав дітей під час окупації та збройних конфліктів» (Вінниця, 2019).

Крім того, основні ідеї дисертації пройшли апробацію на науково-методологічних семінарах кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою, завданнями і предметом дослідження та складається із вступу, трьох розділів, 13 підрозділів, висновків та п'яти додатків. Загальний обсяг дисертації становить 237 сторінок, із них 19 сторінок – список використаних джерел (156 найменувань).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ УПРАВЛІННЯ ПОСТКОНФЛІКТНИМИ ТЕРИТОРІЯМИ

Для концептуалізації предмета дисертаційного дослідження та введення у науковий обіг політики управління постконфліктними територіями як комплексної категорії політичної науки в першому розділі автор пропонує розділити цю категорію на структурні елементи.

У першому розділі автор здійснить характеристику цих структурних елементів у такій послідовності:

1) спершу будуть визначені ключові *ознаки постконфліктної території*, які можуть відрізняти таку територію від подібних одиниць політологічного аналізу;

2) також для досягнення результатів дослідження важливо дати міждисциплінарне визначення *конфлікту* та *постконфлікту*, що формуватиме межі цього дослідження;

3) у комплексному понятті «політика управління постконфліктними територіями» важливого значення також набувають терміни «*управління*» та комплексна категорія «*політика управління*», які буде проаналізовано у третьому підрозділі.

Різні методологічні підходи, які використовуватимуться для дослідження цих трьох категорій, буде проаналізовано на предмет доцільності їх застосування в подальшому дослідженні. У четвертому підрозділі цього розділу загалом буде сформовано авторський методологічний підхід, який застосовуватиметься для досягнення мети дослідження.

Проведена робота дозволить у висновку до першого розділу сформулювати нову категорію політичної науки України – політику управління постконфліктними територіями.

1.1. Постконфліктна територія як одиниця політологічного аналізу

Постконфліктна територія для вітчизняної науки є новою категорією. Наразі концептуалізація цього поняття здійснюється більшою мірою на емпіричному, ніж на науковому рівні, адже в політичній практиці цей термін досить часто вживається в інформаційному просторі щодо ТОТ. Тому для розкриття теми цього підрозділу автор пропонує охарактеризувати постконфліктну територію з огляду на наявні в цьому понятті ознаки територіальності співвідносно із конфліктністю та постконфліктністю.

Територія прямо чи опосередковано є об'єктом дослідження суспільствознавчих наук із огляду на те, що саме в межах території відбуваються суспільні процеси, які власне досліджують ці науки. Зокрема, *політологія та право* здебільшого розглядають територію в тісному взаємозв'язку із державою. В теорії держави та права територія є ознакою держави поряд із народом та владою. У території найкраще проявляється така ознака системної організації державної влади як цілісність. Тому цілісність виступає водночас умовою існування держави як системи, вираженням усіх інших її ознак.

У XX столітті територія потрапила у фокус дослідження *соціології*. Зокрема, для британського соціолога та засновника теорії соціальної структуризації Ентоні Гідденса поява форми у соціальних відносинах є «поєднанням простору і часу». Гідденс розглядає територію як місцезнаходження, яка дає географічну характеристику та фізичні координати соціальній діяльності. Таке місцезнаходження може надавати соціальній дії ознаку територіальності, а в сучасному світі територіальність впливає на локальні та глобальні комунікації [9, с. 93-95].

Отже, залежно від спрямування гуманітарної науки територія стає простором, у межах якого функціонує держава та право (правознавство), політична система (політологія) або соціум (соціологія).

Дослідження території як об'єкта політичних наук у XX столітті сформувалися в окрему галузь науки – *політичну географію*. Аналізуючи об'єкт дослідження політичної географії загалом, американський географ Річард Хартсхорн визначає його як політично організовану територію. Він характеризує державу як організацію частини земної поверхні та частини людей, а фундаментальною метою держави бачить об'єднання в організовану систему різних територіальних частин, різних регіонів держави. Територія для держави – це свого роду ресурс із наявністю певних економічних та соціальних ознак [94].

Політично організовані території можуть досліджуватися на різних рівнях. На вищому рівні політична географія може вивчати політичну організацію на територіях, наприклад, колишніх імперій в історичній перспективі та сучасності (наприклад, Британська Співдружність та СРСР); так само політична географія звертається до дослідження влади над територіями міжнародними організаціями (регіонального та світового рівня). На нижчому рівні політична географія вивчає частини державних територій (зокрема включно з можливістю глобального впливу міст і регіонів на світову політику) [94].

Британський географ, професор Стюарт Елден [104, с. 65-68] цитує французького географа Джона Готтманна (1973), який визначає політичну географію як спробу комбінувати підходи різних гуманітарних наук до території в єдину міждисциплінарну галузь. Зокрема, за Готтманном, для політиків територія означає населення й ресурси, наявні на ній, а також іноді предмет земельних претензій. Для військових територія має топографічні особливості, а також відстань або простір, який можна використовувати для бойових дій; іноді територія стає також ресурсом із погляду місцевих поставок. Для юриста територія є юрисдикцією; для фахівця з міжнародного права це атрибут державності, просторовий вимір суверенітету. Для географа це частина простору в межах певної лінії, розташування та внутрішні характеристики якої повинні

бути описані й пояснені. Політична географія зі свого боку, комбінуючи певною мірою підходи інших наук, розглядає територію як матеріальне, просторове поняття, що створює істотні зв'язки між політикою, людьми та природним середовищем.

Отже, територіальна ознака буде невід'ємним елементом будь-якого збройного конфлікту. Міжнародний збройний конфлікт є конфліктом між двома або більше державами, а однією з ознак держави є територія. Щодо збройного конфлікту неміжнародного характеру – визначення, подані у Женевських конвенціях та протоколах до них, містять зауваження про те, що збройний конфлікт неміжнародного характеру має місце лише в тому разі, коли збройні сили держави або інші збройні угруповання *контролюють частину державної території*, що дає їм змогу здійснювати безперервні та погоджені воєнні дії [15].

При інтеграції підходів усіх вищезазначених гуманітарних наук в єдиний концепт, необхідний для досягнення мети цього дослідження, для збройного конфлікту територія в будь-якому разі вважатиметься простором, у межах якого відбувається конфлікт. Отже, територія, а відтак, і суспільні системи, які функціонують у її межах (вищеназвані держава та право, політична система та соціум) зазнають впливу збройного конфлікту.

Окрім вищерозглянутих наукових підходів, окремі ознаки постконфліктної території виявляються в дослідженнях на рівнях: 1) геополітики як галузі науки про глобальну політику; 2) військової географії як галузі науки про ведення військових операцій та 3) політичної регіоналістики як галузі науки, що вивчає особливості регіонів усередині держави.

Геополітика як суспільно-політична категорія має давню історію, втім, у науковому дискурсі ця галузь наукового знання отримала розвиток у XX столітті. Тоді німецький географ Фрідріх Ратцель та шведський юрист і державознавець Рудольф Челлен уперше розглянули державу як цілісний «організм», просторові та географічні показники якого впливають на сприйняття держави у глобальному контексті [23, с. 98-107].

Утім, для дослідження постконфліктної території важливими є не тільки й не стільки просторові характеристики такої території, скільки політичні, що зможуть охарактеризувати зіткнення інтересів різних політичних гравців на постконфліктній території. Тут має бути застосовано діяльнісний підхід, за допомогою якого будуть розглянуті геополітичні відносини, що складаються між політичною діяльністю та умовами географічного простору.

Із погляду діяльнісного підходу геополітика оперує поняттям геополітичного поля. Американський географ Стівен Б. Джонс [120, с. 111-123] розглядав «поле» в політичній географії як сукупність безлічі конкретних політично зумовлених переміщень і зв'язків (від поширення радіохвиль до руху дорожніх патрулів), породжуваних, зрештою, політичними ідеями. Російський дослідник регіональної політики та політичної географії Олексій Борисович Єлацков доповнює наведені концепти категорією повного геополітичного поля суб'єкта (актора) як частину географічного простору, на який поширюються не тільки матеріальні взаємодії та політичні комунікації, а й ідеологічні відносини [16, с. 76-80].

Найбільш повну концепцію геополітичних полів із позиції контролю подано російським політологом, дослідником військово-політичних відносин Костянтином Вікторовичем Плешаковим [49, с. 32-34]. Він виділяє:

1) ендемічне поле – простір, контрольований національною спільнотою тривалий час, достатній для того, щоб і сама спільнота, й інші спільноти (етноси та держави) розглядали цей простір як такий, що безсумнівно належить цій національній спільноті;

2) прикордонне поле – простір, що перебуває під контролем національної спільноти, проте не освоєний нею (демографічно, економічно, комунікаційно й т. ін.) достатньо, щоб злитися з ендемічним полем, яке є серцевиною держави. Слабкий контроль національної спільноти над прикордонним полем може викликати бажання інших держав або національних спільнот поширити свій контроль на прикордонне поле в тій чи іншій формі;

3) перехресне поле – це простір, на який претендують дві або більше держави.

Для розширення своєї концепції геополітичних полів Плешаков додатково характеризує поняття «контроль над територією». Контроль, за Плешаковим, має різні варіанти й форми: 1) політичний контроль – наявність владної інфраструктури; 2) військова форма контролю; 3) економічний контроль; 4) цивілізаційний та світоглядний контроль, ідеологічний та комунікаційний контроль [49, с. 32-34].

Концепт геополітичних полів може наповнити концепт постконфліктної території, спираючись на таке. Будь-яка постконфліктна територія є територією, де раніше протиріччя із приводу контролю над геополітичним полем досягли своєї межі та переросли у форму конфлікту. Фактично постконфліктна територія у концепції геополітичних полів стає прикордонним полем. Політичні актори, які отримали контроль над полем після завершення конфлікту, здійснюють діяльність із метою перетворення території на ендемічне поле. Тим часом рівень контролю над цією територією таких політичних акторів є заслабким, а тому для політичних акторів актуальним є ризик того, що інші суб'єкти політики, як глобального, так і регіонального рівня, матимуть змогу встановити свій контроль над такою територією.

Для обґрунтування можливості вивчення постконфліктної території *військовою географією* необхідно порівняти визначення військової географії, які домінують сьогодні в національній та західній політичних науках.

Як галузь науки в Україні військова географія межує з військовою геодезією, топографією, картографією та гідрографією. Загалом це суспільно-політична дисципліна, яка досліджує воєнно-географічне положення, воєнно-економічний потенціал держав та їх коаліцій і розробку теоретичних основ оснащення території країни [47]. Для західних наукових досліджень військова географія – наука більшою мірою геополітична. Зокрема, військова географія відносить застосування географічної інформації, технік та технологій до проблем військового характеру. Крім того, військові операції зараз відбуваються

в різних оперативних контекстах, як-от підтримка миру, стабільність, допомога в ліквідації наслідків стихійних лих, громадянські дії та, звичайно, бойові дії [107]. Техніки військової географії будуть застосовуватися, зокрема, у процесах демобілізації, роззброєння та реінтеграції, які є невід'ємними елементами політики управління постконфліктними територіями, а також у процесах розмінування та відновлення інфраструктури.

Комбінуючи підходи геополітики та військової географії, спеціаліст у сфері політичної географії Мартін Іра Гласнер [109] вводить поняття «простори безпеки». Ця категорія у дослідженнях Гласнера пов'язана із просторами, де здійснюються антитерористичні заходи та впроваджено підвищений рівень безпеки. Професор Гласнер зазначає, що ні антитерористичні, ні контртерористичні методи не досягатимуть мети подолання тероризму. Для досягнення цієї мети необхідно вивчати тероризм і те, що його спровокувало. Отже, для подолання підстав та наслідків тероризму професор Гласнер пропонує також проводити роботи з покращення ситуації у сфері захисту прав людини, подолання бідності, підвищення стандартів життя та інші подібні заходи, спрямовані на забезпечення довіри та зменшення розчарування. Фактично «простір безпеки» як геополітична категорія застосовується до постконфліктної території як за індикаторами підвищених заходів безпеки, так і за взаємодією безпекових та соціально-політичних методів на «просторах безпеки».

У певних випадках постконфліктні території можуть розглядатися через категорії *політичної регіоналістики*. Політична регіоналістика, або політична регіональна наука, визначає своїм об'єктом регіональні дослідження. Ці дослідження характеризуються застосуванням принципу локалізації, який передбачає вивчення конкретних локалізованих (тобто чітко визначених та обмежених на місцевості) комплексів різноманітних явищ та їх взаємозв'язку. Фактично регіональна наука вивчає просторовий вимір соціальних, економічних, політичних та поведінкових явищ. Об'єктом політичної регіоналістики виступають власне політичні інститути, явища та процеси.

Провідний російський спеціаліст у галузі регіональних політичних досліджень Р.Ф. Туровський [69] уточнює, що політична регіоналістика орієнтована на дослідження політики на субнаціональному (тобто внутрішньодержавному рівні), що практично виключає з дослідження об'єкти, які мають міжнародний або загальнонаціональний, але не диференційований на субнаціональному рівні, формат.

Тож для того, аби визначити, чи можуть методи дослідження, запропоновані політичною регіоналістикою, використовуватися під час дослідження постконфліктних територій, необхідно в кожному конкретному випадку конфлікту та постконфліктного управління досліджувати локалізацію конфліктів та форму їх завершення з політичного погляду.

Комбінований підхід, який використовує міжнародне право та міжнародні відносини з одного боку та політичну регіоналістику з іншого боку, дозволяє розділити збройні конфлікти на дві моделі:

1) перша модель охоплює конфлікти, протягом яких кожна зі сторін конфлікту мала контроль над певною територією. В межах цієї території кожна зі сторін розбудовувала свої політичні інститути та механізми управління цими територіями. Формою завершення конфлікту стало отримання контролю над усією територією держави однією зі сторін конфлікту.

Для такої групофікації характеристика конфлікту як міжнародного чи неміжнародного не є істотною. Важливо те, що після завершення конфлікту є певна територія, на якій протягом конфлікту сформувалася певна структура політичного управління, й тепер для політичного актора (політичних акторів), які отримали (або відновили) контроль над цією територією, важливо *реінтегрувати* таку територію до своєї системи управління. Характер цього процесу стає чітко зрозумілим із самого визначення поняття «реінтеграція» як дії або процесу об'єднання елементів, які вважаються розрізненими [123].

Прикладами таких конфліктів є:

- територія Славонії, Барані та Західного Срему, яка певний час існувала як сепаратистське утворення Республіка Сербська із власними органами

управління. Після завершення конфлікту Хорватія мала відновити власні системи управління на цій території, системи управління, які відповідали б національному законодавству Хорватії;

- прикордонні території Таджикистану та Афганістану після таджицької громадянської війни 1992-1997 років. Це зовсім інший характер конфлікту, втім, ситуація є схожою щодо територіальних меж конфліктної взаємодії сторін. Після отримання Народним Фронтом Таджикистану контролю над північною частиною країни та столицею Душанбе збройні зіткнення в основному відбувалися на півдні країни. Національна влада не мала повного контролю над південними територіями та не могла будувати там систему управління за національним зразком;

- прикладом такої реінтеграції має стати реінтеграція ОРДЛО при відновленні контролю над цими територіями українськими органами влади.

Саме для цих випадків актуальним є вивчення постконфліктних територій політичною регіоналістикою, яка даватиме змогу порівняти системи управління в межах однієї держави. Тут для встановлення системи управління постконфліктними територіями доречно буде порівнювати інститути та процеси й «дотягувати» одну територію до іншої, або ж паралельно виявляти регіональну проблематику обох типів територій та реформувати їх одночасно;

2) іншим типом локалізації конфліктів є конфлікти, після завершення яких потрібно наново вибудовувати системи управління на всій території держави в межах нової системи управління. Таке може траплятися, якщо внаслідок конфлікту певна територія отримала незалежність та статус держави, або якщо внаслідок збройного конфлікту повністю руйнується старий порядок та встановлюється новий.

Прикладом держави, яка отримала незалежність, може виступити Бангладеш, що утворився як держава після Війни за незалежність у 1971 році. До того Бангладеш вважався Східним Пакистаном із органами управління, підпорядкованими державі Пакистан.

Отже, територіальні межі конфлікту під час планування управління постконфліктними територіями дозволяють прогнозувати, які процеси можуть відбуватися на постконфліктній території. З одного боку, територія може реінтегруватися в наявну в державі політичну систему; з іншого боку, на постконфліктній території може будуватися нова політична система. Таке розмежування додатково дає можливість спрогнозувати межі впливу, який буде здійснюватися на геополітичному рівні на національних політичних акторів постконфліктної території.

Поглиблюючи аналіз співвідношення території та збройного конфлікту, постає питання про характеристику території як *предмета збройного конфлікту*. Міжнародне звичаєве право використовує поняття «територіальний спір» як спір про належність певних територій державам як суб'єктам міжнародного права. Кандидат юридичних наук, перший заступник Міністра юстиції України в 2015-2018 роках Наталія Севостьянова [61, с. 119-122] пропонує групофікацію таких спорів за ознакою їх об'єктів: 1) спори, за яких держави не погоджуються щодо демаркації міжнародного кордону; 2) одна з держав окупувала територію, на яку претендує інша держава, та відмовляється поступитися контролем; 3) одна з держав відмовилася визнавати незалежність і суверенітет іншої держави та намагається анексувати всю її територію або частину.

Американський дослідник міжнародних відносин, професор політології Пол Хенсель [115] поглиблює підходи міжнародного права до території як предмета конфлікту за допомогою інструментів політичної науки. Він пропонує диференційований підхід до території як предмета конфлікту. За Хенселем, конфлікт щодо території як об'єкта географії – це тільки одна з наявних теоретичних перспектив цього питання. Територія може мати нематеріальну та психологічну цінність у контексті конфлікту, може мати вплив на репутацію держави. На підтвердження цієї тези Хенсель наводить приклад Голанських висот, які можна охарактеризувати як стратегічно важливу для Ізраїля територію, з огляду на її оборонний та захисний потенціал.

Вищенаведені позиції розглядають територію як предмет конфлікту міжнародного характеру, втім, можуть бути екстрапольовані на конфлікт неміжнародного характеру, адже за своєю сутністю боротьба за владу всередині держави також може бути трактована як боротьба за територію держави.

Такі підходи до території як предмета будь-якого збройного конфлікту, на думку автора, можна об'єднати в єдину концепцію територіальності предмета конфлікту. Водночас такий підхід звужує поле дослідження конфлікту до меж територіальності, адже може не враховувати інші елементи предмета конфлікту. Конфлікти сучасності є досить комплексними явищами, адже вони мають існувати в системі міжнародного права та міжнародних відносин, які засуджують будь-які відкриті територіальні протистояння. На підтвердження цієї тези в політологічний обіг, зокрема для характеристики російсько-українського конфлікту на сході України, було введено концепцію «гібридної війни». В межах цієї концепції на прикладі національного конфлікту стверджується, що хоча конфлікт і є територіально локалізованим межами ТОТ, Російська Федерація має на меті не тільки й не стільки встановити та зберегти контроль над окупованими територіями, скільки контролювати українську політичну систему загалом через підтримання там стану хаосу.

Таке теоретичне підґрунтя може вступати в певний конфлікт концепцій із політичною практикою. Продовжуючи тему російсько-української гібридної війни, якщо використовувати широке трактування територіальності предмета конфлікту, можна стверджувати, що постконфліктною територією буде вважатися вся територія України після відновлення контролю над територіями на сході України та в Криму. Певною мірою така позиція може існувати, особливо в соціологічних та психологічних дослідженнях на тему постконфліктного відновлення. Водночас цим дослідженням автор має на меті сфокусуватися на прямому впливі конфлікту на територію та заходах із її відновлення, тому пропонується визначати постконфліктну територію як таку: 1) з якої здійснювалося управління конфліктом; 2) на якій відбувалися збройні протистояння.

Нерозривність зв'язку між збройним конфліктом і територією підтверджує вплив такого конфлікту на цю територію. Сфери суспільства, які зазнають впливу, а також рівень впливу та управлінські стратегії, спрямовані на подолання впливу, є предметом цього дослідження.

Важливість локалізації постконфліктної території може бути зокрема обгрунтована за допомогою міждисциплінарного дослідження Роберта Девіда Сака [141]. Він вводить у науковий обіг поняття «людська територіальність» через історичне дослідження відносин суспільства та території з давніх часів до сьогодення. Для соціального та політичного менеджменту територіальність виступає потужною та необхідною географічною стратегією, яка допомагає встановлювати контроль над соціумом через контроль над територією. Такий підхід є важливим компонентом цього дослідження, адже контроль над соціумом та контроль над територією в постконфліктних умовах є нерозривно пов'язаними поняттями, й саме специфічний соціальний вплив конфлікту як збройного протистояння зумовлює необхідність установлення чіткого кордону постконфліктної території.

Отже, постконфліктна територія є одним із предметів збройного конфлікту з низкою ознак та характеристик, зокрема населенням та системою влади, які на такій території існують.

Утім, для дослідження політики управління постконфліктними територіями визначення території як предмета збройного конфлікту звужуватиме характер збройного конфлікту та межі дослідження його причин. Окрім того, в умовах управління постконфліктними територіями такі території мають значення не як предмет, а як простір, де наслідки конфлікту локалізовано. Отже, теоретико-методологічною основою для дослідження постконфліктної території в межах цього дослідження виступатимуть підходи галузей політичної науки на стику політології та географії – політична географія, геополітика, політична регіоналістика.

Тому пропонується визначати *постконфліктну територію* як простір, що зазнав впливу збройного конфлікту, внаслідок чого має зруйновану систему

управління або заслабкі інституційні форми розвитку, що потребують розбудови «з нуля» або реінтеграції в національну систему вищого рівня.

1.2. Управління постконфліктними територіями як стадія управління конфліктом

Конфлікт як феномен, комплексне, складне соціально-політичне явище є предметом дослідження багатьох сфер знань, кожна з яких намагається запропонувати свій зміст та визначення цього поняття. Зокрема, в соціології під конфліктом розуміють певне протиборство між індивідуумами та соціальними групами, які направлені на досягнення конкретної соціально значущої мети; в політології – як протиріччя, що виникає в результаті боротьби за владу та її перерозподіл; у конфліктології – як зіткнення протилежних інтересів, позицій суб'єктів взаємодії. В юриспруденції конфлікт найчастіше розглядають як різновид соціального конфлікту, в основі якого лежить протилежність поглядів, інтересів, потреб двох або кількох суб'єктів, що призводить до їхнього протиборства.

Конфлікти мають міждисциплінарну природу походження й відповідно дослідження, адже конфлікти як зіткнення інтересів становлять об'єктивну реальність функціонування політичної системи сучасності в умовах формування нового світового порядку.

Розглядаючи генезу дослідження соціальних та політичних конфліктів в Україні, важливо зауважити, що вітчизняна наука впродовж тривалого часу перебувала під впливом радянської політики, яка визнавала єдиний вид конфлікту – класовий конфлікт. Будь-яке політичне протиріччя в усьому світі за версією радянських доктрин можливо було подолати лише перемогою комуністичної формації над капіталістичною [43, с. 52-59].

Із розпадом СРСР та формуванням політичної науки починає виокремлюватися політична конфліктологія як напрям, що досліджує політичні конфлікти. Першочергово вітчизняні політологи та конфліктологи, наприклад, Л. М. Герасіна, М. П. Требін, В. Д. Воднік звертаються до соціополітичної

інтерпретації конфлікту як зіткнення протилежних або несумісних інтересів, дій, поглядів і цілей окремих осіб, соціальних груп чи спільнот, політичних партій, організацій, держав, різних соціальних (політичних, економічних) систем [24, с. 7]. Водночас, із огляду на те, що політичний конфлікт має місце саме у владних відносинах, політичним конфліктом визнається зіткнення саме суб'єктів політики в їх взаємних намірах реалізувати свої інтереси та цілі, пов'язані з досягненням влади або її перерозподілом, а також зі зміною свого політичного статусу в суспільстві [52].

Будь-який політичний конфлікт як форма боротьби за владу двох або більше політичних акторів має свій вплив на територію, на якій він відбувається. Втім, узагальнений аналіз зарубіжних політологічних досліджень, які концептуалізують категорію постконфлікту (наприклад, Четейл [88]; Гегнон та Браун [106]), показує, що постконфліктними називають не всі території, які зазнали впливу певних політичних протиріч, а тільки ті території, які перебували під впливом найбільш гострої форми політичного конфлікту, – конфлікту із застосуванням насильства та збройного конфлікту.

Немає чіткого критерію щодо того, яким повинен бути «рівень насильства» (кількість вбитих і потерпілих у конфлікті, його тривалість, характер відносин між сторонами конфлікту й т. ін.), щоб те чи інше загострення відносин розглядалося як конфлікт, а не інцидент, кримінальні зіткнення або терористичні дії. Наприклад, шведські дослідники М. Солленберг і П. Валленстін [151, с. 629-644] визначають збройний конфлікт як тривале протиборство між збройними силами двох чи більше урядів або одного уряду й щонайменше одного організованого збройного угруповання. М. Солленберг і П. Валленстін додатково поділяють збройні конфлікти залежно від кількості жертв на малі збройні конфлікти (кількість загиблих менше 1000 осіб), середні збройні конфлікти (кількість загиблих більше 1000 осіб, утім, менше 1000 осіб у кожний окремий рік збройного конфлікту) та війни (кількість жертв конфлікту становить більше 1000 осіб кожного року тривалості конфлікту). Інші автори називають цифру від 100 до 500 загиблих [60, с. 87-104]. Автор цього дослідження не

погоджується з підходом, що конфлікт із застосуванням насильства має вимірюватися певною кількістю загиблих. Утім, інші наведені в цих визначеннях ознаки збройного конфлікту повністю збігаються з концептуальним підходом, обраним автором: 1) у збройних конфліктах бере участь уряд як учасник конфлікту (два уряди або уряд та неурядове угруповання); 2) у конфлікті використовується зброя та збройні сили (не тільки збройні сили у розумінні закону України «Про Збройні Сили України» – військові формування, а й інші озброєні підрозділи інститутів держави – поліція, гвардія тощо). Саме аналіз впливу таких конфліктів та управлінських рішень і дій, що сприяють мінімізації негативних наслідків після завершення цих конфліктів, перебуває у фокусі дисертаційного дослідження автора.

Отже, в цій роботі автор використовує поняття «конфлікт» і «збройний конфлікт» як тотожні. Також до визначення конфлікту має бути інтегровано підхід міжнародного права та визначення конфліктів міжнародного та не міжнародного характеру, надані у Женевських конвенціях.

Зокрема, під *міжнародним збройним конфліктом* розуміється оголошена війна чи будь-який інший збройний конфлікт, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами (державами-підписантами Конвенції), навіть якщо стан війни не визнаний однією з них. Ключовими елементами цього визначення виступатимуть 1) війна та/або збройний характер конфлікту та 2) дві або більше держави, які беруть участь у збройному конфлікті. Зі свого боку під *збройними конфліктами неміжнародного характеру* Додатковий протокол II до Женевських конвенцій розуміє збройні конфлікти, які 1) відбуваються на території будь-якої Високої Договірної Сторони 2) між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, 3) контролюють частину її території, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії.

Межі дослідження, визначені у підрозділі 1.1, дають змогу не розділяти ці два типи конфліктів для досягнення мети дослідження. Варто сформулювати інтегроване визначення збройного конфлікту, що охоплюватиме ознаки як

міжнародних збройних конфліктів, так і конфліктів неміжнародного характеру. Тому автор пропонує дати визначення *конфлікту* як зіткнення політичних інтересів 1) двох або більше політичних акторів, якими можуть виступати або дві чи більше держави, або держава(-и) в особі уряду та певне(-і) організоване(-і) повстанське(-і) угруповання, якщо таке зіткнення 2) набуває форми збройного протистояння.

Вищезазначене дозволяє говорити про конфлікт як про процес, що триває протягом певного часу залежно від різного роду обставин. Тому наступним завданням, поставленим автором у цій роботі, є обґрунтування можливості говорити про постконфліктний період як про частину, стадію конфлікту.

Наприклад, доктор економічних наук Андрій Юрійович Полчанов [51, с. 46-51] вважає застосування терміна «постконфліктний», що походить від латинських *post* (після) та *conflict* (зіткнення), дискусійним. Із одного боку, термін «постконфліктний» використовують для опису періоду, коли активність бойових дій знизилася до того рівня, коли є можливим початок відновлювальних заходів, а з іншого боку, використання цього поняття позбавлено сенсу, оскільки конфлікти насправді не завершуються – вони видозмінюються, тобто переходять із військової площини в іншу, наприклад, політичну. З огляду на це, Полчанов радить використовувати й інші терміни, що в перекладі на українську означають «післявоєнний» (*post war* або *after armed conflict*).

На противагу запропонованому підходу, автор переконаний, що період після завершення збройної фази конфлікту цілком доречно називати постконфліктним у контексті політології та конфліктології, з огляду на наявний у цих науках категоріальний апарат. На підтвердження цієї тези пропонувано нижченаведені аргументи.

Для дослідження розвитку конфлікту конфліктологія використовує категорію «динаміка конфлікту». Динаміка конфлікту виступає водночас і його невід’ємною ознакою, яка, за визначенням кандидата історичних наук Віктора Котигоренка [27, с. 137-155], відрізняє конфлікт від протиріччя, й усталеним

терміном, який у конфліктології дозволяє поділити конфлікт на стадії та дати характеристику діям учасників конфлікту на тому чи іншому етапі конфлікту.

У динаміці конфлікту виділяють:

1) передконфліктну стадію – стадію, на якій у сторін виникає об'єктивна конфліктна ситуація, і її вирішення неконфліктними шляхами усвідомлюється сторонами як неможливе;

2) власне конфліктну стадію конфлікту – стадію, на якій протиріччя сторін отримують вираження у конфліктній поведінці. На цьому етапі протиборство сторін відкрите, й саме на цій стадії конфлікт отримує завершення, яке може набувати різних форм;

3) післяконфліктну стадію конфлікту – латентну стадію конфлікту, коли ліквідуються всі види напруження. Російські соціологи Анатолій Анцупов та Сергій Баклановський [2] зазначають, що післяконфліктна стадія конфлікту теж розділена на два етапи – часткову нормалізацію відносин, коли негативні емоції сторін ще не зникли, але відбувається корекція оцінок у судженнях протиборчих сторін, та повну нормалізацію відносин.

Запропонована стадійність у динаміці конфлікту дозволяє говорити про те, що вітчизняна та пострадянська політична конфліктологія готова оперувати поняттям «післяконфліктна стадія», «постконфліктна стадія», й така термінологія є усталеною, незважаючи на той факт, що суспільний конфлікт продовжує існувати. Тут, імовірно, можна говорити про те, що в категорії «постконфліктний» у цьому дослідженні йтиметься про завершення збройного конфлікту, а не конфлікту політичного чи соціального. Однак автор не спостеріг значних напрацювань у цій сфері, що можна пов'язати із прикладним характером політології та конфліктології.

Як зазначає російський політолог Олександр Іванович Нікітін [44, с. 52-59], більшість досліджень, зокрема в російській конфліктології, є «практикоорієнтованою конфліктологією». Теоретики та практики різних рівнів цікавилися конфліктами, які масово виникали на пострадянському просторі, та ставили питання про їх перебіг та врегулювання. З огляду на те, що упродовж

певного часу на пострадянському просторі доктринальні знання Російської Федерації формували наукові «тренди», науковці не відчували потреби говорити про управління у постконфліктний період як про окремий політичний процес. Це зокрема може бути пов'язано з тим, що до сфери зацікавлень російських конфліктологів потрапляли *політичні механізми врегулювання* конфліктів на спірних територіях, а не заходи з управління територіями, що можуть бути застосовані після завершення конфліктів, на які Російська Федерація мала вагомий вплив.

Із метою дати визначення поняттям «постконфліктний період» і «постконфліктна територія» пропонується перейти до розгляду поняття «завершення конфлікту» як до категорії, яка безпосередньо впливає на настання чи ненастання постконфліктної стадії. Завершенням конфлікту є закінчення конфлікту з будь-яких причин. Автор пропонує далі розглянути, чи можливо застосувати до збройного конфлікту підходи загальної конфліктології щодо завершення конфлікту.

Групуючи форми завершення конфлікту, які визначає загальна конфліктологія, можна виділити такі: форма 1 – вирішення конфлікту як спільна діяльність його учасників, спрямована на припинення протидії та вирішення проблеми, яка призвела до зіткнення; форма 2 – зупинення конфлікту, перехід конфлікту з явної форми у приховану; форма 3 – усунення конфлікту як ліквідація важливих структурних елементів конфлікту (зокрема повна перемога однієї сторони конфлікту над іншою) [2]. Автор погоджується, що збройний конфлікт може завершуватися за формулою «перемога – перемога» (компроміс, означений у формі 1) та за формулою «перемога – поразка» (форма 3). Однак поступовий перехід конфлікту з явної форми у приховану, його тимчасове зупинення для збройного конфлікту не буде його завершенням, і в будь-який момент сторони конфлікту можуть повернутися у гарячу фазу конфлікту.

Дослідження спеціаліста у сфері міжнародних відносин Моніки Дафі Тофт [147, с. 7-36] підтверджують вищезазначені тези. Об'єктом одного з досліджень професора Тофт стали громадянські війни. Професор Тофт проводить

статистичний тест результатів громадянської війни, де незалежною змінною є тип результату війни, а залежною змінною є рецидив війни. Аналіз містить низку описових статистичних даних про характер припинення громадянських воєн із 1940 по 2000 рік. Відтак, професор Тофт приходять до таких моделей завершення конфліктів:

1) досягнення угоди в результаті переговорів. Мається на увазі припинення війни *ідеального типу*, коли жодна зі сторін не визнає поразки, й комбатанти погоджуються припинити насильство та прийняти загальні умови управління постконфліктною територією. Зовнішня сторона – наприклад, інші державні, регіональні або міжнародні організації на кшталт ООН або Організації африканської єдності, або неурядові організації на кшталт Міжнародного комітету Червоного Хреста, – в такому разі може допомогти зупинити насильство й організувати відновлення соціальних умов у суспільстві;

2) перемога як припинення війни *ідеального типу*, в якому одна сторона чітко визнає поразку й здачу.

Невипадково професор Тофт застосовує до цих двох моделей завершення громадянської війни характеристику «ідеальний тип завершення конфлікту». Адже серед форм завершення конфлікту вона виділяє ще й третю форму – припинення вогню. Така форма припинення конфлікту може бути подібною до узгодженої на переговорах форми укладання угоди, втім, на відміну від цієї форми, угоди про припинення вогню не містять позицій про розподіл влади після завершення конфлікту. Тож така угода просто сприяє закінченню насильства й спричиняє ситуацію, за якої є високими ризики рецидиву конфлікту.

Із огляду на вищевикладене, автор пропонує доповнити підходи до розгляду завершення збройного конфлікту контекстом міжнародних відносин. Після обох світових воєн у міжнародній практиці важливе місце посіли тенденції до колективної безпеки як способу запобігання конфліктів та/або подолання їх наслідків. Усі збройні конфлікти, навіть локального характеру, стають глобальною проблемою. Саме Друга світова війна концептуально змінює формат міжнародної співпраці у сфері безпеки. Однією з таких змін стає

переформатування Ліги Націй в Організацію Об'єднаних Націй як в орган, який має на меті підтримання миру у світі.

Національна дослідницька рада Національної академії науки, техніки та медицини так само аналізує тенденції, пов'язані зі значенням постконфліктного управління для міжнародної спільноти. Міжнародний конфлікт дослідники характеризують як революційну зміну у світовій політиці. Стосовно конфліктів не міжнародних, вони є загрозою внаслідок того, що порушують загальноприйняті норми, зокрема право на самовизначення, демократичне управління, права людини. Національна дослідницька рада доходить висновків, що на такий підхід впливають створені системи колективної безпеки. Втім, саме після Холодної війни, на думку дослідників, набула значення важлива ознака сучасного ставлення до управління постконфліктними територіями – стало помітнішим втручання не держав, а регіональних та міжнародних організацій. Це пов'язано з тим, що втручання однієї держави може створити нові форми конфліктів. Наприклад, була створена Організація безпеки і співробітництва в Європі, яка несиловими методами впливає на перебіг конфліктів на регіональному рівні [92].

Із огляду на це, автор вважає, що будь-який збройний конфлікт набуває ознак завершення тільки після визнання такого завершення міжнародною спільнотою. Тут також маєтись на увазі, що сторони мають досягти згоди (на переговорах або внаслідок перемоги однієї зі сторін) про порядок управління постконфліктною територією, й міжнародна спільнота має визнати такий порядок управління. Отже, завершення конфлікту має бути охарактеризовано елементами, як-от «міжнародне визнання» та «контроль над територією». Далі автором дано визначення цих понять.

У міжнародному праві ознаки контролю над територією та визнання з боку світової спільноти входять до ширшого поняття «міжнародна правосуб'єктність». Із правового погляду міжнародна правосуб'єктність визнається за державами. Відповідно до Конвенції про права та обов'язки держав від 26.12.1993 (Конвенції Монтевідео) держава як суб'єкт міжнародного права

має володіти такими ознаками: постійне населення, певна територія, уряд і визнання [97].

Адаптація категорій правосуб'єктності з міжнародного права у політичну науку та, зокрема, в дослідження конфліктів, можлива лише у випадку, якщо ці категорії набудуть більше політичних, ніж юридичних ознак. Для процесів завершення конфлікту ключовим елементом є певний політичний актор чи політична група – партія, уряд тощо, – які були стороною збройного конфлікту, а після конфлікту отримали владу на постконфліктній території.

Цей актор чи група як сторона конфлікту в разі завершення конфлікту контролює постконфліктну територію. Отже, ми приходимо до суверенітету над територією, суверенітету не державного, національного або народного, а суверенітету владного. Такий суверенітет свідчитиме про верховенство влади певного політичного актора (сторони конфлікту чи третьої сторони) в межах території, на якій відбувався конфлікт. Завершення конфлікту дає змогу цьому політичному актору формувати органи влади на території після конфлікту.

Інститут визнання влади міжнародною спільнотою так само стає невід'ємною частиною політичних процесів після конфлікту. З метою обґрунтування значення міжнародного визнання для концептуалізації завершення конфлікту в межах цього дослідження пропонуємо звернутися до теоретичних досліджень у поєднанні з практичними аспектами міжнародних відносин.

У міжнародному праві поняття «визнання» полягає в тому, що це акт, за допомогою якого наявні держави визнають нові держави чи уряди або інші суб'єкти міжнародного права з метою встановлення з ними офіційних або неофіційних, повних або неповних, постійних або тимчасових відносин. Для визнання в контексті завершення конфлікту необов'язковим є застосування конститутивних теорій визнання, визнання *de jure* – прийняття певних нормативних документів про визнання, направлення офіційних представників тощо. Тут визнання буде проявлятися по-іншому – рішення, що втілюються владою після завершення конфлікту на цій території, публічно вважатимуться

міжнародною спільнотою законними, до території після конфлікту будуть направлятися проекти міжнародної допомоги, які будуть офіційно взаємодіяти із представниками місцевої влади. Ще одним актом визнання в цьому разі може вважатися направлення офіційних спостерігачів на вибори та визнання результатів виборів на постконфліктній території, якщо такі вибори проводитимуться.

Світова практика має безліч прикладів зупинених, «заморожених» конфліктів, завершення яких не визнається світом. Для підтвердження цієї тези можемо звернутися до досліджень російського політолога Сергія Маркедонова [30, с. 76-98], який вивчає квазідержавні утворення, створені за сприяння Російської Федерації на території колишнього Радянського Союзу (Придністров'я, Абхазія та Південна Осетія, Нагорний Карабах). Маркедонов характеризує їх як де-факто державні утворення, натомість у європейській та американській політології такі утворення мають назви *separatist states* (сепаратистські держави). Політолог у своєму дослідженні наголошує, що для західної політології вирішенням цих конфліктів стане повернення цих структур та відновлення територіальної цілісності Молдови, Грузії та Азербайджану. Він визнає, що факт формально-правового визнання Російською Федерацією статусу цих утворень не мав значних результатів для їх становлення як держав.

Значення визнання Європою та США з одного боку та Російською Федерацією з іншого не є предметом цього дослідження, тому не будуть додатково розглядатися та оцінюватися автором. Але в будь-якому разі неможливо не погодитися з тим, що завершення конфлікту тісно пов'язано з питанням установлення суверенітету як форми переважного контролю однієї сторони конфлікту на конфліктній території та питанням міжнародного визнання такого контролю.

Для того, щоб продемонструвати, яке значення має міжнародне визнання в контексті завершення конфлікту, пропонуємо порівняти міжнародний статус однієї з країн, наведених як «де-факто держави» у Маркедонова, – Придністров'я, та Косова, визнаного державою більшістю країн світу.

Міжнародне право та міжнародні відносини не наводять граничної чисельності критеріїв та актів, які є необхідними та достатніми для повного обсягу визнання. Втім, розглядаючи ряд дій та рішень, які ухвалювалися міжнародними акторами щодо Косова, можна стверджувати, що політичні актори, які мають владу в Косові, можуть будувати власну політичну систему, не наражаючи себе на небезпеку відновлення конфлікту.

У дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук Олександр Степанович Павленко [46] досліджує історію самовизначення Косова. Про визнання Косова міжнародними акторами можуть свідчити такі факти, наведені в цій дисертації:

- у грудні 2001 року Міжнародний валютний фонд розпочинає спеціальну програму фінансування інституційної програми розбудови державних органів;
- країну неодноразово відвідує віцепрезидент США Джо Байден;
- 22 липня 2010 року голова Міжнародного суду ООН оголосив вердикт, яким узаконив одностороннє проголошення незалежності Косова;
- у Косові створені та функціонують місії ООН;
- 25 червня 2009 року у Приштині відкривають представництва Європейської Комісії;
- 23 червня 2010 року місія ЄС заарештувала за звинуваченням у корупції керівника Центрального Банку Косова Хашима Реджепі;
- Косово є членом Венеціанської комісії, членом Міжнародного валютного фонду (далі – МВФ), підписує угоди з Міжнародним банком реконструкції та розвитку (далі – МБРР) та Світовим банком.

За умов такого рівня міжнародної підтримки, яка надається Косову, відновлення конфлікту в попередній формі вже не є можливим. Протягом тривалого періоду за допомогою міжнародної спільноти у Косові будувалася стійка політична система, й тому на сьогодні навіть у випадку ескалації етнічних протиріч із Сербією Сербія вже протистоятиме зовсім іншому політичному гравцю – території зі стійкими системами управління, розбудованими за

сприяння міжнародних акторів, які будуть захищати свій внесок у державність Косова.

На противагу Республіці Косово, Придністров'я не визнано незалежною державою жодним із акторів міжнародної політики. Після припинення активної фази бойових дій ця територія, маючи претензії на державність, почала розбудову власної політичної системи. Їй хоча номінально на території Придністров'я постійно відбуваються вибори (демократичні вони чи ні – оцінка не надається, адже провідні світові організації не надсилають своїх спостерігачів), політична система залишається нестабільною, а місцеві політики у передвиборчих програмах балансують між обіцянками домовленостей із Молдовою та входженням до складу РФ. Не маючи відповідного статусу, в глобальній економічній системі така територія не має можливості заробляти кошти на своє існування та утримання політичної системи.

Так само, як і для квазідержавних утворень, визнання статусу як елемент завершення конфлікту є актуальним для окремих спірних територій у межах тієї чи іншої держави. Наприклад, у травні 2018 року трапився новий виток конфлікту між Ізраїлем та Палестиною, на який процеси міжнародно-правового визнання статусу території мали прямий вплив. Ескалація була пов'язана зі спірним питанням статусу Єрусалима як столиці. Обидві сторони – Ізраїль та Палестина – проголошують Єрусалим (ті його частини, які контролюються сторонами – східну й західну відповідно) столицею. Розуміючи важливе символічне значення контролю над Єрусалимом для обох сторін, міжнародна спільнота завжди займала стриману позицію в цьому питанні. На першому етапі, після створення держави Ізраїль, ООН пропонувала надати Єрусалиму міжнародний статус та ввести у місті міжнародне управління. Згодом Єрусалим став предметом військового протистояння між Йорданією та Ізраїлем, у процесі якого Ізраїль отримав контроль над східною частиною міста. Сьогодні Східний Єрусалим вважають окупованим, а статус міста й досі оскаржується до рішення на переговорах між Ізраїлем та Палестинською адміністрацією.

Відмінну від інших держав та міжнародних організацій позицію зайняли Сполучені Штати Америки. Ще у 1995 році Конгрес США прийняв рішення, важливе в контексті міжнародного визнання статусу міста як столиці Ізраїля, про перенесення посольства США до Єрусалима [119]. У той час як попередні президентські адміністрації це рішення не виконували, усвідомлюючи його контраверсійність та здатність викликати ескалацію конфлікту, 45-й Президент США Дональд Трамп здійснив цей акт, і 14 травня 2018 року посольство США було перенесено з Тель-Авіва до Єрусалима. Таке рішення адміністрації США не тільки викликало критику з боку міжнародної спільноти, а й спровокувало збройні протистояння, в результаті яких загинуло за різними підрахунками від 55 до 58 осіб [48]. Після цих подій у червні 2018 року Президент Трамп підписує указ про відстрочення виконання закону про перенесення посольства США до Єрусалима з міркувань захисту національної безпеки Сполучених Штатів Америки [100].

Описана ситуація, що склалася навколо перенесення посольства як елемента акту визнання статусу міста підтверджує, наскільки важливими є такі процеси для завершення конфлікту. До визнання статусу тієї чи іншої території з боку міжнародної спільноти жодна зі сторін конфлікту, навіть контролюючи територію, не матиме можливості для розбудови на такій території власної, втім, інтегрованої у глобальний контекст, системи політичного управління.

Отже, для політичних конфліктів із використанням насильства пропонуємо вважати постконфліктним періодом етап, що настає після *завершення конфлікту*, яке характеризується 1) досягненням сторонами конфлікту згоди щодо постконфліктного управління, 2) отриманням стороною (сторонами) конфлікту або третьою стороною повного суверенітету (контролю) над територією, раніше охопленою конфліктом та 3) визнанням такого контролю з боку міжнародної спільноти. Саме на цьому етапі на території можуть бути запуснені нормальні економічні, соціальні та політичні процеси, спрямовані на досягнення стану рівновісності в системі управління постконфліктними територіями.

Запропонований підхід до визначення завершення конфлікту та, як наслідок, до визначення постконфліктної території, дозволив обрати країни та території, практики яких у більшому або меншому обсязі розглядатимуться в цій роботі. Перелік постконфліктних територій визначено в Додатку 1.

У визначенні завершення конфлікту автор не торкається питання про статус іншої сторони (інших сторін) конфлікту після його завершення. Політичний конфлікт, особливо збройного характеру – багатокомпонентний процес. Виявлено критерії, які можна висунути до категорії «завершення конфлікту», проте в межах форм завершення конфлікту варіанти можуть кардинально відрізнятися. Всі сторони конфлікту можуть певною мірою мати вплив на владні рішення, або лише одна зі сторін – сторона-переможець, або навіть третя сторона – тимчасовий посередник, миротворець. Ситуацію з концентрацією управлінських функцій у руках третьої сторони можна спостерігати на прикладі Перехідної адміністрації ООН (United Nations Transitional Administration for Eastern Slavonia – далі УНТАЕС) у Хорватії, де військовий та цивільний компонент УНТАЕС фактично здійснювали управлінські заходи постконфліктної політики без національних чи місцевих представників влади.

Так само автор не розглядає такий складник суверенітету влади як легітимність. Конфлікт розділяє суспільство на дві протиборчі сторони, тому природно, що ставлення населення до конфлікту та його сторін є різнорідним. По суті, саме політика управління постконфліктними територіями, яка є предметом цього дослідження, є діяльністю, спрямованою на легітимізацію встановленої влади після конфлікту.

У межах проведеного дослідження автором дано визначення структурних елементів, які формулюють дефініцію постконфлікту як поняття під час дослідження політики управління постконфліктними територіями.

Це, зокрема, такі елементи поняття:

збройний конфлікт – зіткнення політичних інтересів двох або більше політичних акторів, якими можуть виступати або дві держави, або держава в

особі уряду та певне організоване повстанське угруповання, якщо таке зіткнення набуває форми збройного протистояння;

завершення конфлікту – припинення конфлікту ідеального типу, внаслідок якого сторони досягли реальної згоди щодо контролю над територією та її системами управління, й досягнуті умови такого контролю визнаються акторами світової політики.

Охарактеризувавши ці елементи, автор поставив питання, чи можливо вважати управління постконфліктною територією стадією управління конфліктом. Якщо визнати, що політичний конфлікт, зокрема збройний конфлікт, є протиборством *політичних сил та акторів*, при застосуванні запропонованої в межах дослідження моделі завершення конфлікту може не бути потреби в будь-яких постконфліктних заходах для управління конфліктом. Натомість, якщо визнавати учасниками конфлікту не тільки владних акторів, а й *їх прихильників серед населення, різні соціальні групи*, завершення конфлікту не дорівнює повній нормалізації відносин у суспільстві. Тому заходи, спрямовані на подолання конфліктогенних чинників та стабілізацію суспільних відносин, можуть вважатися етапом управління конфлікту, необхідним для встановлення політико-правового порядку в межах постконфліктної території.

Отже, *постконфлікт* – це стадія зіткнення інтересів двох і більше акторів, що настає після завершення основних етапів конфлікту.

1.3. Постконфліктні території в практиці політичного менеджменту

Для здійснення концептуалізації політики управління постконфліктними територіями як цільної категорії політології необхідно надати змістовну характеристику поняття «управління» та його значення для постконфліктної території.

За своєю природою конфлікт руйнує сталі системи управління, створює хаос та анархію або передумови для запуску альтернативних механізмів управління, здатних урегулювати конфлікт. На прикладі конфлікту в ОРДЛО як типу тривалого конфлікту може спостерігатися ще одна форма організації

управлінського процесу. Не перебуваючи постійно під впливом військових дій, сепаратистські угруповання та Російська Федерація створили там альтернативні системи управління, які певною мірою дозволяють забезпечувати життєдіяльність цих територій. Однак під час прогнозування завершення конфлікту в ОРДЛО та побудові там певних управлінських моделей створена там система управління має бути зруйнована, а нова система, необхідна для досягнення цілей постконфліктної політики, має бути побудована.

Тож розбудова системи управління постконфліктною територією як певної моделі менеджменту стає й завданням, і невід'ємним складником діяльності владних акторів на постконфліктній території. В цьому підрозділі автор дає характеристики управління постконфліктними територіями з позицій завдання та процесу, а також визначає основні зовнішні обставини та фактори, які можуть впливати на процес постконфліктного управління.

Для розкриття поняття управління в контексті загальної парадигми дослідження автор пропонує комплексне поняття «політика управління» як таке, що тісно пов'язане з поняттям «публічне управління» в розумінні автора цього поняття англійського державного службовця Десмонда Кілінга. Він розуміє під публічним управлінням пошук найкращого способу використання ресурсів задля досягнення пріоритетних цілей державної політики. Схожими підходами до визначення публічного управління керується й Програма розвитку ООН, визнаючи публічне управління галуззю практики та теорії, яка є ключовою для публічного адміністрування та зосереджена на внутрішній діяльності державних установ, зокрема на вирішенні управлінських питань, як-от: контроль, керівництво, планування, організаційне забезпечення, забезпечення інформаційними технологіями, управління персоналом та оцінка ефективності [4, с. 1-8].

Утім, визначаючи управління на постконфліктній території категорією «публічне управління», з огляду на наявні в науковому дискурсі визначення публічного управління, таке управління розглядалося б як виключно діяльність

держави та державних інституцій. Водночас поняття «політика» додає нового змісту процесу управління постконфліктними територіями.

Аналізуючи взаємозв'язок політики та управління, доктор філософських наук, професор Валерій Андрійович Ребкало пропонує розділяти публічне управління як галузь адміністративної роботи та політику як сферу, для якої характерно публічне вироблення політичних рішень [25, с. 10]. Підтвердженням подібного підходу можуть слугувати також тези філософа та соціолога Карла Манхейма [29, с. 31] про те, що політика починається там, де ще немає раціоналізації, де є потреба ухвалювати рішення в ситуації, не врегульованій розпорядженнями. Цей контекст максимально наближений до ситуації на постконфліктній території, яка має ознаки періоду перехідного типу та потребує нових рішень і реакції на непередбачувані події. Крім того, управління постконфліктною територією політизується наявністю серед акторів управління не тільки держави та її інституцій, а й міжнародних акторів, колишніх сторін конфлікту, які мають свої сфери інтересу. Балансування між цими інтересами для досягнення мети управління постконфліктними територіями повною мірою може бути охарактеризовано розширеним трактуванням категорії «політика» як форми боротьби за владу.

Отже, політика управління постконфліктною територією як форма менеджменту комбінує ознаки політики (потреба в політичних рішеннях, боротьба за владу та легітимізацію) та управління (цілеспрямована діяльність із вольового впливу на об'єкт для досягнення цілі такого управління) [129, с. 127-136].

Загалом «управління постконфліктними територіями» як категорія політологічного та менеджерського аналізу є вужчим поняттям, ніж «категорія посткризового управління». В академічному дискурсі криза означає етап дисфункції в нормальному розвитку системи. Аналізуючи генезу концептуалізації поняття «криза» в політичних науках, скандинавський дослідник політичних наук, професор Пейл Свенсон, синтезуючи різні концепти кризи, сформовані Екартом Ціммерманом, Сідні Вербою та Скотом Фленеганом,

визначає кризу як поєднання викликів, які можуть призвести до руйнування політичного об'єкта або структурних змін фундаментального характеру [145].

Поняття «кризова ситуація» в контексті цієї роботи також цілком відповідає поняттю, наведеному у вітчизняних нормативних документах. Так, Стратегічний оборонний бюлетень, який був прийнятий та діяв із 2012 по 2016 рік, визначав кризову ситуацію як тотожну поняттю «воєнно-політична криза» – стан, що характеризується граничним загостренням регіональної або міжнародної воєнно-політичної обстановки, за якої вичерпуються можливості врегулювання спірних питань мирними засобами й нарастає реальна загроза застосування воєнної сили. Під час кризової ситуації (воєнно-політичної кризи) відбувається посилення політичного, воєнного протиборства сторін, форсоване проведення воєнних приготувань, навмисна демонстрація сили, застосування різного роду політичних і економічних санкцій, застосування інших акцій. Кризова ситуація (воєнно-політична криза) має стадії наростання, загострення та затухання, протікання яких може відбуватися з різною інтенсивністю й залежить від конкретних умов воєнно-політичної обстановки [53]. Чинний Стратегічний оборонний бюлетень хоча й використовує поняття «кризова ситуація», проте його не визначає.

Дослідники публічного управління Ар'єн Боін, Пол Харт, Ерік Стерн та Бенгт Санделіус, які аналізують політику кризового менеджменту, визначають три ознаки кризи – загроза, невизначеність, терміновість [80]. Під такі ознаки цілком підпадає конфлікт у контексті цього дослідження. А з огляду на те, що постконфліктний період було визначено автором як один із етапів конфлікту, постконфліктне управління є формою посткризового управління.

Для системного аналізу політики управління постконфліктними територіями як форми менеджменту автор пропонує дати характеристики акторів публічної політики, які здійснюють свій вплив на таке управління, та їх діяльності.

До *першої групи акторів* належать актори національного управління. Політолог, професор Соня Грім у 2018 році у своєму науковому дослідженні

характеризує цю групу як «національну еліту» та здійснює спробу концептуалізувати, які групи акторів можуть належати до цієї категорії. Вона стверджує, що досі в науковій спільноті немає консенсусу щодо таких еліт унаслідок застосування різних дисциплінарних та епістемологічних інструментів їх дослідження, тому в політичній науці до цієї групи зазвичай застосовуються терміни «національні актори» або «національні суб'єкти». На підтвердження цієї тези вона наводить конфлікт марксистського та веберівського підходів до визначення еліт (еліта як клас, що обіймає панівну позицію в соціальних відносинах проти еліти як класу, що має владу та ресурси). Далі в дослідженні професор Грім ставить питання, чи можливо до характеристики еліти як групи, що має контроль над доступом до ресурсів (як-от повноваження щодо прийняття рішень, легітимність, час, гроші, людський капітал), додати суб'єктів політики, які мають значні політичні, управлінські, соціальні, економічні, комунікаційні ресурси, як-от громадянське суспільство та засоби масової інформації [111].

Застосування такого підходу до трактування національних еліт ставить питання про статус протиборчих сторін конфлікту в цій системі. З огляду на концепцію завершення конфлікту, запропоновану в підрозділі 1.2 як форму згоди (консенсусу або примусу) сторін конфлікту щодо управління та контролю над територією, існує дві можливі модальності статусу протиборчих сторін у постконфліктній політичній системі:

1) конфлікт закінчився за формулою «перемога – поразка», а отже, протиборча сторона конфлікту усунута від системи управління. В цьому разі будь-яка спроба такої сторони відновити свій вплив на політичні процеси буде розцінюватися як спроба відновити конфлікт. Тому політичним завданням національної еліти в особі інших акторів постконфліктної політики є розбудова систем, які блокуватимуть доступ цієї сторони до влади;

2) конфлікт закінчився за формулою «перемога – перемога», й обидві протиборчі сторони на певних зумовлених у межах завершення конфлікту умовах досягли згоди щодо розподілу управлінських повноважень на

постконфліктній території. В цьому разі конфлікт, найімовірніше, трансформується в суто політичний, і дві групи політичних акторів будуть вирішувати контраверсійні питання у форматі «влада – опозиція» або «національна влада – місцева влада».

Зі свого боку введення суб'єктів господарювання як акторів економіки, громадянського суспільства як актора соціальної політики та засобів масової інформації як акторів інформаційної політики до складу національної еліти в системі управління постконфліктними територіями є спірним питанням.

З одного боку, професор Грім обґрунтовує таке введення тим, що національні еліти не діють виключно на політичній арені. Зокрема, економічні еліти відіграють значну роль у відновленні території, забезпечуючи таку територію фінансовими ресурсами, необхідними для постконфліктного відновлення. З іншого боку, громадянське суспільство, культурні діячі, засоби масової інформації та релігійні еліти інтерпретують та визначають соціальну реальність, і в такий спосіб формують громадську думку та уподобання значної частини суспільства [111].

Утім, на думку автора, подібні характеристики акторів більше притаманні демократичним системам, коли наведені інструменти впливу на політику можуть діяти. Зі свого боку постконфліктне управління, як автором уже зазначено, – це більшою мірою стан хаосу. На постконфліктній території будь-які комунікаційні системи, чи то з бізнесом, чи то з громадськістю, потребуватимуть спочатку розбудови, а вже потім почнуть діяти як канали інформування та співпраці.

Продовженням ідеї такої широкої характеристики групи національних акторів може бути поділ акторів на внутрішніх та зовнішніх за критерієм їх включення у політичні процеси на постконфліктній території, їх усвідомлення конфлікту. Внутрішні актори можуть розглядатися як такі, що є вразливими до конфлікту, оскільки вони перебувають у межах регіону та проживають там. Зовнішні актори, своєю чергою, це особи або установи, які вирішили включитися у конфлікт із певних особистих мотивів, і хоча вони можуть відчувати почуття заангажованості та прихильності до певної сторони або до конфлікту загалом, їм

нема чого втрачати, й вони безпосередньо не брали участь у конфлікті. Й хоча цей фактор значною мірою демонструє ставлення тієї чи іншої групи акторів до конфлікту, його значення буде більше ідеологічним, аніж політичним чи управлінським.

Тому автор пропонує виділяти населення та громадянське суспільство в окрему групу акторів управління постконфліктними територіями й далі у тексті дає цій групі характеристики.

Отже, автор визначає акторів національного управління єдиною категорією «уряд», який після завершення конфлікту отримує контроль над постконфліктною територією та, власне, будує тут систему управління. До цієї групи автор пропонує зараховувати 1) політичні еліти; 2) виконавчу владу, зокрема силові структури; 3) місцеву владу. Спільним для цієї групи буде завдання з відбудови системи управління на постконфліктній території, тому будь-які конфлікти вже всередині цієї групи стануть окремим політичним процесом, який здебільшого не стосуватиметься минулого збройного конфлікту в контексті цієї роботи.

Друга група – це міжнародні актори. Міжнародні актори надають фінансові ресурси, життєво необхідні для відновлення території, однак мають власні переконання щодо того, як доцільно відновлювати постконфліктну територію. Ці умови ставлять уряд у позицію певною мірою підконтрольного актора.

Для більш чіткої характеристики міжнародних акторів пропонується взяти за основу класифікацію суб'єктів із міжнародного права (наприклад, за Буроменським [5, с. 32-33]) і ввести її в цю роботу, доповнивши її політичними ознаками. Тож під міжнародними акторами тут розуміються:

1) держави, які є суб'єктами міжнародної політики, мають права та обов'язки в системі міжнародних відносин. Ці держави діють у межах державного інтересу (*raison d'etat*) – вивіреної моделі потреб держави. Ця модель може бути закріплена у стратегічних документах цієї держави, в її нормативних актах.

Міжнародну політику держави здійснюють зовнішньополітичні відомства. На підставі нормативних актів держави можуть також створюватися урядові організації. Прикладом може слугувати створене на підставі Акту про міжнародну допомогу 1961 року [93] Агентство США з міжнародного розвитку (USAID);

2) друга група суб'єктів усередині групи акторів міжнародного права – це міжнародні організації, урядові та неурядові. Їх мандат на здійснення діяльності в політичних та правових відносинах наданий статутними документами цих організацій, іншими актами, які регулюють їх діяльність;

3) доповнюючи систему міжнародних акторів, запозичену з міжнародного права, до міжнародних акторів управління постконфліктними територіями можуть бути віднесені окремі політичні еліти, які реалізовуватимуть на постконфліктній території свій суто політичний інтерес. Це можуть бути лідери держав, представники політичної системи держав, колишні або сучасні.

Усі ці актори, різні за своїм правовим та політичним статусом, різні за сукупністю своїх можливих повноважень, утім, об'єднані такими спільними ознаками:

1) вони мають політичний чи правовий вплив на систему міжнародних відносин;

2) їх статус та репутація дозволяють їм ухвалювати рішення та/або впливати на прийняття рішень у системі міжнародних відносин;

3) вони володіють певними ресурсами (матеріального чи нематеріального характеру), які можуть позитивно чи негативно вплинути на управління постконфліктними територіями. Через такий критерій національні актори не можуть ставитися до цієї групи акторів нейтрально, а прагнуть здобути їх прихильність або, навпаки, усунути їх від системи міжнародних зв'язків, у якій вирішуються питання управління постконфліктними територіями.

Мета та інтереси міжнародних акторів більш детально охарактеризовано в підрозділі «Міжнародний та національний виміри політики управління постконфліктними територіями».

Отже, дійшовши висновку, що до першої групи буде віднесено виключно владних державних акторів, автор виділяє *третю групу акторів* – публічний територіальний колектив, діяльність якого є найбільш політично впливовою у формі громадянського суспільства. Автор використовує тут поняття «громадянське суспільство» в розумінні Шарля Монтеск'є та Алексіса де Токвілля як медіатора взаємин одиничного й загального, громадянина й держави [11, с. 125-131]. До цієї групи якраз належатиме й соціально-відповідальний бізнес, і громадські об'єднання, й засоби масової інформації. Втім, на постконфліктній території інститути громадянського суспільства будуть або нестійкими, або ж їм бракуватиме важливих для них комунікаційних каналів, які є прямими інструментами їх діяльності. Тому певний час громадянське суспільство буде об'єктом впливу перших двох груп акторів – уряду та міжнародної спільноти. Залежно від того, хто здобуде цей вплив, діяльність та інтереси громадянського суспільства можуть набувати різних форм. Отже, політичним компонентом процесу управління постконфліктними територіями для владних акторів є отримання лояльності цієї групи, необхідної та достатньої для втримання влади й, як наслідок, запобігання відновленню конфлікту [32, с. 153-156].

В описаній структурі складу акторів відсутня група акторів, до якої входить протиборча сторона конфлікту. В разі, якщо конфлікт завершено за формулою «перемога – перемога», протиборча сторона конфлікту цілком імовірно інтегрується у групу національних акторів. За такої інтеграції на рівні цієї групи можуть залишатися конфлікти, але вони будуть вирішуватися у політичній площині та не матимуть характеру збройного протистояння.

Можливі варіанти щодо віднесення до тієї чи іншої групи із запропонованої класифікації протиборчої сторони конфлікту в особі іншої держави, якщо конфлікт мав міжнародний характер. Держава-протипорча сторона конфлікту може повністю відмовитися від продовження конфлікту, так само вона може мати на меті завершити збройний конфлікт, однак перевести конфлікт у площину політичну. Втім, у межах будь-якої із цих модальностей є три варіанти: або

держава-протиборча сторона більше не втручається в систему управління (тоді актор відсутній у системі управління постконфліктними територіями); або держава-протиборча сторона інтегрується в чинну систему управління (тоді вона стає частиною національного уряду); або вона продовжує здійснювати вплив на політику управління постконфліктними територіями на рівні міжнародних відносин (тоді вона є міжнародним актором).

Із огляду на наявний суб'єктний склад системи управління, далі буде розглянуто специфічні ознаки цієї системи, які створюють її контекст, зокрема формують проблематику такого управління, а також проаналізовано рішення в системі управління, які найчастіше пропонуються для вирішення цих проблем.

Ознака 1. Суперництво. Умови хаосу та відсутності сталої системи управління, які характеризують постконфліктний період, для різних акторів політики є можливістю для політичної мобільності. Водночас відсутність єдності керівництва у постконфліктних умовах ставить під загрозу всю сукупність рішень та дій у межах політики управління постконфліктними територіями, які мають єдину мету [6, с. 17].

Наведена система акторів та їх інтереси дозволяють стверджувати, що у постконфліктний період саме уряд має всі підстави для того, щоб брати на себе найбільший рівень відповідальності, та водночас відчуває політичний тиск із боку всіх груп. Суперництво може набувати різного обсягу та масштабів. Можливо міжвідомче суперництво, наприклад, коли спеціальні служби відмовляються ділитися інформацією. Зусилля міжнародних гуманітарних організацій зазнають поразки внаслідок конфліктів між різними неурядовими організаціями. Міжорганізаційна напруженість, найімовірніше, є правилом, а не винятком будь-якої політичної системи, особливо нестійкої системи постконфліктного управління.

Конструктивним принципом роботи такої нестійкої системи може бути принцип політичного мережування. Впровадження цього принципу дає змогу в певних сферах суспільного життя комбінувати зусилля різних груп акторів [18, с. 10]. Водночас уряд так само може отримати переваги від створення політичних

мереж. Будуючи систему політичних мереж, уряд не просто отримує переваги від співпраці з більшою кількістю ресурсів, ніж ті, які має в наявності, а ще й отримує легітимізацію власної управлінської діяльності та розділяє відповідальність за наслідки управлінських рішень, які можуть виникати в такій системі.

Тому при побудові системи управління постконфліктними територіями уряд має вибір – або керувати системою управління на умовах політичного мережування, залучаючи інших суб'єктів, зокрема міжнародних акторів та громадянське суспільство, до роботи у певних сферах суспільного життя; або суперництво буде основою функціонування системи постконфліктного управління. Міжнародні актори в будь-якому разі пропонуватимуть інвестиції в діяльність громадянського суспільства, тож потрібно запропонувати їм поле для співпраці у сприятливих для уряду сферах. Спільна діяльність міжнародних акторів та громадянського суспільства, наприклад, може бути ефективною в розбудові системи збору інформації для запобігання безструктурному управлінню, коли інформація буде поширюватися вільно або випадково та матиме негативний вплив на систему управління. Так само вдало може впливати взаємодія міжнародних акторів та громадянського суспільства на економіку – громадянське суспільство за фінансової та ресурсної підтримки міжнародних акторів може адмініструвати програми підтримки малого та середнього бізнесу.

Ознака 2. Тяжіння до авторитаризму. Аналіз низки сучасних постконфліктних практик продемонстрував, що травмоване війною суспільство за певних підстав обирає авторитарних лідерів. Такі авторитарні лідери здебільшого з'являються внаслідок їхнього впливу (реального чи показного) на розв'язання конфлікту та припинення військових дій. Завдяки такій позиції «миротворця» політик отримує певний кредит довіри від населення.

Ситуація може ускладнюватися умовами, створеними процесом управління постконфліктними територіями, яке потребує швидких та масштабних рішень, а також погіршуватися вищеописаною ознакою суперництва. У такій ситуації політичний діяч, який бере на себе повну відповідальність за управлінські

рішення та дії на постконфліктній території, має всі умови для концентрації управління в одних руках із метою запобігання бюрократизації. Кредит довіри від населення та концентрація більшості важелів управління в одних руках у постконфліктний період мають усі перспективи створити необхідні передумови для авторитаризму на тривалий час.

Цей феномен можна підтвердити політичною практикою на прикладі Руанди й Таджикистану. Так, Поль Кагаме очолював Руандійський Патріотичний Фронт (далі – РПФ), який поклав край геноциду в Руанді, отримавши перемогу над хуту. На ранніх етапах постконфліктного управління Кагаме обіймав ключові посади віцепрезидента та міністра оборони Руанди. Кагаме висунув свою кандидатуру на пост Президента на перших постконфліктних виборах у 2003 році та отримав перемогу завдяки 95 відсотків голосів виборців. Із того часу й дотепер Кагаме залишається на своєму посту. У 2015 році Конституційний суд Руанди дозволив Полю Кагаме переобиратися на третій строк, і в 2017 році Кагаме був утретє обраний Президентом із результатом у 98 відсотків голосів [78]. Політичні кампанії та інформаційні технології протягом виборів 2017 року продемонстрували методи політичної діяльності, які сьогодні використовує Кагаме, та які можуть підтвердити тезу про авторитарний стиль управління цього лідера – на виборах Кагаме використовував лояльних до себе кандидатів як супротивників та піддавав дискваліфікації й дискредитації політичних опонентів.

Так само, як і Поль Кагаме, свою непохитну монополію на владу в постконфліктний період у Таджикистані сформував Емомалі Рахмон. У результаті мирного процесу в руках Емомалі Рахмона як Президента республіки опинилася значна частина повноважень із затвердження рішень Комісії національного примирення (ключового органу з формування постконфліктної політики), хоча формально цей орган очолив представник опозиції. Поступова монополізація влади та підтримка населення на виборах на сьогодні залишає владу в руках Рахмона вже 23 роки. За національним законодавством Емомалі Рахмон має титул основоположника миру й національної єдності – Лідера нації

[45]. Усі альтернативні кандидати – лідери обох таборів часів громадянської війни – або зазнали фізичних розправ, або були засуджені, або емігрували [20; 37].

Із тяжінням до авторитаризму можна пов'язати бюрократичність системи управління на постконфліктній території. У процесі розбудови управління актори управління впроваджують веберівську концепцію бюрократії. В посткризових умовах, коли більшість інституцій оговтується від конфлікту, нормативне регулювання діяльності кожного бюрократичного рівня та письмовий і чітко регламентований документообіг [10, с. 18-21] усвідомлюються акторами системи управління як спосіб забезпечування безпеки та порядку.

Протягом певного часу після завершення конфлікту такі процедури будуть зрозумілим методом, який не зазіхає на демократичність цих процедур, а, навпаки, забезпечує їх. Така діяльність потребує значного кадрового ресурсу, втім, протягом певного часу цей ресурс може забезпечуватися на волонтерських засадах завдяки емоційному підйому населення внаслідок завершення конфлікту. Згодом стане можливим перехід до нового менеджеризму, й утримувати таку систему кадрів не буде потреби.

Ознака 3. Лідерство. Вищеописані характеристики постконфліктного управління привертають увагу до лідерства як ознаки, якою має характеризуватися влада. Якщо уряд не зможе очолити процеси управління на постконфліктній території, інші актори цілком можуть скористатися можливістю й заповнити прогалину. Особливо складно працювати в такій системі за умов, коли міжнародна спільнота вимагає лідерства демократичного, коли перевага надається стимулюванню над примусом, верховенству права та моралі, а ефективність політики є менш значним індикатором, ніж дотримання базових людських цінностей.

Ар'єн Боін, Пол Харт, Ерік Стерн та Бенгт Санделіус визначають завдання, які має вирішувати лідер в умовах кризи. Першою ознакою лідерства виступає розуміння кризи під час її розгортання. Оскільки кризи, як правило, чинять високий тиск на ключових політиків та оперативний персонал, обробка

інформації в умовах стресу є особливо актуальною для вивчення проблем та їх осмислення в умовах кризи. Стрессова ситуація для учасників управлінської системи не обов'язково погіршує результативність, якщо навантаження зрівноважується високою спроможністю подолання проблем [80].

В умовах постконфліктного управління досить часто потрібно робити вибір, який може певною мірою суперечити моральним установкам суб'єкта політичного процесу. Тому наявність відповідного досвіду та інформації про проблему переважно сприятиме її вирішенню. В таких умовах політичне мережування як форма розподілу відповідальності сприятиме прийняттю більш швидких рішень. Можливою є також реалізація освітніх та соціальних програм для адміністративного персоналу, які би збільшували стресостійкість і формулювали межі відповідальності.

Наукова література про управління кризами трактує кризи як привід для прийняття рішень. Лідерство на постконфліктній території має характеризуватися такою здатністю, незважаючи на те, що певні ключові рішення можуть призвести до стратегічних чи тактичних невдач. Вони впливають на основні цінності та інтереси громад, і ціна як «правильного», так і «неправильного» вибору є високою – соціально, політично, економічно та в людському аспекті; вони ймовірніше, ніж некризові ситуації, містять справжні дилеми, які можуть бути вирішені лише за допомогою компромісного вибору або «трагічного вибору», коли всі варіанти, відкриті для особи, що приймає рішення, тягнуть за собою чисті збитки. Вибір повинен бути прийнятий відносно швидко – існує тиск у часі незалежно від того, чи цей тиск є реальним, чи сприймається особою як тиск. Це означає, що деякі перевірені методи підготовки, затримки та політичного закріплення важких рішень не можуть бути застосовані [80].

За таких умов постає питання актуальності *проведення виборів* на постконфліктній території. Терміни проведення постконфліктних виборів є важливим елементом, який потребує ретельного розгляду для мінімізації ризику отримання несприятливих результатів.

Політична лібералізація та демократизація постконфліктних держав є невід'ємною частиною міжнародних зусиль із постконфліктного управління. Вибори як ключова ознака демократії можуть вбачатися найпростішим та найбільш дієвим інструментом легітимації для реалізації цих зусиль. Позиція міжнародних акторів щодо проведення швидких виборів після досягнення домовленостей про мирне врегулювання – це відносно нове явище, яке можливо краще зрозуміти в історичному контексті. Професор Університету Оттави, спеціаліст у галузі міжнародних відносин Роланд Періс зазначає, що, наприклад, із моменту закінчення Холодної війни всі операції ООН із розбудови миру призвели до того, що вибори відбулися протягом трьох років від початку кожної відповідної місії, за винятком випадків, коли конфлікт, що триває, спричинив відтермінування або скасування виборів [134].

Головною метою проведення виборів є правомірне визнання влади уряду на території. Демократичні вибори в широкому розумінні розцінюються як єдиний законний спосіб установлення лідерства. Тому головна мета виборів на постконфліктній території – це встановити лідерство влади, що демократично обирається народом. Важливим елементом впливу проведення виборів на політичні процеси на постконфліктній території є те, що вибори мають бути визнані вільними та чесними, а результат має відображати волю людей. Якщо головна мета – вільні та чесні вибори, тоді вони можуть бути проведені, як тільки умови дозволяють провести такі вибори. Тому можна зробити висновок, що проведення дострокових виборів може бути сприятливим фактором, адже прискорює створення умов для управління легітимними та демократично обраними лідерами [135].

Утім, такий підхід має свої недоліки. По-перше, для виборця категорія належного лідерства не є причиною вибору. Навіть вибори, які вважаються вільними та чесними, поляризують людей і мають потенціал заохочувати мову ненависті протягом виборчої кампанії, заохочувати насильство, посилювати напруження, заохочувати формування прихильності на основі особистих переваг воєнного часу тощо. Отже, навіть якщо міжнародна допомога надає ресурси для

проведення вільних та чесних постконфліктних виборів, також повинні бути створені належні інституції та механізми для запобігання зусиллям, контрпродуктивним стосовно розбудови миру. Тож постконфліктні вибори та необхідність їх проведення залежить від низки політичних умов, і їх необхідність має в кожному разі оцінюватися залежно від ситуації.

Із огляду на важливість лідерства у процесі управління постконфліктними територіями поза виборами, перевага може надаватися, наприклад, відкритим конкурсам. Із пропозицією щодо фінансового забезпечення такого конкурсу можна звернутися до проєктів міжнародної технічної допомоги. Найкращою моделлю фінансування тут може стати спільне фінансування видатків на утримання службовців, які отримають посади за результатами конкурсу.

Так само ефективними можуть бути програми співпраці з кадрами з інших країн, які перебували у стані постконфліктного відновлення. Подібні спеціалісти більш віддалено сприйматимуть дилеми складного вибору та зможуть ефективніше виконувати поставлені завдання у постконфліктний період. Перевага тут надаватиметься менеджерам середньої ланки, які зможуть побудувати певний процес, однак не вимагатимуть політичних дивідендів від такої роботи.

Проведений аналіз ознак управлінської системи постконфліктного періоду дозволив застосувати до управлінської діяльності на постконфліктній території комплексне поняття «політика управління» як таке, що комбінує політичні та управлінські ознаки.

У цьому підрозділі представлено форму моделювання управлінської системи, яка буде позитивно сприйнята різними акторами постконфліктного управління. В умовах світової глобалізації та вагомого значення, якого конфлікти набувають для міжнародної спільноти, а також в умовах існування наслідків конфлікту як таких, що формують політичний контекст на постконфліктній території, управлінська система має бути побудована на принципах сильного лідерства уряду як національного актора, який на тимчасовій основі концентруватиме значний обсяг повноважень, зокрема

бюрократичного характеру, для забезпечення системної роботи на постконфліктній території. Далі в цій роботі буде розглянуто питання про те, які запобіжники мають бути закладені в систему управління, щоб після закінчення постконфліктного періоду як етапу конфлікту можна було перейти до сталих демократичних практик, упровадження яких повною мірою забезпечить запобігання виникнення збройних конфліктів у майбутньому.

1.4. Концептуальні засади дослідження політики управління постконфліктними територіями

Під час визначення об'єктом дослідження політичних процесів управління постконфліктними територіями авторка першочергово має на меті визначити обсяги дослідження та категоріальний апарат дослідження, а також окреслити поле для дослідження, яке б дало можливість відрізнити поняття «політика управління постконфліктними територіями» від схожих понять, які визначають стратегії, що їх застосовують щодо територій, які перебувають під впливом конфлікту або виходять зі стану конфлікту.

Однією зі схожих категорій науки є категорія реінтеграції територій. У національному політичному дискурсі щодо територій України, які наразі перебувають під окупацією або контролем Російської Федерації, застосовують термін «реінтеграція», який охоплює: 1) діяльність, яка здійснюється щодо цих територій у період, коли вони залишаються під контролем РФ та незаконних збройних формувань і за певних обставин можуть відчувати вплив низки політичних, соціальних, економічних та інших інструментів, що їх застосовують національні політичні актори (для ілюстрації цього аспекту діяльності з реінтеграції можуть слугувати стратегії інформаційної реінтеграції ОРДЛО та Криму, розроблені українським урядом), та 2) діяльність щодо управління цими територіями, коли контроль над цими територіями повністю здійснюватиме українська влада.

У процесі дослідження автор усвідомлює потребу розділити ці два компоненти реінтеграції, й, не ставлячи завдання розглядати врегулювання

конфлікту як один із структурних елементів реінтеграції, обмежується дослідженням концептуалізації власне постконфліктної території як такої, в межах якої питання контролю є вирішеним (на користь певної сторони конфлікту або на користь обох сторін конфлікту).

Ключовою категорією дослідження обрано *«політику управління постконфліктними територіями»* як інтегральний концепт, що містить сукупність компонентів: «постконфліктна територія», «збройний конфлікт», «постконфлікт», «постконфліктне управління», «політика управління». У цьому підрозділі автор має на меті методологічне обґрунтування синергії наукових підходів і авторського розуміння предмета дослідження через вказані категорії.

Вивчення предмету дослідження стало можливим завдяки міждисциплінарним теоретико-методологічним підходам і методам політичної науки, політичної географії, військової географії, геополітики, міжнародних відносин, політичної регіоналістики, конфліктології, психології конфлікту, права і політичного менеджменту.

Політичні географи та регіоналісти (Гідденс [9]; Хартсхорн [94]; Джонс [120]; Гласнер та Фарер [109]; Туровський [69]) визначають постконфліктну територію як простір, в межах якого відбуваються певні політичні процеси, що можуть стати предметом дослідження. Загалом у межах цих підходів поставлено питання про те, чи є територія ознакою певних політичних інститутів та процесів (як, наприклад, у правознавстві територія є ознакою держави), чи, навпаки, інститути та процеси є ознаками території.

Принципи міжнародного права, нормативно-правових актів міжнародного права [15; 97] дозволяють сформулювати підходи до визначення конфлікту, завершення конфлікту та статусу різних акторів управління постконфліктними територіями. Додаткове застосування системного підходу в межах категорій конфліктології для дослідження стадійності конфлікту, виділення різних етапів конфлікту, відокремлених одне від одного в часі, та пошук у межах цих етапів місця для постконфлікту дали можливість постконфліктній території як категорії політичної науки отримати своє вираження у часі (додатково до просторового

виміру). Втім, загалом залишається питання про те, що є центральним елементом дослідження – час та простір чи інститути та процеси, що існують у межах заданих просторових та часових координат.

Теорії політичного менеджменту [25; 29] сприяють визначенню автором і формулюванню інтегрованого терміна «політика управління» як такого, що комбінує ознаки політики (потреба у політичних рішеннях, боротьба за владу та легітимізацію) та управління (цілеспрямована діяльність із вольового впливу на об'єкт для досягнення цілі такого управління). Концептуалізації управління постконфліктними територіями додатково сприяє зіставлення цього поняття з поняттям «управління кризовою ситуацією» [80].

Під час вибору просторових характеристик постконфліктної території фокусом дослідження, навіть якби ці характеристики охоплювали інститути та процеси як ознаки території, дисертаційне дослідження мало би переважно описовий характер та констатувало б наявність на цій території певних ознак політичної системи (автором цей підхід охарактеризовано як географічний). Із іншого боку, спрямування напрямку дослідження в бік темпоральних характеристики конфлікту та виділення в межах конфлікту постконфліктної стадії поставили б автора в умови, коли виникає потреба більш детально аналізувати хронологію конфлікту та говорити про механізми його врегулювання, умови завершення конфлікту як такі, що формують постконфліктну політику (авторкою цей підхід охарактеризовано як конфліктологічний). Загалом обидва ці підходи та потенційні напрямки дослідження мають перспективи для подальшого аналізу та розвитку в межах вітчизняної наукової думки.

Водночас на сучасному етапі наукових досліджень на тему управління постконфліктними територіями найбільш перспективним виявився підхід до дослідження через категоріальний апарат на стику політології, державного управління та правознавства. Це обґрунтовано тим, що саме такий підхід дозволяє робити теоретичні узагальнення за різними країнами, адже під час вибору територіального чи конфліктологічного підходів узагальнення могли

мати недостовірний характер унаслідок наявності значних відмінностей у перебігу різних конфліктів у всьому світі, різних способів та методів ведення бойових дій, різних факторів урегулювання конфлікту.

Натомість підхід політичного менеджменту дозволяє розглядати політику управління як сукупність рішень та дій різних акторів, що вони їх здійснюють у заданих просторових та часових параметрах. Задані просторові та часові параметри формують базу емпіричного матеріалу, який підлягає аналізу та оцінці, та умови й контекст, у яких здійснюється політика управління постконфліктними територіями.

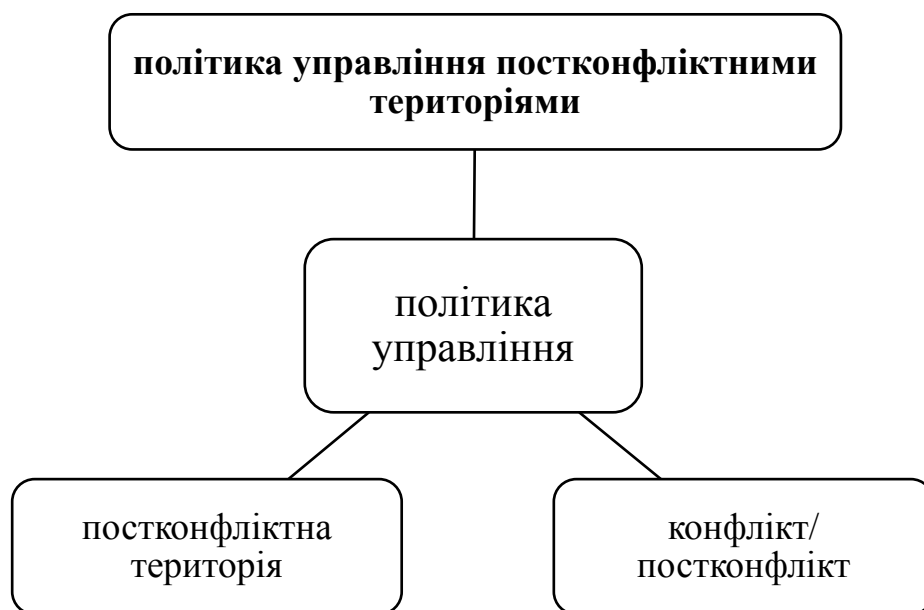

Рис.1.1 Взаємозв'язок категорій дослідження

Умови та контекст, сформовані внаслідок застосування географічного та конфліктологічного підходів, полягають у таких нюансах:

1) політика управління постконфліктними територіями здійснюється за значного впливу конфліктогенних чинників, запозичених із конфлікту, що завершився. Тут першочергово маються на увазі зруйновані соціальні та економічні системи на постконфліктній території, пригнічений стан населення, викликаний травмованістю;

2) існує ризик повернення до стану конфлікту, й невідворотність на шляху до відновлення мирних систем співіснування стає основою, на якій мають ґрунтуватися будь-які політичні чи правові рішення.

Синергією вказаного є розуміння авторкою *політики управління постконфліктними територіями* як управлінського процесу, який локалізується в межах території, що зазнала впливу збройного конфлікту, розглядається як ресурс різними політичними акторами, потребує встановлення інституційного порядку і подолання наслідків конфлікту. Предметом дослідження визначено політику управління постконфліктними територіями як сукупність підходів, рішень та дій акторів, що спрямовані на досягнення як власних політичних, так і спільних інтересів, які можуть бути виражені у встановленні/відновленні політико-правового ладу на постконфліктній території.

За цих умов діяльність політичних акторів, спрямована на відновлення політико-правового ладу, здійснюється за кількома напрямками:

1) побудова управлінської структури, системи органів, установ, організацій та взаємозв'язків, здатних забезпечити вирішення завдання з відновлення політико-правового ладу на постконфліктній території;

2) комунікаційний складник політики, спрямований на побудову взаємозв'язків між самими акторами та населенням. Ця система має в будь-якому разі вирішувати завдання недопущення відновлення конфлікту;

3) ефективний менеджмент, який призводить до конкретних результатів. За цим напрямком, зокрема, важливою в межах політики управління постконфліктними територіями є постановка цілей та завдань, які мають бути виконані, здатність до їх ефективного впровадження та оцінки результатів рішень і дій, що впроваджуються.

Важливим фактором є те, що в межах дослідження авторці достатньо наявного емпіричного матеріалу для здійснення висновків та узагальнень. Загалом у дослідженні для оцінки політик та процедур джерельною базою виступають:

1) нормативні акти, прийняті на постконфліктних територіях, які дають змогу виділити рішення та дії, що їх здійснювали актори влади на постконфліктних територіях;

2) публікації в засобах масової інформації та звіти міжнародних організацій та урядових установ держав-світових лідерів, актуальні на дату прийняття тих чи інших рішень. Ці матеріали дають змогу оцінювати, як ці рішення сприймалися у публічному просторі на постконфліктному етапі;

3) актуальні відомості про стан політичної системи постконфліктних країн сьогодні. Для деяких країн конфлікти закінчилися десятиліття тому. За цих умов цілком обґрунтовано робити висновки про те, чи показала та чи інша управлінська діяльність свою довгострокову перспективу;

4) наукові дослідження щодо перебігу окремих конфліктів та стану розвитку політичних систем країн, які брали участь та/або перебували під впливом конфлікту.

Оцінку емпіричного матеріалу здійснено за допомогою таких методів:

- історичний метод, який допомагає розглядати конфлікти в їх хронології, оцінювати короткострокові та довгострокові умови функціонування політичних та управлінських інститутів на постконфліктній території;

- компаративний аналіз, який дає змогу порівнювати інститути та процеси різних постконфліктних територій;

- герменевтичний метод як основа для дослідження, пояснення, тлумачення юридичних текстів;

- зовнішній контент-аналіз нормативно-правових актів, який дозволив оцінити зовнішній вияв прийняття тих чи інших юридичних управлінських рішень;

- індукція як спосіб узагальнення практик різних постконфліктних територій та здійснення загальних умовиводів.

Вже на етапі оцінки емпіричного матеріалу неможливо не виділити вплив, який на політику управління постконфліктними територіями мають міжнародні актори серед світових держав-лідерів та міжнародних організацій. Питання про

місце та статус цих акторів у системі постконфліктного управління формує нову парадигму дослідження.

Ще на перших етапах, під час формулювання часових меж дослідження, виділене автором значення міжнародного визнання завершення конфлікту говорить про те, що як конфлікт, так і постконфліктна політика управління перебувають у фокусі уваги міжнародних акторів. Утім, можна припустити, що вплив тут імовірніше має характер оцінки – чи відповідає діяльність із розбудови постконфліктної системи тим умовам, у яких міжнародні актори готові включити постконфліктну територію у глобальні процеси, зокрема надавати такій території фінансування. Таке припущення обґрунтовано наявністю великої кількості звітів міжнародних акторів, у яких вони оцінюють управлінські та політичні системи постконфліктних територій.

Однак у подальших дослідженнях виявилось, що для міжнародних акторів постконфліктна територія є не тільки предметом оцінки, а й предметом цілеспрямованої управлінської діяльності. На рівні нормативних документів міжнародних організацій та урядових установ іноземних держав урегульовано питання про те, як має бути організована система управління на постконфліктних територіях.

У процесі дослідження також з'ясовано, що закордонна наукова думка під час вивчення постконфліктних територій здебільшого фокусується на діяльності міжнародних акторів на цих територіях. Окрім того, концепт постконфлікту загалом є більш сформованим у парадигмі міжнародної спільноти, аніж у парадигмі національного управління, навіть на тих територіях, які перебували у постконфліктній фазі [88; 106].

Усі вищенаведені теоретичні та методологічні підстави дозволяють авторці констатувати, що виникає певний конфлікт концепцій національного та міжнародного рівнів щодо управління постконфліктними територіями. Крім того, постконфліктна держава, постконфліктна політична система заслабка, та її роль в управлінні постконфліктними територіями може навіть певною мірою залежати від міжнародної спільноти. Усі ці фактори знайшли своє відображення

на доктринальному рівні – національна система управління постконфліктними територіями досить нечасто ставала об'єктом наукового дослідження.

За цих умов на сучасному етапі стану політичних досліджень виникає потреба констатувати теоретичну та практичну конфліктність підходів до управління постконфліктними територіями від міжнародних та національних акторів. Тому при загальному формулюванні підходу дослідження ця конфліктність стає одним із ключових елементів оцінки емпіричного матеріалу. Оцінка управлінських рішень та дій, політичних комунікацій та спроможності політичних інститутів здійснюється, спираючись на міжнародний вимір, сформований на доктринальному рівні, та національний вимір, виведений методом узагальнень та доповнений практикоорієнтованими критеріями автора, сформульованими на основі вітчизняної політичної реальності.

Заданий контекст (на додаток до конфліктогенних чинників, які продовжують здійснювати вплив в умовах політики управління постконфліктними територіями) наділятиме політичну систему постконфліктної території ознакою нерівності. Політична система шукатиме атрактори, які на цьому етапі, об'єктивно чи суб'єктивно, в короткостроковій чи довгостроковій перспективі задовольнятимуть потреби цієї системи в управлінських стратегіях. Подібні умови диктують урахування синергетичного підходу як такого, що дозволить шукати баланс для нерівної системи, а також визначати критерії, які дозволяють системі перейти у стан збалансованості.

Синергетичний підхід дозволяє на будь-якому етапі дослідження враховувати конфліктогенність політичного простору на постконфліктній території та зумовлену цим відсутність універсальних політичних моделей, які могли би бути впроваджені на постконфліктній території. Доповнення контексту політики управління постконфліктними територіями соціальними та психологічними факторами посилює позиції синергетичного підходу як базису методології дослідження, адже соціальні та психологічні обставини у постконфліктній системі зумовлені індивідуальними людськими мотиваціями,

які, хоча й можуть бути певною мірою узагальнені, втім, переважно матимуть випадковий характер.

Пошук компромісів у межах цих двох вимірів, формулювання індикаторів, здатних задовольнити різні групи акторів політичного процесу з різними політичними інтересами зокрема зумовив застосування терміна «політика управління» як діяльності, спрямованої на прийняття політичних рішень компромісного характеру, що зможуть задовольнити ключових гравців політичної системи постконфліктного періоду.

Висновки до розділу 1

У першому розділі автором концептуалізовано цілісне поняття «політика управління постконфліктними територіями» через його складники. По суті, політику управління постконфліктними територіями охарактеризовано через належні їй просторові, часові та суб'єктні ознаки.

Запропоновано підхід до визначення постконфліктної території в межах дослідження. Розглядаючи питання про те, чи необхідно визначати територію як об'єкт конфлікту, авторка доходить висновку, що таке визначення звужуватиме підхід до характеристики причин та наслідків конфлікту. Тому постконфліктна територія охарактеризована як простір, що зазнав впливу збройного конфлікту, внаслідок чого має зруйновану систему управління або ослабкі інституційні форми розвитку, що потребують розбудови «з нуля» або реінтеграції в національну систему вищого рівня.

Темпоральні характеристики постконфліктної території досліджені через стадійність конфлікту та місце постконфлікту в цій стадійності. Для цього автору потрібно відповісти на питання, коли постконфлікт можна вважати таким, що розпочався. Тому в дослідженні запропонований підхід до визначення завершення конфлікту як до форми припинення конфлікту, яка характеризується двома ознаками: 1) контроль над територією сторони або сторін конфлікту та згода щодо умов такого контролю між цими сторонами; 2) міжнародне визнання таких умов контролю. Визначаючи старт постконфліктного періоду настанням

цих обставин, автор досліджує питання про доцільність характеристик постконфлікту як етапу конфлікту. На основі конфліктології, яка визначає постконфліктний період як стадію, в межах якої відбувається подолання протиріч сторін конфлікту, до сфери дослідження включено не тільки політичний аспект конфлікту як форми боротьби за владу двох політичних акторів, а й соціальний вплив конфлікту. Тому постконфліктний період охарактеризовано як стадію подолання наслідків конфлікту та усунення із соціального дискурсу конфліктогенних чинників конфлікту.

Під час дослідження суб'єктного складу та системи управління постконфліктними територіями авторка звертає значну увагу на характер взаємодії акторів на постконфліктній території. Саме характер взаємодії акторів зумовив використання терміна «політика управління» в цьому дослідженні. Розглядаючи систему управління постконфліктної території та її ознак, автор фактично вперше охарактеризувала модель системи управління, яка б комбінувала управлінські інтереси усіх акторів постконфліктної системи.

Власне, підхід політичного менеджменту, який ураховує умови та межі дослідження, визначені в рамках географічного та конфліктологічного підходів, обраний як пріоритетний для цього дослідження. Подальші напрацювання в цьому напрямку з огляду на інтереси акторів та управлінських практик, які вже були застосовані у світі, буде здійснено в наступних розділах.

Дослідження, проведене в першому розділі, дозволяє сформулювати визначення *політики управління постконфліктними територіями* як управлінського процесу, який локалізується в межах території, що зазнала впливу збройного конфлікту, розглядається як ресурс різними політичними акторами, потребує встановлення інституційного порядку і подолання наслідків конфлікту.

РОЗДІЛ 2

СВІТОВИЙ ДОСВІД ПОЛІТИЧНИХ ПРАКТИК

УПРАВЛІННЯ ПОСТКОНФЛІКТНИМИ ТЕРИТОРІЯМИ

На основі теоретичної роботи, здійсненої в першому розділі, та з огляду на контекст конфліктності управлінських підходів національних акторів та міжнародної спільноти у другому розділі автор планує здійснити емпіричне дослідження політичних практик управління постконфліктними територіями.

Спочатку буде проаналізовано ставлення міжнародних та національних акторів до постконфліктної території, зокрема з використанням генези підходів цих акторів у історичному контексті.

Попередньо проведений аналіз дозволяє поглибити розгляд питання про мету, завдання та критерії ефективності політики управління постконфліктними територіями. На основі цих критеріїв авторка отримає можливість обирати зі світової практики саме той досвід, який можна називати позитивним.

Для проведення аналізу сфери суспільної діяльності, що перебували у фокусі дослідження автора та на його переконання чинять значний вплив на суспільний порядок постконфліктної території, поділено на три групи: 1) сектор безпеки; 2) економіка; 3) соціокультурна сфера.

Управлінські рішення та дії з цих трьох сфер стануть основою дослідження, здійсненого в межах роботи над цим розділом. В розділі буде проаналізовано практики країн, включених автором до переліку постконфліктних територій у цьому дослідженні, а також практики інших територій, які хоча й не відповідають за певними ознаками критеріям, що автор висуває до постконфліктних країн, проте доповнюють загальні тенденції, характерні для мирного транзиту.

2.1. Міжнародні та національні виміри політики управління постконфліктними територіями

Наведені в попередньому розділі характеристики постконфліктної території та системи управління цією територією доводять тезу про те, що постконфліктна територія – це простір зіткнення геополітичних та національних (локальних) інтересів. Тож далі автор планує розглянути підходи до управління постконфліктними територіями як концепту з позиції міжнародної спільноти та національних політичних акторів.

Сучасна система міжнародних відносин зараховує питання постконфліктного управління до питань глобального масштабу. Світ спостерігає за перебігом конфлікту, а після завершення конфлікту міжнародні організації та світові держави-лідери готові надавати всебічну підтримку постраждалим країнам для відновлення управління на постконфліктній території. Така підтримка цілеспрямована та побудована за моделями, які охоплюють багаторічні практики управління постконфліктними територіями, напрацьовані в різних куточках світу та вдосконалені за результатами системної роботи профільних організацій.

Державний діяч та дослідник міжнародного впливу на постконфліктне управління Александр Джон Фіннен пов'язує ставлення міжнародної спільноти до конфліктів та постконфліктного управління сьогодні у світі з доктринами капіталізму, колоніалізму та імперіалізму.

Із позиції капіталізму світова економіка побудована на торгівлі, де ключовими ринками стають ринки сировини та ринки збуту. Тому будь-яка нестабільність у світі позбавляє можливості налагодити економічні відносини на цій території, долучити територію до відносин купівлі-продажу товарів та послуг.

Колоніалізм та імперіалізм, за Фінненом, мають більш ціннісний вплив. Для стабільності та підтримання мирного співіснування будь-яка територія має бути включена в міжнародну систему, визнавати міжнародне право та звичаї. Території, які перебувають поза цією системою, можуть негативно впливати на

стан регіону загалом, зокрема щодо економічних відносин – виключати регіон із товарного та грошового обігу. Взагалі для міжнародних відносин будь-який конфлікт – це «напад» на міжнародне право, яке у XX столітті формувалося в основному для підтримання миру [105].

Водночас міжнародна практика не має дієвих механізмів втручання у власне конфліктну ситуацію. Якщо конфлікт має неміжнародний (внутрішньодержавний) характер, будь-яка участь у ньому інших держав чи міжнародних акторів буде порушувати принцип суверенності держави (закріплений у самому міжнародному праві). А для врегулювання міжнародних (міждержавних) конфліктів немає гнучкої системи міжнародної відповідальності, яка б могла змусити сторони вирішувати свої протиріччя мирним шляхом.

Саме тому вплив на постконфліктне відновлення – найбільш оптимальний для міжнародної спільноти варіант. Постконфліктна влада заслабка, щоб запобігати зовнішнім впливам. Посилює позиції міжнародного впливу економічний фактор: здебільшого підтримка, яка надається постконфліктним територіям, монетизована, й ці кошти можуть бути спрямовані на відновлення життєво важливої соціальної та політичної інфраструктури зруйнованої конфліктом території.

Зародження сучасної системи колективної безпеки, створення ООН у тому вигляді, в якому вона на сьогодні існує, запровадження механізмів відповідальності держав за розв'язання агресивної війни, зокрема у вигляді фінансової сатисфакції – усі ці та багато інших інструментів, що мають вплив на постконфліктну політику, є наслідками обидвох світових воєн XX століття. Саме неефективність діяльності інституцій, буквально нав'язаних Німеччині світовою спільнотою після Першої світової війни, а також інформаційний пресинг (знов-таки глобального масштабу), що мав створити у німців комплекс провини, спровокував Другу світову війну.

Враховуючи такий негативний попередній досвід, до питання управління постконфліктними територіями після Другої світової війни світова спільнота

підійшла більш зважено. Саме після Другої світової війни вперше апробуються механізми управління постконфліктними територіями, подібні до стратегій, які розглядаються далі в цьому дослідженні. Зокрема, союзниками у 1943 році створюється Адміністрація Об'єднаних Націй із надання допомоги та реабілітації (United Nations Relief and Rehabilitation Agency, UNRRA, далі – ЮНРРА), на яку покладаються повноваження з репатріації біженців, відновлення соціальних служб та пошкодженої інфраструктури. Фінансування ЮНРРА було вирішено здійснювати шляхом дольових внесків країн, звільнених від окупації [121].

Історичне значення для процесу постконфліктного відновлення мав План Маршалла. Один із розробників плану Маршалла Дж. Кеннан після Другої Світової Війни зазначив, що не можна сподіватися на те що, що СРСР буде дотримуватися миропорядку, досягнутого після закінчення війни, тому американська дипломатія повинна зайняти активну позицію в міжнародній політиці, взявши на себе «великодержавну» роль. Але не тільки політичні, а й економічні фактори впливали тоді на стратегію поствоєнного відновлення, запропоновану США. Ще в 1944–1945 рр. провідні корпорації США попереджали: якщо Америка хоче уникнути тяжкої повоєнної депресії, їй необхідно збільшити обсяги свого експорту до важко досяжного на той час показника – 10 млрд. дол. Більшість експорту йшла до Європи, але для того, щоб розрахуватися за імпортом із США, її збанкрутілі в результаті війни країни повинні мати долари, які вони могли отримати, або виробляючи ті товари, в імпорті яких були б зацікавлені Сполучені Штати Америки, або отримуючи кредити, надані ними самими. Інакше американський експортний ринок опинився би перед загрозою занепаду й повторення кризи 1929–1933 рр. Отже, саме План Маршалла став першим прикладом надання фінансової підтримки постконфліктній території іноземною державою для закріплення свого геополітичного та економічного впливу на таку територію [21, с. 19-27].

Також після Другої світової війни напрацьовуються механізми для становлення інститутів постконфліктної відповідальності, зокрема судової.

Прикладом можуть слугувати Нюрнберзький процес Міжнародного Воєнного Трибуналу та діяльність Міжнародного воєнного трибуналу для Дальнього Сходу, які мали юрисдикцію *ad hoc* (лат. – «спеціально для цього») виключно для притягнення до відповідальності осіб, винних у злочинах у межах конкретного конфлікту [121, с. 73].

Новий світовий порядок, сформований у світі після Другої світової війни, паралельно заклав нові принципи функціонування міжнародних організацій. Зокрема, універсальні міжнародні організації на кшталт ООН при створенні наділені саме мандатом на забезпечення миру, а тому їх невдалі спроби у відновленні миру на територіях після конфлікту ставлять питання про ефективність їх роботи та доцільність їх існування взагалі.

Щодо генези розвитку концепту політики управління постконфліктними територіями з боку міжнародних організацій, сучасне розуміння цього концепту закладене шостим Генеральним секретарем ООН (1992-1996) Бутросом-Галі Бутросом [76]. За пропозицією Ради Безпеки ООН Генеральним секретарем було розроблено доповідь «Порядок денний для миру», яка мала проаналізувати аспекти превентивної дипломатії, миробудівництва та підтримання миру. Бутрос-Галі Бутрос додає до вищезазначених категорій постконфліктне миробудівництво, вважаючи їх тісно пов'язаними в контексті своєї доповіді, адже усі категорії надають перелік механізмів для роботи зі збереження та/або встановлення миру на всіх етапах конфлікту.

Бутрос-Галі Бутрос характеризує концепцію постконфліктної миротворчої діяльності як дії для виявлення та підтримки структур, які мають тенденцію зміцнювати мир, щоб уникнути рецидиву конфлікту. Зокрема, він наводить приклади взаємодії, які можуть упроваджуватися на етапі управління постконфліктними територіями після війни міжнародного характеру – конкретні спільні проекти, які пов'язують дві або більше країн у взаємовигідній діяльності, що може не тільки сприяти економічному та соціальному розвитку, але й підвищувати довіру. Це, наприклад, проекти, які об'єднують держави для розвитку сільського господарства, покращення транспортування або

використання ресурсів, зокрема води або електроенергії, які їм потрібні для спільного використання, або спільні програми, за допомогою яких бар'єри між країнами долаються шляхом вільніших подорожей, культурні обміни та взаємовигідні молодіжні й освітні проєкти. Зменшення ворожих уявлень через освітні обміни та реформування навчальних програм може мати важливе значення для запобігання повторному виникненню культурної та національної напруженості, яка може призвести до відновлення воєнних дій. Також уперше в цій доповіді обґрунтовується важливість комплексних програм із демобілізації, роззброєння та реінтеграції.

Відколи ООН як міжнародна організація взяла на себе провідну роль у досягненні та підтримці миру, вона розробляє комплексні моделі політики управління постконфліктними територіями для військових конфліктів усього світу, створює окремі установи та посади, діяльність яких спрямовується на досягнення мети, визначеної ООН як постконфліктне миробудівництво. Позицію ООН на сьогодні щодо характеристики концепту постконфліктного миробудівництва можна простежити через доповіді восьмого Генерального секретаря ООН Пан Гі Муна [8], зокрема через доповідь «Постконфліктне миробудівництво». За Пан Гі Муном, постконфліктне миробудівництво вирішує 3 завдання:

- 1) організацію життєздатних політичних процесів на підтримку встановлення миру та для створення законних національних органів влади;
- 2) відновлення безпеки та законності, включно з оперативним формуванням професійних і підзвітних служб безпеки та судової системи;
- 3) надання невідкладної та відчутної підтримки постраждалому населенню й створення сприятливих умов для довгострокового розвитку.

Усі ці завдання, за версією Пан Гі Муна, не можуть бути вирішені державами без зовнішнього втручання, тому значні обов'язки у цій сфері покладено на ООН та інші міжнародні та регіональні організації. Пан Гі Мун наголошує на необхідності здійснення діяльності, спрямованої на підвищення

авторитету представників міжнародних організацій на постконфліктних територіях.

Досліджуючи стани війни та миру через категоріальний апарат політичної географії, політичний географ Нік Мегоран [125, с. 178-189] розглядає підходи та генезу розвитку поняття «мир» у міжнародних відносинах. Він наголошує, що на сьогодні у міжнародних відносинах превалює концепція «ліберального миру», відповідно до якої держави мають співіснувати разом у демократичній формі правління, з ринковим капіталізмом, повагою до прав людини, розвитком громадянського суспільства. Всі ці інститути можуть підтримуватися державами примусово, й розвинені держави мають право передавати вказані знання про мир тим, хто таких знань не має й такі позиції не розділяє. Це є форма миру переможців, що спирається на домінуюльні держави та гегемонію державного устрою, але робить сильні претензії на емансипацію. Таке мирне управління універсальне й доступне, якщо правильні методи застосовуються безліччю акторів, які працюють над узгодженим консенсусом щодо миру. Ліберальний мир може мати гібридний характер, спираючись на різноманітні теорії та практики. Фактично саме така концепція дозволила досягнути на міжнародному рівні консенсусу щодо миротворчої діяльності, яка допускає управління миротворчістю зовнішніми суб'єктами.

На підтримку цієї концепції можна навести дослідження теоретиків та практиків миротворчості. Зокрема, координаційний офіцер Департаменту миротворчих операцій ООН Фернандо Кавальканте [86] у своєму науковому дослідженні щодо впливу принципу ліберального миру на постконфліктне управління ООН у Гвінеї-Бісау критикує таке управління як обмежений підхід до миротворчості. За Кавальканте, миротворчі практики, які ґрунтуються на принципах ліберального миру, зазвичай реалізуються «згори», а тому не завжди відповідають пріоритетам місцевого населення або реагують на причини збройних конфліктів.

Така позиція міжнародних організацій та світових лідерів у спробі монополізувати контроль над управлінням постконфліктними територіями

спрямувала науковий дискурс у бік відповідальності таких організацій та їх лідерів як за створення концепту, так і за наслідки політики управління постконфліктними територіями. Зокрема, американський політолог, дослідник міжнародних відносин Аїда Хозіч у дослідженні витоків концепту постконфлікту визначає постконфлікт як нову політичну географію, розроблену заради створення простору для діяльності ООН та інших міжнародних організацій, які спрямовують свою діяльність на будівництво мирних інститутів та запобігання конфліктів у майбутньому. Крім того, Хозіч зазначає, що такий підхід популяризувався серед слабких та підірваних війною держав, зокрема для їх тимчасової ізоляції від усіх інших суб'єктів міжнародної системи [106, с. 38].

Усе вищеписане дозволяє стверджувати, що як така цільна концепція постконфліктного управління як специфічного політичного процесу сформувалася внаслідок міжнародного контексту. Поняття управління постконфліктними територіями тут тісно пов'язане із питанням розбудови та збереження миру як загальної мети існування системи міжнародних відносин [36, с. 65-69].

Утім, питання війни та миру, а отже, й питання внутрішнього управління територіями після військових конфліктів так само були актуальними для національної політики з давніх часів. До питання засудження та покарання комбатантів переможеної сторони звертався, наприклад, Марк Тулій Цицерон у своєму трактаті «Про обов'язки» [72]. Ніколо Макіавеллі у «Державці» писав про управління захопленими територіями та допустимі для їх народів міри прав та свобод [28, с. 21-32]. У США, наприклад, реконструкція та реінтеграція Півдня після громадянської війни визначена як окремий період в історії держави, що характеризується низкою важливих політичних та економічних реформ.

Натомість автором зроблено висновок, що тема ролі національних акторів у системі управління постконфліктними територіями розкрита недостатньо. Наприклад, наведене у цій роботі раніше дослідження Соні Грім містить тези про те, що експерти з розбудови систем управління переважно аналізували постконфліктну демократизацію з позиції міжнародних акторів, нехтуючи

статусом та внеском національних акторів [111]. Фактично у статті, датованій 13 липня 2018 року, Соня Грім вказує, що комбінувати підходи до вивчення управління постконфліктними територіями через діяльність не тільки міжнародних, а й національних акторів – це новаторський підхід.

Із огляду на це підтверджується теза про практикоорієнтований характер політології, зокрема конфліктології. На практиці більшість західних учених не стикалася з конфліктом, а тому досліджувати конфлікти з позиції моделей, запропонованих міжнародними акторами, для них є більш зрозумілим підходом. Своєю чергою, відчуваючи вплив конфліктів на Україну, вітчизняні дослідження мають звертати основну увагу на роль національного контексту в управлінні постконфліктними територіями.

Отже, на постконфліктній території національні та міжнародні актори реалізують власні інтереси. З одного боку, до процесів управління постконфліктними територіями активно долучаються міжнародні організації та провідні держави світу, які спрямовуватимуть свої зусилля на втілення концепції ліберального миру. Для них така діяльність залежно від типу такого міжнародного актора (міжнародна організація, уряд іноземної держави тощо) є реалізацією їх статутної діяльності, впровадження стратегії зовнішньополітичної діяльності.

З іншого боку, локальні владні актори намагатимуться підтвердити та втримати свою владу на постконфліктній території. Національний владний актор прагнучим підтримки, зокрема фінансової, з боку міжнародного актора, й водночас будуватиме політичну систему на постконфліктній території самостійно, підпорядковуючи її власним політичним інтересам.

Контрольована демократизація за міжнародним зразком стикатиметься із потребою національного актора у власній легітимізації, передумовами до авторитаризму, й водночас за таких умов суспільство перебуватиме у стані напруженості, зумовленої залишками конфліктогенних чинників. Дилема постконфліктної легітимності Діасаку Кігаші [116] набуває навіть ширшого контексту з позиції національного актора – він має 1) отримати підтримку

міжнародної організації; 2) сприяти збереженню легітимності міжнародних акторів; 3) упроваджувати таку політику, яка б не дозволила легітимності міжнародних акторів перевищити його власну.

2.2. Індикатори ефективного управління постконфліктними територіями

Політика управління постконфліктними територіями – новий феномен для української політичної науки. Натомість зарубіжні політичні та правові дослідження звертаються до цієї тематики з кінця XX століття. Потреба у розробці ефективних механізмів управління постконфліктними територіями насамперед продиктована високим попитом на такі механізми міжнародної спільноти. Зокрема, в політичний обіг входить категорія «постконфліктне миробудівництво» як діяльність для визначення та підтримки структур, які мають посилити та утвердити мир для запобігання поверненню до стану конфлікту [76].

Однак управління постконфліктною територією є складним комплексним процесом, а в досягненні ефективних результатів такого управління зацікавлені не тільки міжнародні актори. Концептуальний підхід до управління конфліктом визначає, що постконфліктна стадія є важливою стадією динаміки конфлікту, а ефективні управлінські дії та рішення на цій стадії визначатимуть, чи можна вважати конфлікт таким, що завершився.

Ефективність як поняття більшою мірою характерне для економічних наук, особливо наук про менеджмент бізнесу. Дослідження ефективності як категорії політичного управління в Україні не є численними. Під час надання визначення поняттю «ефективність» можна звернутися до категоріального апарату досліджень державного управління та напрацювань у цій сфері. Це зокрема роботи А. Ф. Мельник [13], В. Б. Дзюндзюк [14], О. Ткачової [68, с. 30-37] та інших авторів. Кандидатка наук із державного управління Оксана Ткачова співвідносить поняття «ефективність» та «результативність», ураховуючи

підходи різних наук. Вона виділяє п'ять найбільш поширених підходів до оцінювання ефективності управління:

- цільовий – головною метою будь-якої діяльності є досягнення організацією встановлених цілей найбільш раціональним способом;
- функціональний підхід оцінює ефективність управління з позиції організації праці та функціонування управлінського персоналу;
- композиційний підхід визначає ступінь впливу управлінської діяльності на результат, чим співвідноситься із поняттям «результативність»;
- множинний підхід є спробою оцінити ефективність управління за допомогою узагальнювальних показників;
- поведінковий підхід вимірює задоволення потреб усіх груп, зацікавлених у результатах.

Не маючи на меті концентруватися на будь-якому з підходів, пропонуємо синтезувати ці підходи у відповідну послідовність, яка допоможе якнайкраще досягти мети, заявленій у цьому підрозділі щодо формування критеріїв ефективності політики управління постконфліктними територіями.

Управління вже охарактеризовано автором як цілеспрямована діяльність у підрозділі 1.3. Отже, як і будь-який політичний процес, управління постконфліктними територіями з теоретичного погляду повинне мати свою мету, досягнення якої визначатиме ефективність такого управління як процесу, сукупності послідовних рішень та дій. Тому першочергово управлінська діяльність на постконфліктній території розглядатиметься з позиції цільового підходу оцінки ефективності. Далі визначена мета як консолідація показників ефективності буде розглянута з погляду поведінкового підходу – з погляду інтересів акторів політики управління постконфліктними територіями. На основі наведених даних буде сформовано конкретні узагальнені індикатори, визначення яких відповідає множинному підходу оцінки ефективності.

Визначення загальної мети управління постконфліктними територіями треба розпочати з дослідження причин конфлікту. Взаємозв'язок між причинами та наслідками політики управління постконфліктними територіями може бути

грунтовно досліджений із використанням історичного методу в роботах, які стосуються хронології та аналізу конкретних конфліктів. Узагальнювати деталізовані причини усіх збройних конфліктів не здається можливим та необхідним, адже в будь-якому разі сукупність передумов і приводів для конфлікту буде різною. Втім, загальною для всіх конфліктів є боротьба, конфронтація двох або більше різних груп. За монархічної форми державного правління (до XX століття) для призову в зону воєнних дій було достатньо наказу монарха як безсумнівного владного авторитету. Натомість сьогодні, коли найвищою цінністю визначено право людини на життя, для держави як сторони конфлікту стає необґрунтовано звертатися до громадян із закликом покласти своє життя на користь державних інтересів. Тому у конфліктах XX століття сторони конфлікту – державні та недержавні актори – звертаються до ціннісних установок своїх громадян.

Отже, ключовим елементом для перетворення політичного конфлікту між владними акторами (владою різних держав або владою всередині держави) на повномасштабний збройний конфлікт є пікове зростання рівня упередження сторін конфлікту одна до одної. Для розпалювання конфлікту та привертання прихильників із-поміж різних політичних та соціальних груп сторони конфлікту звертаються до протистояння ідентичностей за лінією «ми – вони», доповнюючи таке протистояння додатковими елементами з різних сфер суспільного життя (ідеологія, економіка, культурні та побутові протиріччя).

Тож для повного вирішення конфлікту необхідно, щоб вказаний конфлікт ідентичностей перестав мати вплив на суспільну та політичну обстановку в межах певної території. Навіть при досягненні владними акторами політичного рішення за столом переговорів на території, де відбувалося збройне протистояння, залишається упереджене населення. Без вирішення проблеми цієї упередженості конфлікт просто переходить у латентну фазу, а апелювання до конфліктних ідентичностей будь-якими політичними акторами залишається можливим [40, с. 249-250].

Власне, саме в питанні подолання конфлікту ідентичностей на постконфліктній стадії управління конфліктом збігаються інтереси як національних, так і міжнародних акторів. Якщо розглядати владні інтереси акторів на цих двох рівнях, можна охарактеризувати їх у такий спосіб:

1) до міжнародних акторів, які впливають на управління постконфліктними територіями, можна віднести міжнародні міжурядові та неурядові організації, а також іноземні держави, які претендують на позицію світових чи регіональних лідерів, або їх проєкти міжнародної технічної допомоги (наприклад, Агентство США з міжнародного розвитку, проєкти Європейської комісії, Данська та Норвезька Ради у справах біженців тощо). Усі ці організації мають власні цілі та пріоритети, визначені внутрішніми статутними документами. До нормативних цілей, яких вони мають досягти на постконфліктних територіях, здебільшого належать створення умов для утвердження сталого миру, відновлення управлінського та економічного потенціалу на постконфліктних територіях (наприклад, стратегії Норвезької ради у справах біженців охарактеризовані у її стратегії на 2018-2020 роки [104]). З іншого боку, деякі дослідники пов'язують діяльність міжнародних акторів на постконфліктній території з їх бажанням включити таку територію у власну зону впливу. Тому подолання конфліктних протиріч у постконфліктному суспільстві повною мірою сприятиме цим пріоритетам;

2) для національних акторів на постконфліктній території головною метою буде утвердження тут власного суверенітету та влади. Тому через усунення з політичного поля конфліктогенних факторів, які сприяли фасилітації конфлікту та його переходу в активну фазу, національні актори зможуть говорити про усунення політичних конкурентів серед представників протилежної сторони конфлікту.

Можна стверджувати, що наведені формули цілей та інтересів працюють тільки в тому разі, якщо національні актори, які отримали владу внаслідок завершення конфлікту, не зацікавлені у відновленні конфлікту в майбутньому. Втім, цим дослідженням моделюється система, в якій відсутність прагнення

будь-якого актора продовжувати конфлікт для досягнення власних політичних дивідендів є невід'ємною ознакою постконфлікту як стану готовності нормалізувати відносини.

Отже, на думку автора, синтезованою метою політики управління постконфліктною територією, яка відповідатиме інтересам усіх акторів управління постконфліктними територіями, є створення умов, у яких буде нівельовано вплив доконфліктної конфронтації цінностей, а мир як форма співіснування для більшості населення постконфліктної території буде вважатися найвищою цінністю.

Визначення мети дає автору змогу включити у контекст дослідження категорію «миротворчість» як діяльність, яка досягатиме мети політики управління постконфліктними територіями. Миротворчість у постконфліктних суспільствах досліджувалася, наприклад, у роботах практика у сфері міжнародного розвитку Сари Херн [114] або американського експерта з аналізу та вирішення конфлікту Ху Вон Джонга [117]. Діяльність зі встановлення миру передусім означає ініціативи, які підтримують та посилюють структури, які сприяють мирному співіснуванню та зменшують можливість відновлення конфлікту. Цей процес зазвичай охоплює набір тактичних та стратегічних рішень, тобто паралельного впровадження гуманітарних заходів із заходами політичного, економічного та соціального характеру. Ефективними будуть не стільки управлінські рішення, які невідкладно вирішують наявні у суспільстві проблеми, скільки ті рішення, які створюють можливості для подальшого мирного розвитку. Миротворчість – це багатоаспектний процес, який передбачає руйнування конфліктогенних структур та розбудову структур миру [85].

Однак очевидно, що розвиток і демократизація в ситуації постконфліктного управління не завжди дорівнюють миру. Програми розвитку, розроблені без урахування певних постконфліктних індикаторів, можуть відновлювати конфліктну ситуацію (наприклад, під час створення штучних груп «переможців» та «переможених», оспорювання традиційних цінностей спільнот тощо). У таких

випадках, наприклад, може змінитися характер сторін конфлікту, їх позиція в ньому.

Дослідник системи міжнародної безпеки, радник Місії ООН у Сомалі, політолог Кен Менхаус [126] відзначає, що миротворчі ініціативи можна розділити на 1) «пряму миротворчість» як рішення та дії, спрямовані на просування діалогу, розбудову здатності управління, подолання конфліктів та запобігання конфліктам, та 2) «непряму миротворчість», у якій миротворчі ініціативи інтегровано в певні секторальні рішення та дії (в економіці, політиці тощо).

Представлена сукупність дозволяє говорити про політику управління постконфліктними територіями як сукупність рішень та дій у певних сферах суспільної діяльності. Втім, критично важливо, щоб у межах вразливого постконфліктного суспільства управлінські практики не нашкодили, а продемонстрували свою ефективність.

До оцінки ефективності управлінських рішень та дій на постконфліктній території через вищенаведені в цьому розділі аргументи не можуть застосовуватися звичні критерії оцінки, визначені для розвитку чи демократизації території. Наприклад, раніше в цій роботі обговорювалися авторитарні тенденції, властиві управлінню на постконфліктній території. У цьому разі концентрацію більшості повноважень та контроль над постконфліктним управлінням однієї особи або одного органу охарактеризовано як звичайну ситуацію. Для системи управління на постконфліктному етапі важливо не стільки боротись із зосередженням влади в одних руках, а створити передумови для мирного переходу від своєрідного постконфліктного авторитаризму до демократичної форми правління [37, с. 120-121].

Цей та інші приклади зі сфери політики управління постконфліктними територіями дозволяє стверджувати, що визначення певної сукупності критеріїв ефективності політики управління постконфліктними територіями в різних сферах суспільного життя може стати інструментом для попередньої оцінки рішень та дій, що заплановано здійснити.

Наявні в науковій та аналітичній діяльності роботи в цій сфері не надають прямих критеріїв оцінки політики управління постконфліктними територіями. Втім, можна виділити досить багато робіт, присвячених оцінці впливу проєктів, що реалізуються за підтримки міжнародних фінансових структур.

Одним із авторів, який найбільш ґрунтовно опрацював цю тематику, є доктор філософії з міжнародних відносин та порівняльної політології, спеціаліст із поствійськового відновлення Кеннет Буш [85]. У межах наукового дослідження ним розроблено інструмент оцінки впливу миру й конфлікту (мовою оригіналу – peace and conflict impact assessment, скорочено – PCIA, далі за текстом – ПСІА). Цей інструмент містить низку критеріїв, що мають висуватися до проєктів, які мають на меті підтримати організації міжнародної технічної допомоги. Професор Буш звернув увагу на те, що саме такі критерії дозволятимуть спеціалістам міжнародних організацій не плутати постконфліктне відновлення з розвитком та демократизацією, адже цей критерій ураховує ті «чутливі» аспекти, які притаманні постконфліктному суспільству із психологічного та соціального поглядів.

Роботу професора Буша в цьому напрямку продовжують інші вчені та дослідники – Кен Менхаус [126], який доповнив практики, запропоновані Бушем, Олівер Ютерсонке та Монсеф Картас [122, с. 34-52], які застосували створений інструмент у постконфліктному Мадагаскарі, що теж дало передумови для його доповнення, Вінченца Шеррер [142, с. 74-79], який доповнив ПСІА з огляду на його застосування в конкретній сфері управління – практиках у сфері безпеки та правосуддя тощо.

Робоча група Організації економічної кооперації та розвитку [112] також радить виявити теоретичне підґрунтя будь-якого політичного рішення, яке планується впроваджувати на постконфліктній території, так звані теорії змін. Наприклад, під час упровадження проєктів із миротворчої освіти у школах використовуються теорії про освіту та конфлікт; проєкти з демобілізації та реінтеграції колишніх комбатантів ґрунтуються на економічних теоріях мирної консолідації та ін. Під час упровадження конкретних управлінських рішень

потрібно проаналізувати, чи є суспільна потреба в таких рішеннях та чи призведуть ці конкретні рішення до необхідного результату. У висновках робочої групи наводиться приклад Косова, де довгий час різні політичні актори мали на меті впроваджувати рішення, які «зблизять» колишні конфліктні сторони. Натомість через певний час було виявлено, що більш високу ефективність для суспільного ладу має діяльність, спрямована на формування на територіях, де проживають сторони конфлікту, відповідальних, сильних та легітимних органів управління. Ці органи, виконуючи представницькі функції, змогли знайти консенсус на політичному рівні, і цей процес мав свій позитивний вплив на міжгрупову взаємодію усього суспільства.

Ураховуючи той факт, що інтереси міжнародних та національних акторів збігаються в частині розбудови миру як мети політики управління постконфліктними територіями, можна стверджувати, що ПСІА може застосовуватися до оцінки ефективності такого специфічного виду політики загалом. Однак ПСІА створювався для оцінки проєктів, складених (зокрема, письмово) до етапу їх реалізації, тому його критерії досить деталізовані.

Отже, для визначення критеріїв ефективності політики управління постконфліктними територіями автор пропонує:

- 1) проаналізувати критерії, визначені у ПСІА та в інших подібних інструментах, визначити ті з них, які можуть бути досягнені в межах компетенції акторів управління постконфліктними територіями, а також згрупувати обрані критерії залежно від відповідних секторальних політик;

- 2) визначити результати, які продемонстрували свою ефективність на рівні окремих кейсів постконфліктних територій та інтегрувати ці результати у модель ефективності, запропоновану у пункті 1 цього абзацу.

Після застосування зазначених методів дослідження розроблено такий синтезований перелік критеріїв ефективності політики управління постконфліктної території:

- 1) управлінські практики у сфері безпеки та правосуддя – діяльність із установлення та/або відновлення систем безпеки, правоохоронних систем,

створення системи притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні злочинів та/або амністії;

2) управлінські практики у сфері економіки – діяльність зі створення/відновлення системи економічних відносин, налагодження «економічного діалога» всередині постконфліктної території та між територією й іншими суб'єктами економіки;

3) практики у сфері відновлення системи управління – відновлення та вдосконалення системи надання адміністративних послуг, затвердження системи органів управління постконфліктними територіями;

4) соціокультурні практики – діяльність із відновлення довіри на психологічному та соціальному рівнях через освіту, культуру та інформаційну політику.

Авторка пропонує власне узагальнення багатьох робіт у цьому напрямку для визначення критеріїв для аудиту ефективності політики управління постконфліктними територіями, обґрунтовуючи свій вибір у такий спосіб:

1) критерії для сектора безпеки та правосуддя:

обіг зброї та боєприпасів – кількість замінованих та розмінованих територій, кількість зброї на руках у населення (зареєстрованої та незареєстрованої), зокрема кількість нападів із застосуванням зброї;

кількість правопорушень проти життя та здоров'я особи, вчинених на тлі конфлікту;

кількість осіб, засуджених за вчинення злочинів під час конфлікту та у постконфліктний період, зокрема серед представників сторін конфлікту;

кількість масових заворушень, активізованих конфліктом;

кількість біженців та внутрішньо переміщених осіб, які повертаються до місця попереднього проживання тощо.

Запропоновані дані дають змогу оцінити, чи продовжують існувати у суспільстві насильницькі форми взаємодії, зумовлені конфліктом, а також чи існують передумови для того, щоб такі насильницькі форми взаємодії мали вплив на суспільно-політичну обстановку. Ці індикатори із сектора безпеки

можуть бути проаналізовані через звіти органів безпеки та правоохоронних органів;

2) критерії для сектора економіки:

кількість представників бізнесу різного рівня, які покинули територію в часи конфлікту, але повертаються на постконфліктну територію;

кількість інвесторів, яких вдалося залучити;

кількість інноваційних форм бізнесу, які «народилися» у постконфліктний період, зокрема завдяки грантовій підтримці малого та середнього бізнесу.

Стимуляцію стрімкого росту ВВП постконфліктної території через збільшення надходжень від сплати податків буде негативно сприйнято населенням постконфліктної території, як і будь-яку діяльність подібного типу в умовах мирного функціонування суспільства. Тому вимірювати ефективність постконфліктної політики через будь-які економічні індикатори подібного роду не є необхідним.

Автор пропонує зазначені індикатори із сектора економіки, адже вони зможуть переконливо продемонструвати, скільки осіб 1) повернулися до мирних форм співіснування, зокрема до законних та мирних форм ведення бізнесу; а також 2) скільки осіб є зацікавленими у збереженні мирного ладу в суспільстві не тільки з морального та етичного, а й з матеріального погляду. Якщо особа пов'язує свій економічний «занепад» зі станом війни, а власний матеріальний добробут – зі станом миру, її буде важко активізувати на участь у конфліктних протистояннях, адже вона захищатиме мир як власний інтерес.

Ці та інші дані можна проаналізувати за допомогою відомостей із державних податкових органів;

3) критерії для сектора державного управління та місцевого самоврядування:

кількість виборців, які відвідають вибори на постконфліктній території (в разі їх проведення);

укомплектованість кадрового складу органів державної влади та місцевого самоврядування на постконфліктній території, зокрема за допомогою внутрішньо переміщених осіб та біженців, які повернулися;

кількість неурядових організацій, що зареєстровані та функціонують на постконфліктній території, зокрема кількість мирних акцій, які вони провели, та проєктів, які реалізували, тощо.

Участь громадян у політичному та соціальному житті суспільства у різних формах демонструє довіру цих громадян до наявного суспільно-політичного ладу. Далі у цій роботі, здійснюючи моделювання міжнародного та національного вимірів політики управління постконфліктними територіями, автор більш детально звернеться до питання легітимності влади та довіри в суспільстві.

Ці відомості можуть бути проаналізовані через статистичні дані органів державної влади та місцевого самоврядування, явку на виборах тощо. Повноваження щодо підрахунку та обліку проєктів та акцій, які реалізуються неурядовими організаціями, можуть бути покладені на певний орган чи організацію;

4) критерії для соціокультурної сфери:

кількість ЗМІ, що здійснюють діяльність на постконфліктній території, та кількість виробленого ними медійного продукту;

рівень та характер соціальної взаємодії між доконфліктними протидорчими групами;

кількість культурних проєктів та продуктів, до яких спільно залучаються доконфліктні протидорчі групи тощо.

Інформацію за цими індикаторами дослідити та виміряти найскладніше. Втім, саме в межах цієї сфери суспільної діяльності зазвичай створюються проєкти, охарактеризовані Кеном Менхаусом як «пряма миротворчість». Тому для цієї діяльності можуть бути створені окремі органи (наприклад, Комісія національної єдності та примирення в Руанді або Комісія з національного примирення Таджикистану), аналітичні центри та неурядові організації.

Автор не претендує на вичерпність наведеного переліку критеріїв оцінки ефективності політики управління постконфліктними територіями. Запропоновані критерії можуть доповнюватися залежно від характеру постконфліктної ситуації та політичного контексту. Наводячи ці критерії, автор мав на меті насамперед довести, що постконфліктну політику не можна виміряти звичайними індикаторами, які встановлюються для транзитних систем. При напрацюванні управлінських практик для постконфліктної території спочатку важливо повернути довіру населення – до влади та одне до одного. Саме така діяльність зможе переконати кожного громадянина, що мир для нього є ціннішим за будь-який конфлікт не тільки з морально-етичних, а й із політичних та економічних міркувань.

Проведене дослідження дозволяє автору визначити метою політики управління постконфліктними територіями створення умов, які дозволяють мінімізувати вплив доконфліктної конфронтації цінностей, а також ствердження миру як форми співіснування акторів постконфліктної території як найвищої цінності. Для відповіді на питання, чи буде зазначена мета досягнута у певній практичній моделі, автор пропонує критерії, які є конкретними індикаторами, що їх необхідно досягти для того, щоб характеризувати рішення та дії, що здійснюються на постконфліктній території, як ефективні. Відповідно при розроблених критеріях діяльність на постконфліктній території буде характеризуватися як миротворча, а миротворчість виступатиме як процесом, так і принципом, якого актори дотримуватимуться у своїй політичній діяльності [129].

На основі розроблених критеріїв далі у цьому розділі розглядатимуться політичні інститути та процеси, а також окремі рішення та дії в межах чітко окреслених сфер функціонування політики й суспільства.

2.3. Управлінські практики у секторі безпеки

Визначення управління постконфліктними територіями як стадії управління конфліктом дає можливість охарактеризувати політичні та соціальні процеси тут

як такі, що характеризуються транзитністю від стану конфлікту до стану миру. До переходу суспільства у мирний стан залишається ще багато проблемних питань, які потребують вирішення. Одним із таких питань, без вирішення якого постконфліктна ситуація не перетвориться на форму мирного співіснування, а має можливість трансформуватися назад у конфлікт, є встановлення безпеки.

Окреслюючи ситуацію в секторі безпеки, загальну для більшості постконфліктних країн, на основі емпіричного дослідження автору вдалося виявити такі ключові проблеми, що потребують вирішення:

1) за часів збройного конфлікту формуються усталені збройні угруповання, які створюють окрему соціальну групу. В мирний час такі групи у такому вигляді не повинні здійснювати свою діяльність;

2) унаслідок низки різноманітних факторів на руках у значної частини населення (відносно мирного часу, втім, ситуація відрізняється у різних країнах) опиняється зброя, сама наявність якої створює передумови для виникнення небезпечних конфліктогенних ситуацій у суспільстві;

3) психологічно учасники бойових дій можуть бути не готові до повернення у мирне життя, що може мати наслідком або реваншизм із боку таких осіб, або втягнення їх у кримінальну діяльність;

4) органи та служби, покликані забезпечувати безпеку, потребують ревіталізації або повноцінного реформування, адже внаслідок конфлікту вони або перестають виконувати свою функцію, або контролюються стороною конфлікту;

5) вчинені під час конфлікту злочини потребують розслідування, а винні у вчиненні таких злочинів особи мають бути притягнуті до відповідальності. Втім, у цьому секторі ситуація може ускладнюватися, з одного боку, домовленостями, що досягнуті сторонами на етапі завершення конфлікту (наприклад, домовленість про амністію). З іншого боку, масове притягнення до відповідальності протилежної сторони конфлікту стороною, що станом на його завершення отримала контроль над постконфліктною територією, може стати видом політичної помсти та викликати обурення в населення. Тож

постконфліктна влада в кожній конкретній ситуації має віднайти політичний баланс між власними владними інтересами та запобіганням такій діяльності, що може спровокувати закиди у реваншизмі й, як наслідок, відновлення конфлікту.

Для вирішення питань розформування збройних груп, роззброєння та реінтеграції екскомбатантів у міжнародній практиці використовується комплекс заходів під спільною назвою DDR (Disarmament, Demobilisation, Reintegration; українською – роззброєння, демобілізація, реінтеграція; далі за текстом – РДР). РДР на рівні ООН визнається невід’ємною частиною постконфліктного відновлення, необхідною як для стабілізації, так і для подальшого розвитку території [101]. Пропонується далі продовжувати розглядати компоненти РДР окремо, враховуючи відмінності у специфіці здійснення діяльності за кожним окремим компонентом.

Роззброєння – збір, документація, контроль та утилізація стрілецької зброї, амуніції, вибухових пристроїв, легкого та важкого озброєння. Такий збір і пов’язана з цим діяльність здійснюється як у комбатантів, так і в цивільного населення [102]. З позиції держави роззброєння є важливим процесом для ствердження власної монополії на застосування законної сили. Водночас роззброєння є важливим і для населення, адже створює умови для зміни «правил гри» та встановлення сталої безпеки. Тому процес роззброєння завжди є публічним. Утім, різні культури мають різне ставлення до практики використання зброї, тож різняться й підходи до роззброєння.

Процес роззброєння може здійснюватися у двох формах – примусово та добровільно. Добровільне роззброєння також здійснюється різними акторами та з використанням різних методів. Зокрема, близько 15 постконфліктних країн здійснювали роззброєння з використанням програм розвитку ООН, знаних як «збройна амністія». У Малі, Камбоджі та Нікарагуа, наприклад, зброю здавали за мікрокредити від Програми розвитку ООН, а у Мозамбіку екскомбатанти могли обміняти зброю на інструменти та техніку [101]. Отже, у цих випадках діяльність із роззброєння здійснюється проектами міжнародної технічної допомоги, й така зброя підлягає знищенню.

Комбінацією різних підходів до програм роззброєння в частині забезпечення національних інтересів та інтересів програм міжнародних акторів є програма викупу зброї, реалізована на постконфліктних територіях Хорватії. Впровадження, процедури програми та її вплив досить детально описані в аналітиці заступника Перехідного адміністратора Дерека Бутбі [82]. Перехідна адміністрація ООН для Східної Славонії (United Nations Transitional Administration for Eastern Slavonia, далі – УНТАЕС), яка здійснювала тимчасове управління постконфліктними територіями Хорватії, організувала викуп зброї на умовах анонімності. Фінансування цієї програми здійснювала Хорватія. Частина зброї у поганому стані була знищена під контролем УНТАЕС, інша ж частина, придатна до використання, передавалася на зберігання у спеціальне сховище, контрольоване УНТАЕС, а після закінчення мандату перехідної адміністрації була передана у власність хорватському уряду. Описана ситуація демонструє приклад того, як національна влада змогла завдяки роззброєнню підсилити оборонний потенціал країни після затяжного конфлікту.

Демобілізація – формальне та контрольоване звільнення активних комбатантів зі збройних сил та груп, що передбачає короткострокову підтримку колишніх комбатантів [102]. Для здійснення ефективної демобілізації важливо перш за все ідентифікувати всі збройні формування. Після такої детальної ідентифікації такі формування або розпускаються владним приписом, або проходять атестацію та переходять до складу силових структур постконфліктної країни. Експерти з питання демобілізації Організації Об'єднаних Націй радять здійснювати діяльність із демобілізації будь-яких формувань, навіть незаконних і таких, що не визнаються сторонами конфлікту як комбатанти.

Для підтримки процесу демобілізації актори, що контролюють цей процес, також повинні мати наготові власні силові ресурси з метою подолання можливого опору. Зокрема, парамілітарне формування «Скорпіон», до складу якого входили прихильники Республіки Сербська Країна, відмовилося взяти участь у демобілізації під контролем УНТАЕС та захопило нафтове родовище у населеному пункті Джелетовці. Для отримання контролю над цим нафтовим

родовищем, яке виступає важливим інфраструктурним об'єктом постконфліктної території, УНТАЕС довелося задіяти військовий компонент [81].

Реінтеграція – процес, протягом якого екскомбатанти отримують цивільний статус та постійне працевлаштування й дохід. Це політичний, економічний та соціальний процес із відкритими часовими межами, здебільшого процес локального рівня.

Андерс Нільссон, спеціаліст Шведської Агенції з міжнародного розвитку (Swedish International Development Organization, далі – SIDA) [132], у своєму комплексному дослідженні процесу реінтеграції зазначає, що ключовими питаннями, які має вирішувати процес реінтеграції, є: 1) потреба знайти «замінник» переваг війни для екскомбатантів; 2) потреба впоратися із травмами, нанесеними війною; 3) потреба впоратися з іншими контекстуальними факторами, які роблять процес реінтеграції складнішим. Суб'єктами спрямування процесів реінтеграції виступають не тільки екскомбатанти, а й їх родини. В оглядовому дослідженні вторинного посттравматичного стресового розладу у дружин комбатантів із США, Ізраїля та Хорватії показано, що дружини ветеранів, які дістали фізичні чи психологічні травми під час служби, частіше страждають від конфліктів та домашнього насилля, більш схильні до депресій та нервових зривів, частіше страждають від хронічних захворювань та загалом мають ознаки вторинної травматизації [12, с. 33-42].

Експерти SIDA наголошують, що ключову роль у процесі реінтеграції мають відігравати місцеві громади, адже будь-які спроби зовнішніх акторів нав'язати процедури реінтеграції можуть бути відторгнуті локальною спільнотою, зважаючи на місцевий контекст.

У процесі реінтеграції важливо досягти таких результатів:

- 1) екскомбатанти мають бути переконані у власній безпеці;
- 2) для таких осіб мають створюватися належні економічні умови для власного розвитку, аби вони могли забезпечити себе та свої родини;

3) екскомбатанти повинні мати можливість впливати на політичні рішення, адже їх невдоволення певними політичними процесами може спровокувати збройний супротив;

4) важливо дати екскомбатантам зрозуміти, що вони не втратять власний престиж, набутий у військові часи [132].

Отже, у процесі реінтеграції частина колишніх комбатантів має бути задіяна у нових силових структурах, що створюються для державної безпеки. Для інших пропонується набути навички у приватному секторі. З цією метою використовуються навчальні програми для ведення власної підприємницької діяльності, податкові пільги, для сільської місцевості – надання колишнім військовим земельних ділянок. Британський економіст, професор, спеціаліст із розвитку економічних систем Пол Кольєр [90] у своїй науково-популярній лекції для TedX зазначає, що для чоловіків у постконфліктному суспільстві (зокрема, для екскомбатантів) основною сферою працевлаштування може стати постконфліктне будівництво та відновлення пошкодженої інфраструктури. Департамент миротворчих операцій ООН [102] одним із шляхів отримання колишніми комбатантами гідного працевлаштування вважає сектор приватних охоронних служб та підтримував таку діяльність у Намібії, Мозамбіку та Уганді.

Для задоволення потреб екскомбатантів у політичній участі національному уряду також доцільно на початковому етапі надавати підтримку та співпрацювати з організаціями ветеранів війни. Експерти SIDA радять, щоб подібні заходи носили тимчасовий характер, адже уряд має бути зацікавлений у тому, щоб колишні військові позиціонували себе як цивільні особи [132]. Втім, на прикладі ситуації в Україні ми можемо спостерігати, що колишні учасники Операції об'єднаних сил (раніше – Антитерористичної операції) стають політичним капіталом деяких еліт, адже мають високий рівень довіри у суспільстві. Автор вважає, що такі процеси у політиці позитивно впливають на стан безпеки в суспільстві – колишні комбатанти, зокрема, мають вищий рівень довіри серед своїх побратимів, і тому можуть впливати на форми вираження ними політичної активності.

Для подолання наслідків травм на етапі постконфліктного відновлення суспільства важливо також поєднувати реінтеграційні практики із практиками примирення та подолання травми. Практику комплексного підходу до реінтеграції було реалізовано в Руанді після громадянської війни 1992-1996 років у вигляді інгандоре – освітніх таборів для реінтеграції в руандійське суспільство колишніх комбатантів, солдатів та засуджених. Метою інгандоре було ознайомлення таких осіб із доктринами нового уряду про те, що всі особи, причетні до злочинів у воєнний час, мають визнати свою провину та розповісти правду про свої дії. Учасників інгандоре запевняли в тому, що після проходження цього навчання їх радо вітатимуть у руандійському суспільстві з усіма належними їм, як і усім громадянам, правами [91].

В Україні практики реінтеграції на сьогодні впроваджуються на рівні Міністерства у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб. Особливості застосування подібних практик та перспективи їх трансформації у постконфліктній період буде розглянуто детальніше у підрозділі «Модель інтегрального аудиту постконфліктної території: досвід для України».

Отже, питання роззброєння, демобілізації та реінтеграції – комплексна психологічна, політична та правова діяльність, яка для її ефективного здійснення потребує залучення акторів різних рівнів.

Ще одним напрямком роботи у секторі безпеки є *відновлення правоохоронної системи*. Це є компетенцією державотворчого характеру. В системі міжнародної практики постконфліктної політики відновлення нормального функціонування системи правоохоронних органів називають загальним терміном «реформування сектора безпеки». До сектора безпеки у цьому разі належать усі ті структури, які мають повноваження або наказ використовувати силу чи загрозу силою для захисту держави та її громадян, а також ті цивільні організації, які є відповідальними за контроль та нагляд за такими структурами. Сектор безпеки охоплює воєнні та воєнізовані формування,

служби розвідки, поліцейські сили, державні служби охорони, митні служби, судову та пенітенціарну систему.

По-перше, питання відновлення правоохоронної системи пов'язано з питанням становлення нових «правил гри» для органів цієї системи. Повноваження, субординація та принципи діяльності таких органів мають бути чітко прописані у нормативних актах держави.

По-друге, у роботі сектора безпеки необхідно досягти максимальної політичної нейтральності для запобігання виникненню конфліктних ситуацій. У разі завершення конфлікту за формулою «перемога – перемога» для недопущення конфліктів у майбутньому в постконфліктних умовах монополізація законного права на використання примусу в руках однієї політичної сили буде сприйматися як реваншизм та узурпація, тому можливим є розподіл компетенцій. У разі завершення конфлікту за формулою «перемога – поразка» силовий блок, імовірно, буде монополізований, тому можливим є використання політичних інструментів для демонстрації нейтралітету структур сектора безпеки.

По-третє, у питаннях відновлення довіри до правоохоронної системи вагому роль відіграє налагодження цивільно-військового партнерства. Тому на етапі постконфліктного відновлення до вирішення питань оборонного значення залучають громадянське суспільство. Донори з-поміж розвинених країн (Данія, Норвегія, Сполучене Королівство) активно підтримують мережування організацій громадянського суспільства для роботи у секторі безпеки. Розвиток таких мереж, де атмосфера є більш неформальною, а чутливі політичні моменти не стають об'єктом комунікації та інформаційних кампаній, позитивно впливає на просування реформи сектора безпеки.

Взагалі найголовніше для відновлення довіри до правоохоронної системи – створити новий образ захисника та виховати необхідні навички з роботи із цивільним населенням. На сьогодні, особливо в умовах постконфліктного управління, військовий та поліцейський – це не тільки боєць, це й миротворець, лікар, психолог. Тому на постконфліктному етапі важлива

роль відводиться тренуванню та освіті нових та чинних правоохоронців. Така діяльність активно підтримується проєктами технічної допомоги іноземних структур – наприклад, Міжнародною програмою США з військової освіти і тренування та британськими командами з підтримки військового тренування [143].

Звичайно, постконфліктні реалії мають не тільки формальний характер. Навіть у секторі безпеки можуть часто виникати проблеми більш соціального або психологічного характеру. Головним тут є визнання цих проблем та готовність їх вирішувати зокрема нестандартними методами. Для прикладу можна навести ситуацію з поліцейською системою на постконфліктних територіях Хорватії, що перебували під управлінням УНТАЕС. Для того, щоб замінити форму югославської міліції, яку тоді все ще використовували на території Східної Славонії, але водночас не провокувати місцеве сербське населення, у перехідний період поліцейські сили на цій території носили не хорватську поліцейську форму, а форму, пошиту за зразком однієї з видів форм ООН.

Цікавим є також приклад фінансування роботи поліцейських органів. Для хорватського уряду було принципово важливо здійснювати фінансування з бюджету Хорватії для легітимізації своєї влади та контролю над поліцейською системою. Однак поліцейські з-поміж сербського населення відмовлялися отримувати заробітну плату в хорватській куні, що не була на той час ще запроваджена у фінансовий оборот регіону. УНТАЕС допомогла вийти з цієї ситуації – оплата проходила в німецьких марках. Утім, завдяки фінансуванню хорватським урядом до роботи у правоохоронні органи вдалося залучити не тільки місцевих сербів, а й хорватів, що зробило етнічну структуру поліції регіону досить збалансованою [81].

До питань, пов'язаних із установами безпеки на постконфліктній території, автором також віднесено *систему притягнення до відповідальності та перехідне правосуддя*. Звичайно, компонент правосуддя має комплексний характер, судова система є не тільки «вінцем» правоохоронної діяльності, а й важливою ознакою суверенітету держави. Але на етапі постконфліктного

відновлення перехідний характер заходів, що застосовуються в системі притягнення до відповідальності, дозволяє віднести такі заходи до заходів із установа безпеки.

За часів збройного протистояння багато осіб здійснює діяльність, що у мирні часи очевидно сприймається як кримінально каране діяння. Однак війна змінює правила. Поствоєнна «колективна амнезія», за переконанням автора, характерна для військових дій усіх часів. Водночас у період, коли вчинення злочинів стало значно простіше фіксувати (зокрема з використанням технічних засобів зв'язку) та зберігати пам'ять про них, державам у постконфліктний період знадобився інструмент, який дав змогу легалізувати постконфліктні виключення з ключового принципу кримінального права – принципу невідворотності покарання. Саме таким інструментом є *амністія*.

Факт притягнення або непритягнення до відповідальності осіб, підозрюваних та винних у вчиненні злочинів, часто є принциповою позицією сторін на етапі мирних переговорів. Тому обов'язок сторін щодо здійснення діяльності у сфері відповідальності за злочини, скоєні у військовий час, загалом визначається у мирній угоді. Здебільшого сторони обирають модель зобов'язати уряд ухвалити відповідний нормативний акт, що забезпечуватиме здійснення амністії (наприклад, політична угода від березня 2007 року, укладена між представниками Президента Кот-д'Івуару та представниками руху «Нова сила», яка містила положення щодо рішення сторін ухвалити «...новий закон про амністію щодо злочинів та правопорушень проти національної безпеки та таких, що виникли внаслідок конфлікту, вчинених з 17 вересня 2000 року до дати набрання законної сили справжньою угодою» [98]). Так само Загальною угодою про встановлення миру в Таджикистані передбачалося, що Комісія з національного примирення спільно з Президентом Республіки Таджикистан ухвалить закон про загальну амністію [156].

Звичайно, процедури амністії відрізняються в різних країнах як за нормативно-правовою базою, так і за критеріями застосування та строком дії. Зокрема, для ефективної реалізації амністії у профільному законі мають бути

чітко визначені групи, на які поширюється амністія, а також за можливості – конкретні злочини або обставини, за яких кримінальне переслідування заборонено. Однак загальний характер застосування амністії в умовах постконфліктного відновлення зумовив певне регулювання цього інституту на міжнародному рівні із застосуванням практик звичаєвого права. Наприклад, у своїй позиції щодо застосування інституту амністії у постконфліктних суспільствах Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун зазначив, що мирні угоди у жодному з випадків не можуть обіцяти амністію за такі злочини:

- 1) геноцид;
- 2) воєнні злочини;
- 3) злочини проти людяності;
- 4) значні порушення прав людини.

Численна кількість ратифікованих міжнародних угод із прав людини чітко зобов'язує країн-підписантів забезпечити на своїй території покарання осіб, винних у вчиненні певних злочинів, із застосуванням відповідної кримінальної процедури. В іншому разі особи, винні у вчиненні подібних злочинів, будуть притягнені до відповідальності у відповідних судових інстанціях міжнародного характеру, а отже, не уникнуть відповідальності. Така позиція підтверджується висновком палати Міжнародного Трибуналу колишньої Югославії, яка визначила, що національна амністія, яка охоплює злочини, вчинення яких передбачає порушення норм *jus cogens* (українською, недослівно – імперативна норма), як-от заборона катувань, не буде визнаватися міжнародно-правовим порядком. Зокрема, Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього визначає геноцид як злочин проти міжнародного права, а особа, винна у вчиненні такого злочину, має бути покарана незалежно від свого політичного статусу. Покарання за вчинення злочинів проти людяності є частиною системи відповідальності в межах Римського статуту Міжнародного кримінального суду та Загальної декларації прав людини. Так само порушенням звичаєвого права виступатиме застосування амністії до воєнних злочинів, які підпадають під регулювання женецькими конвенціями, а застосування амністії до осіб, які є

винними у вчиненні тортур, порушуватиме міжнародне зобов'язання держави, взяте нею відповідно до Конвенції проти тортур [139].

Щодо притягнення до відповідальності за злочини, які не підлягають амністії (далі пропонується використовувати загальну назву – злочини проти людяності), практика постконфліктного періоду хоча й не універсалізована певним нормативним актом або звичаєвим правом у цій сфері, однак більша частина постконфліктних ситуацій характеризується саме таким механізмом притягнення до відповідальності – *ad hoc* трибуналом, здебільшого з елементами міжнародного управління. Це пов'язано з низкою факторів, зокрема зі слабкістю постконфліктної судової системи для розслідування таких резонансних злочинів. Варто також зазначити, що відповідальність за злочини проти людяності є питанням міжнародного значення й повинна мати беззаперечний характер, а тому міжнародна участь забезпечуватиме легітимізацію притягнення до відповідальності зокрема тих осіб, які виступали лідерами однієї з протиборчих сторін.

Питання створення та управління подібними квазісудовими органами належить, зокрема, до компетенції ООН. Практика створення трибуналів була започаткована з часів створення Міжнародного воєнного трибуналу в Нюрнберзі та Міжнародного воєнного Трибуналу для Далекого Сходу. Згодом, до кінця ХХ століття Рада безпеки ООН ще двічі застосувала право на створення воєнних трибуналів – Міжнародного Трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного трибуналу щодо Руанди. ООН також узяла участь у створенні Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне, а також Надзвичайних палат у судах Камбоджі.

Подібні судові органи унікальні. Вони не беруть до уваги належність до групи переможених або групи переможців. Фактично вони стають новим політичним та правовим актором у постконфліктному управлінні.

В Руанді Міжнародний трибунал став потужним агітаційним партнером нової влади Руандійського Патріотичного Фронту. Публічні слухання щодо злочинів геноциду, вчинених хуту стосовно тутсі, стали важливим елементом у

впровадженні в Руанді нової політики, побудованої на позиціонуванні геноциду як утіленні спільного ворога.

На теренах колишньої Югославії, зокрема у Хорватії, Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії спочатку дав політичний «сигнал» хорватській владі про засудження осіб, винних саме у злочинах проти хорватського народу та хорватської державності. Першим затриманим Трибуналом у 1997 році став Славко Докманович, учасник конфлікту у Хорватії, колишній мер Вуковару, причетний до масового розстрілу цивільного населення у сербському концентраційному таборі в місті Овчара. Сабор Хорватії після цього ухвалив рішення про співпрацю з Трибуналом. Утім, окрім покарань для осіб, які вчиняли злочини проти хорватського народу та державності (наприклад, засудження Павле Стругара за руйнування міста Дубровнік як об'єкта хорватської культурної спадщини), хорвати були поставлені в умови, коли їм довелося відправляти у Гаагу своїх військових діячів (наприклад, генерал Тихомир Бласкич, який командував хорватськими військами у Боснії і Герцеговині, був засуджений до 45-річного ув'язнення).

Практикою ООН щодо застосування амністії також визначено, що застосування механізму амністії не виключає права на справедливую компенсацію потерпілим від злочинів, зокрема матеріальну. Напрацювання положень про втілення цього принципу у законодавство про амністію може дати змогу державі запобігти численним судовим позовам, які за відсутності норми про справедливую сатисфакцію з боку виконавців злочинів будуть спрямовані власне на державу та державний бюджет [139].

Так само застосування амністії не заперечує права жертв злочинів та усього суспільства загалом знати правду про порушення прав людини. Такі функції можуть виконуватися спеціалізованими виконавчими органами, робота яких спрямована на відновлення території після конфлікту, – так званими комісіями правди. Існують також випадки створення квазісудових органів системи перехідного правосуддя. Зокрема, на противагу традиційній судовій системі у Руанді було створено традиційні суспільні суди гачача. Їхньою метою

проголошувалося з'ясування правди про те, що сталося у країні з 1990 по 1994 роки, та створення клімату, сприятливого для співіснування у Руанді. Гачача – неформальна судова ланка, яка спиралася на добровільну співпрацю громадян із такими судами. Суддею у гачачі міг стати будь-який руандієць, який пройшов спеціальну підготовку. Процеси у гачачах були повністю публічними. У традиційній судовій системі одних лише показань свідків для визнання особи винною у вчиненні злочину недостатньо, але таких показань було достатньо для гачачі. Якщо у справі було прийнято обвинувальний вирок, покарання містило репарації як необхідну передумову примирення та завершення справи [130]. Гачача стала для більшості руандійців місцем, де вони відпрацьовували травми, заподіяні їм через геноцид, місцем, де можна було відкрито говорити про війну та геноцид.

Сьогодні запропонована система може бути адаптована з відповідними колективами, які враховують локальний контекст, у будь-якій постконфліктній країні світу. Наприклад, існують інформаційні мережі – зосереджений в Нью-Йорку Міжнародний Центр Правосуддя Перехідного Періоду, а також Інститут Правосуддя та Примирення в Кейптауні, – які пропонують професійні консультативні послуги в галузі примирення за допомогою правосуддя.

Проаналізовані у цьому розділі управлінські практики в секторі безпеки розкривають новаторські методи та підходи до постконфліктного управління, що здебільшого мають витоки з часів постконфліктної ситуації після Другої Світової Війни. І хоча методи постконфліктного встановлення безпеки застосовуються з часів появи перших збройних конфліктів, на сьогодні фактично застосовується нове покоління таких методів. Ці факти дають змогу погодитися з висновками канадських політологів Роберта Мага та Кріса О'Донелла [127] про те, що це «нове покоління» методів фактично робить політику центром усього процесу – включно з політичною участю та інформаційною політикою.

У межах проведеного дослідження управлінські практики сектора безпеки групофіковано автором на три групи:

- 1) група практик із поводження з комбатантами – методи демобілізації, роззброєння та реінтеграції;
- 2) практики з розбудови системи сектора безпеки як правоохоронного блоку виконавчої влади;
- 3) практики притягнення до відповідальності за злочини періоду конфлікту, зокрема перехідне правосуддя.

З позиції управління наведені у підрозділі практики дозволяють залучати різні групи акторів. Тут цілком можливими є комбінації державно-приватного партнерства та спільне фінансування певних програм. Утім, силовий блок більшою мірою стає пріоритетом та зоною роботи уряду як суб'єкта управління, адже завдяки роботі у секторі безпеки територія утримується від повернення у стан конфлікту. Крім того, саме забезпечування безпеки населення може стати найкращим інструментом легітимації влади постконфліктного уряду на цій території, адже довіра до правоохоронної системи є одним із ключових компонентів формування ставлення населення до влади.

2.4. Економічні практики управління територіями

Питання економічного відновлення демонструє високий пріоритет у політиці управління постконфліктними територіями. Хоча для соціальних та політичних конфліктів питання економічного характеру не є основною причиною конфлікту, невдоволення населення економічним станом усе-таки слугує однією з ключових передумов конфлікту. Економіка – це не тільки процеси перерозподілу ресурсів та їх споживання, це насамперед людська діяльність, яка походить від трьох базових передумов: невдоволення поточним станом, уявлення про бажаний стан та сподівання на те, що цілеспрямована поведінка здатна пом'якшити або нівелювати почуття стурбованості, яке виникає через невдоволення. Економічні інтереси мають усі учасники війни, хоча б тому, що війна впливає, подекуди нерівномірно, на рівень їх невдоволення, усвідомлення бажаних станів і сподівання від діяльності, яка здійснюється. Тому в країнах із соціально спрямованою розвиненою економікою

будь-яка політична група (зокрема, політична група іншої держави) не матиме потенціалу для мобілізації місцевого населення на збройний протест.

Війна викликає значні зміни в структурі економіки. Основні виклики, з якими стикаються люди та країни після війни, охоплюють реконструкцію соціальної та економічної інфраструктури, відновлення та створення робочих місць і домівок, відновлення інститутів і соціального капіталу, а отже, потребують мобілізації фінансів. Аналізуючи економіку як предмет дослідження на постконфліктній території, доктор економічних наук Андрій Юрійович Полчанов [51, с. 46-51] виділяє такі аспекти дослідження: розподіл допомоги постраждалим, відновлення зруйнованої інфраструктури, соціального захисту, стимулювання приватного бізнесу та проведення структурних реформ, спрямованих на забезпечення макроекономічної стабільності та сталий розвиток.

Утім, автор пропонує ще декілька підходів до дослідження постконфліктної економіки. Перший підхід полягає у транзитному характері постконфліктної економіки. В економіці та фінансових дослідженнях існує поняття «військова економіка» – це організація виробничих потужностей країни та розподіл їх у конфліктний час. Військова економіка повинна внести значні корективи у своє споживче виробництво для задоволення потреб оборонного виробництва. В умовах військової економіки уряди повинні дуже ретельно вибирати, як розподілити ресурси своєї країни, щоб досягти військової перемоги, одночасно задовольняючи життєво важливі потреби споживачів. За постконфліктного управління уряд фактично постає перед умовами, коли саме видатки на послуги населенню мають перевищити видатки на оборону, адже стабільна соціально-економічна система є основою для захисту мирного співіснування як моделі організації суспільства. Певні аналогії тут можна провести з розробленою в межах моделі «пушок проти масла» концепцією дивідендів миру, запропонованих у часи холодної війни. Дивіденди миру – це стан, у якому країна вже не воює, і її уряд може дозволити собі зменшити витрати на оборону та перерозподілити їх в інше місце. Гроші, повернені з витрат на оборону, як правило, використовуються для блага суспільства та людського або сталого

розвитку – проєктів, які передбачають, наприклад, нове житло, освіту та охорону здоров'я [87].

Другий підхід стосується сфер економіки, які зазнають прямого впливу конфлікту як форми збройного протистояння. Конфлікт призводить до значного зростання неформальної економічної активності, адже люди, які втрачають свої офіційні способи заробітку, борються за власне існування неформальним виготовленням та обміном. Незаконна діяльність набирає більшого масштабу, коли держава перестає контролювати та регулювати ринок. Така ситуація створює передумови для виготовлення та торгівлі наркотиками, контрабанди та крадіжок. Певна економічна діяльність, як-от виготовлення та розповсюдження зброї, тісно пов'язана із конфліктом. Економіка ніколи не зникає повністю, навіть протягом інтенсивних та затяжних конфліктів [136]. Змінюється її характер. Питання боротьби з нелегальною економічною діяльністю більшою мірою стосуються сектору безпеки, тому розглянуті у попередньому підрозділі. У цьому підрозділі автор пропонує сфокусуватися на законних практиках економічного відновлення, які можуть продемонструвати свою ефективність. Утім, існування неформальних практик економічної активності має враховуватися під час будування системи дослідження та характеристики стану інших сфер постконфліктної економіки.

З огляду зокрема на вищенаведені підходи, пропоновано побудувати структуру підрозділу в такий спосіб. Буде окреслено коло суб'єктів економічної діяльності, які можуть чинити вплив на постконфліктну економіку. Зважаючи на те, що дослідження постконфліктної економіки має міждисциплінарний характер на стику економіки, політичної науки, соціології та психології, буде зокрема розглянуто стимули та мотивації таких суб'єктів. На основі мотивації та інтересів буде охарактеризовано сфери діяльності, в яких такі суб'єкти здійснювали найбільш ефективну роботу.

Розпочати дослідження суб'єктів економіки пропоновано з уряду як з актора, який нестиме найбільшу політичну відповідальність за будь-які

політичні процеси постконфліктних територій, зокрема за напрямом економічного розвитку, обраний для відновлення території.

Характеристика уряду як актора постконфліктної економіки розпочинається з його слабкості. Відсутність належної системи управління економікою, дефіцит коштів на реалізацію вартісних програм постконфліктного відновлення – ці та інші передумови спонукають уряди залучати до постконфліктної економіки інших акторів.

Окрім того, постконфліктна економіка як така матиме дезорганізований ринок, і тому сподівання на те, що повна лібералізація економічних процесів стабілізує цей ринок, не призведуть до необхідного результату. Так само, як і в інших сферах, уряд має взяти на себе відповідальність із розроблення стратегічного курсу постконфліктного відновлення.

Дискусійним є питання лібералізації економіки як принципу організації економічної системи постконфліктної території. Низка економічних факторів, реформування яких можливо саме через процеси лібералізації, може створити передумови для повернення до стану конфлікту. Міжнародні фінансові інституції та дослідники постконфліктних територій до таких факторів відносять низький дохід на душу населення, слабе економічне зростання та присутність соціально-економічної горизонтальної нерівності. Тому реформування законодавчих та регуляторних основ торгівлі, а також лібералізація правил відкриття та ведення бізнесу – важливі ініціативи до впровадження для запобігання відновленню конфлікту.

Водночас лібералізація не корелює з незаконними управлінськими практиками, які потрібно ліквідувати, а також зі стагнацією системи зайнятості населення та інших проблем постконфліктної території. Тому роль держави у постконфліктній економіці має балансувати на межі повної відсутності держави в одних сферах та тотального контролю в інших сферах.

Утім, загалом дослідження постконфліктної економіки однією з функцій уряду бачить функцію комунікативну. Тут передбачено не тільки узгодження позицій та консолідація роботи інших акторів постконфліктної економіки, а й

інформаційна робота щодо можливостей та позитивних рішень сектора економіки для цих акторів із метою їх подальшого включення у діяльність із відновлення постконфліктної економіки.

Економічний фактор є одним із найважливіших для уряду під час допуску до управління постконфліктними територіями *організацій-донорів*. Постконфліктне відновлення пов'язано зі значними видатками, й у державі, яка упродовж тривалого часу перебувала у стані конфлікту, найімовірніше, не буде достатньої кількості ресурсів на таке відновлення. Тож економіка стає об'єктом інвестицій урядів іноземних держав та міжнародних фінансових структур, і одночасно стає для таких структур важелем впливу на національну управлінську систему [35, с. 142-144].

Андрій Юрійович Полчанов [50, с. 62-65] у своєму дослідженні щодо механізмів впливу міжнародних фінансових інститутів на розвиток фінансового потенціалу держави у постконфліктний період проаналізував роль різних фінансових структур та сфери їх інтересу на постконфліктній території. За його переконанням, найбільших успіхів у зміцненні фінансового потенціалу постконфліктних держав досягла *Група Світового банку*. Участь організацій Групи Світового банку ґрунтується на тому, що останні:

1) не займаються безпосередньо встановленням та підтримкою миру, що належить до компетенції Організації Об'єднаних Націй, та наданням гуманітарної допомоги;

2) не втручаються у внутрішню політику держав та не здійснюють без згоди останніх діяльність на їх території;

3) використовують ресурси тільки в інтересах країн членів Групи Світового банку, тобто можливість отримання коштів іншими країнами визначається доцільністю такої підтримки з позиції Групи Світового банку та її членів.

Участь Групи Світового банку у постконфліктному відновленні розглядається як послідовний процес, що складається з 5 стадій:

1. Нагляд за країнами, що беруть участь у військових конфліктах, та оцінка впливу конфлікту на взаємовідносини з Групою. На цій стадії вивчається

поточна ситуація, ключові причини її виникнення, здійснюється оцінка можливостей органів державного управління, неурядових організацій та інших інститутів у її врегулюванні.

2. Розробка перехідної стратегії, що передбачає визначення ролі Групи у підтримці переходу від військового стану економіки до постконфліктного, а також програмі національного відновлення. Важливим складником такого плану є оцінка ризиків, вибір імовірних форм фінансування проєктів (кредитів, позик, грантів або альтернативних інструментів) та координація діяльності з іншими донорами.

3. Рання постконфліктна підтримка, спрямована на підтримку дрібних проєктів, зокрема у сфері відновлення критично важливої інфраструктури, спрощення доступу до капіталу для представників малого бізнесу та стимулювання зайнятості.

4. Активне постконфліктне відновлення, що передбачає реалізацію масштабних заходів із фізичної відбудови зруйнованих інфраструктурних об'єктів, відновлення економіки, соціальної реінтеграції, більш глибоку співпрацю з організаціями Групи (в основному, це Міжнародний банк реконструкції та розвитку й Міжнародна асоціація розвитку).

5. Повернення до нормального режиму діяльності. Участь Групи як одного із учасників постконфліктного відновлення зводиться до функціонування у звичному для мирного часу режимі з моніторингом ризику повторення військових конфліктів або появи нових.

Серед інших донорів постконфліктних територій Молчанов виділяє *Міжнародний валютний фонд* (далі – МВФ). Починаючи з 2011 року, на заміну програмам екстреної допомоги для подолання наслідків природних катастроф та наслідків конфліктів (Emergency Natural Disaster Assistance та Emergency PostConflict Assistance відповідно) у МВФ було розроблено інструмент прискореного фінансування (Rapid Financing Instrument — RFI), що не передбачає наявності у позичальника комплексної програми кредитування. Водночас МВФ може також надавати технічну підтримку, що полягає у

налагодженні роботи профільних органів управління, консультаціях щодо управління фінансовим потенціалом держави тощо.

Відновлення інфраструктури – одна з найбільш пріоритетних сфер співпраці національних та міжнародних акторів постконфліктної території. Зокрема, відновлена інфраструктура є найбільш помітною зміною на рівні суспільства, тож сприятиме задоволенню інтересів акторів у легітимізації. Особливо ефективною здається діяльність, коли у розробці проєктів міжнародної фінансової допомоги донори враховують ці аспекти та застосовують нестандартні підходи для заохочення місцевої економіки. Такий приклад демонструє проєкт із будівництва доріг у Мапуту, столиці Мозамбіку. Світовий Банк у 1997 році проаналізував можливість застосування бетонного мощення для вторинних доріг міста. Такі дороги дешевші, ніж стандартні асфальтні дороги, натомість будуються довше. Однак важливим є те, що, на відміну від асфальтних доріг, будівництво яких було можливим тільки із залученням закордонних спеціалістів та імпортованого матеріалу, бетонні дороги можливо було побудувати з використанням місцевого матеріалу (піску та цементу) та із залученням місцевої робочої сили [136].

Міжнародна технічна допомога не зводиться до суто фінансової допомоги владі постконфліктної країни. У різних країнах залежно від пріоритетів донорів допомога може надаватися й у іншій формі, зокрема у формі надання інтелектуальних ресурсів для відновлення управління на постконфліктних територіях, розробленні та впровадженні форм державно-приватного партнерства, а також у формі підтримки організацій громадянського суспільства. Однак у будь-якій із вищезазначених форм відбувається вливання грошових коштів у економіку постконфліктної країни – у формі оплати праці, організації заходів та ін.

Робота з донорами має стати окремим напрямком роботи уряду у сфері постконфліктного управління. Донор тут виступає унікальним інвестором, який так само зацікавлений у сприятливих умовах для власної роботи. Тому для забезпечення роботи донорів на постконфліктних територіях доречним є

застосування до них таких інструментів як звільнення від сплати певних податків, спрощений порядок реєстрації та/або легалізації та ін.

Спеціалісти Програми розвитку ООН у своєму звіті про економіку постконфліктних територій також радять урядам створювати цільові фонди багатьох партнерів. Із такими фондами буде зручніше працювати самим донорам, адже вони зможуть здійснювати централізований контроль та нагляд за єдиним об'єктом. Окрім того, започаткування такого фонду створить низку переваг для постконфліктного уряду, адже такий фонд дозволить здійснювати загальну координацію над процесами фінансування та інвестування у постконфліктну економіку через єдиний центр управління. Про ефективність такої моделі свідчить досвід залучення фінансування на постконфліктні території Хорватії. Тимчасовим адміністратором ООН організовувалися спільні конференції для різних донорів, на яких вдавалося залучати кошти під абсолютно різні програми реформування території. Зокрема, на конференції 1997 року у Загребі на різні потреби регіону було залучено близько 22 мільйонів доларів.

Однак постконфліктний досвід країн світу свідчить про те, що тривале донорське фінансування створює залежність економіки від цих коштів. Донори беруть участь у політиці управління постконфліктними територіями для задоволення власних потреб у певних галузях управління. Водночас, коли ситуація буде демонструвати перспективу до нормалізації, донори залишать постконфліктну територію, бо не вважатимуть її більше постконфліктною. Тому, по-перше, проекти, що впроваджуються за підтримки міжнародної технічної допомоги, мають виходити на сталість та самоокупність, а по-друге, потрібно розглядати можливості отримання доходу з цих територій або ж залучення інвестицій із боку комерційних структур, які будуть зацікавлені у розвитку регіону.

Дослідники економіки постконфліктних територій ставлять також питання про можливість залучення до постконфліктних умов *інвесторів*. Інвесторами може бути як національний бізнес, якщо він залишився в країні після конфлікту,

так і міжнародні компанії. Незалежний науковець та консультант із політичних ризиків в економіці Джон Брей [83], проаналізувавши досвід Афганістану, Боснії і Герцеговини, Іраку та Східного Тимору виділяє чотири сфери, в які з найбільшою імовірністю інвестують великі суб'єкти господарювання. Ці сфери різняться за обсягом інвестицій, яких вони потребують для відновлення, за часом, коли ці інвестиції зможуть окупитися:

1) будь-яка територія є сприятливою для роботи нафтовидобувної та гірничої промисловості. Якщо геологічні умови є сприятливими, компанії цього сектора готові до політичних та безпекових ризиків. Особливо такий підхід є актуальним для молодих компаній на стадії видобування, бо молоді компанії сподіваються отримати ці ресурси раніше за своїх конкурентів. Утім, підхід щодо інвестування змінюється на стадії виробництва. Великі проєкти з виробництва потребують значних інвестицій, і тому можуть окупитися тільки за 20 або 30 років. Тому в сфері виробництва великі транснаціональні корпорації ймовірніше інвестуватимуть у стабільну політичну систему;

2) більшого успіху досягають компанії мобільного зв'язку. Їх інвестиції менші, а окупність швидша – вони починають отримувати доходи з того моменту, як споживач, наприклад, зробив перший дзвінок. Доходи можуть покрити видатки вже за 2-3 роки. Користуючись цією нагодою, наприклад, у 1999 році підприємець із Гамбії вклав 2 мільйони доларів для отримання ліцензії Глобальної Системи Мобільних Комунікацій GSM та оснащення мобільним зв'язком постконфліктної Демократичної Республіки Конго;

3) інфраструктурні та промислові проєкти зацікавляють інвесторів у тому разі, якщо інвестиції на такі проєкти будуть залучатися з різних джерел, наприклад, із вищезазначених міжнародних фінансових структур. Інвестор матиме менше політичних ризиків, якщо отримає подібний інфраструктурний проєкт в управління, ніж якщо він буде будувати інфраструктурний об'єкт. Окрім того, приватні інвестори користуються власними переконаннями щодо прибутку від певної соціально-відповідальної діяльності, що може призвести до ігнорування потреб місцевого населення. Так, КНР витратила майже 5 мільйонів

доларів на економічну та соціальну інфраструктуру Демократичної Республіки Конго. Було реалізовано проєкти з будівництва транспортних та залізничних доріг, однак будівництво цих доріг мало на меті розбудову інфраструктури для видобутку корисних копалин, а такі проєкти створювали передумови для певного дисбалансу в економічному розвитку різних регіонів країни.

Для великого інвестора загалом є небагато підстав для інвестицій у більшість сфер відновлення постконфліктної інфраструктури. За узагальненими даними, приватні проєкти у сфері електрифікації з'являються тільки за 3 роки після закінчення конфлікту. Приватні інвестиції у транспортну інфраструктуру та водяні установки з'являються навіть пізніше, до цього використовуючи більшою мірою залізничне сполучення;

4) одна з найбільш перспективних сфер інвестицій – це банківська система. На постконфліктній території з'являється багато перспективних клієнтів із-серед міжнародних організацій, дипломатів та неурядових організацій.

Останньою групою суб'єктів, які здійснюють свою діяльність на постконфліктній території, є власне *населення* такої території. Їх політичний та психологічний стан створює певні передумови, які в постконфліктний період характеризують їх особливий статус.

Перша проблема, яку потрібно враховувати під час планування постконфліктної економіки, – це *зайнятість населення*. Питання створення економічних умов, сприятливих для зайнятості населення постконфліктної території, вже згадувалося в попередньому підрозділі під час дослідження реінтеграції комбатантів. Утім, важливо створити умови для отримання доходу не тільки колишнім учасникам бойових дій, а й звичайному населенню, особливо молодим людям, адже саме незабезпечені групи населення стали тими маргіналізованими групами, які фасилітували розвиток конфлікту.

Вище було зазначено, що сфера будівництва та відновлення інфраструктури – головна сфера, де можуть бути створені робочі місця для чоловіків – членів громади постконфліктної території. Ця сфера є ключовою для інвестицій міжнародних фінансових структур, а тому тут є висока можливість для

забезпечення належного рівня заробітних плат та соціального пакету [90]. Наприклад, Місія Об'єднаних Націй у Сьєрра-Леоне наймала колишніх комбатантів для будівництва доріг. Такі проєкти мали належне інформаційне освітлення та швидкий вплив і відповідно мали потенціал для забезпечення довіри до постконфліктної політики [136].

Так само забезпечити зайнятість населення можливо через створення умов для започаткування та розвитку власної справи. Потенціал до розвитку самозайнятості на постконфліктній території можна пояснити зокрема концептом «посттравматичного зростання», який сьогодні використовується політичними психологами для дослідження стану особистості у постконфліктних умовах. Наприклад, окрім більш глибоких стосунків із оточенням та переглядом власної життєвої філософії, посттравматичне зростання виявляється також у вимірі самоефективності, самореалізації. Після тривалого травмування люди вже не хочуть просто мати роботу, заробляти гроші. Для них стає важливим виявляти й розвивати власні здібності, робити те, що подобається, до чого є природна схильність [67, с. 3-9]. Отже, створення необхідних економічних передумов для започаткування власної справи, що стимулюватиме розвиток місцевої економіки, матиме певне психологічне підґрунтя.

Спроби відновлення економіки та забезпечення зайнятості мають ураховувати політичні та інституціональні ресурси, доступні в конкретній місцевості. Тому для уряду ефективним управлінським рішенням буде визначення сфер економіки, які мають потенціал для розвитку на постконфліктній території, та стимулювання цієї сфери економіки, зокрема завдяки сприянню створенню малого бізнесу [39, с. 55-60].

Прикладом, який яскраво демонструє управлінську діяльність подібного типу, є «політика для бідних» у Руанді, яка здійснювалася у сфері кавової промисловості. Післявоєнна лібералізація економіки поставила перед урядом питання про потрапляння до так званої «сировинної пастки» у процесі стимулювання кавової промисловості. Однак за результатами дослідження,

здійсненого Агенцією США з міжнародного розвитку (далі – USAID), сільське господарство, зокрема кавову промисловість було визнано перспективним напрямком розвитку руандійської економіки. USAID підтримала галузь вирощення кавових зерен у Руанді. Було запроваджено програму навчання руандійських фермерів вирощенню та постачанню на ринок більш якісного продукту. Ініціативи щодо розвитку кавової промисловості отримали підтримку з боку уряду Руанди. Уряд ухвалив стратегію розвитку кавової промисловості. Президент Кагаме надавав усіляку підтримку проєктам USAID, спрямованим на підтримку галузі. Крім того, він почав накопичувати особисті контакти та приводити інвесторів на кавовий ринок Руанди [153].

Як і в інших сферах суспільного життя, у післявоєнній економіці не останнім фактором виступає упередження сторін конфлікту, тож одним із елементів постконфліктної політики має виступати *подолання цього упередження* та переконання громадян у тому, що працювати разом набагато ефективніше, ніж воювати. Спеціалісти з політичної психології вказують, що в цій сфері ситуація полярна. З одного боку, внаслідок чинника травматизації людина блокує схильність до співробітництва. З іншого боку, конфлікт згуртовує, що може створювати нові соціальні зв'язки та тяжіння до нових групових ідентичностей [67, с. 3-9]. Для запобігання тому, щоб такі нові ідентичності мали деструктивний або конфліктогенний вплив, у межах політики управління постконфліктними територіями є можливим спрямувати цей процес у необхідне русло за допомогою економічних зв'язків.

Ідея примирення через економіку має своє соціальне підґрунтя. Автор розглядала цю ідею в статті «Постконфліктні управлінські практики в економічній політиці» [39, с. 55-60]. Законно або незаконно, навіть під час конфлікту торгівля між протиборчими сторонами продовжує існувати. Прикладами є торгівля нафтою на кордоні абхазького регіону, ринок у Ергнеті поряд із лінією розмежування у Південній Осетії, усталені торгові зв'язки мафії під час війни на території колишньої Югославії.

Основи для доведення можливості досягнення примирення в суспільстві через економіку закладено ще в моделі економічної людини Адама Сміта. За версією Адама Сміта, індивід у житті ставить за основну мету поліпшення свого становища для досягнення влади в суспільстві. Також Адам Сміт звертає увагу на так звану «схильність людини до обміну». В господарській діяльності людина керується власним егоїзмом, тому комунікація між людьми, які мають від такої комунікації спільну вигоду, дозволяє набагато краще узгодити інтереси сторін [73, с. 15-27].

Подальші дослідження в межах теорії раціонального вибору розвивають цю тезу. Теоретики раціонального вибору стверджують, що індивід, який ухвалює раціональні рішення, вступає у відносини обміну з іншими раціональними індивідами для досягнення власної вигоди.

Конкретне питання постконфліктного примирення через економічні відносини винесено на порядок денний наукових досліджень у сфері економіки та політичної науки наприкінці XX століття. Спираючись на вищезапропоновані теорії та моделі, а також на низку інших економічних концепцій, професор Крістофер Джей Койн [99, с. 69-83] робить висновок про те, що фокусування на економічному способі мислення для політика в управлінні постконфліктними територіями може опосередковано сформулювати примирювальні наративи, необхідні постконфліктному суспільству. З погляду політичної економії реконструкцію та процес примирення можна розглядати як проблему сумісності та суперечності стимулів. Стимули є центральним поняттям поведінкової економіки та посиляються на фактори, які впливають на напрям людської поведінки. Основним припущенням про економічний спосіб мислення є те, що реакція людей на стимули зумовлена їх цілеспрямованою поведінкою. У контексті стимулів ті, хто керує реконструкцією та процесом примирення, мають установити такі «правила гри», що створюють позитивний стимул для громадян використовувати, поважати та інвестувати в постконфліктні інститути – політичні, економічні та соціальні – в довгостроковій перспективі. Інакше

кажучи, економіка дає змогу використовувати фактори та механізми, які створюють стимули співпраці на противагу стимулам конфлікту.

Зокрема, приклад Руанди у кавовій промисловості демонструє, як, сприяючи налагодженню контактів між фермерами, у країні започатковувалися станції обробки кавових зерен, навколо яких почали створюватися кооперативи [153]. У Бурунді, де протиборство хуту й тутсі так само сягнуло масштабів громадянської війни, у постконфліктний період жінки різної етнічної належності зорганізувалися у кооперативи для ведення спільного фермерського господарства та спільної благодійності [136]. У Хорватії для досягнення примирення через економіку на дорозі між територіями, контрольованими хорватським урядом та УНТАЕС, була організована відкрита площадка для зустрічей та ринок із метою примирення людей через особисті зв'язки та торгівлю на стику територій двох колишніх сторін конфлікту [149]. У Косові Корпус Миру цілеспрямовано підтримував налагодження бізнес-зв'язків між різними етнічними групами шляхом організації для таких груп спільних заходів (наприклад, бізнес-конференцій). Наприклад, косівські албанські молокозаводи почали постачати молоко сербським виробникам сиру, а бджолярі – косівські серби та косівські албанці – домовились про те, що мед буде продаватися під єдиним багатомовним знаком [136].

У постконфліктній економіці також неодмінно постає питання *відновлення майнових прав біженців та внутрішньо переміщених осіб*. Для вирішення цього питання у міжнародній практиці розроблено та погоджено ключові положення здійснення такої діяльності, зокрема Принципи Пінхейро.

Принципи Пінхейро є міжнародним стандартом, який підтверджує право біженців та переміщених осіб повернутися в країни свого проживання, коли вони вважатимуть за можливе, а також їх право повернутися до власного дому та землі. Принципи Пінхейро є кульмінацією більш ніж десятирічної роботи міжнародних та місцевих експертів для забезпечення механізму реституції. Вони носять таку назву на честь їх автора Серджіо Пінхейри, Спеціального

Представника ООН із питань житлового господарства та майнової реституції біженців та внутрішньо переміщених осіб.

В межах цього документа закріплено право біженців та внутрішньо переміщених осіб на відновлення їх майнових прав, яких вони були незаконно або примусово позбавлені. Саме на уряди постконфліктних держав покладається обов'язок із забезпечення цього права (принцип 2).

Для забезпечення права на відновлення майнового стану біженців та внутрішньо переміщених осіб державам радять напрацювати відкриті, незалежні та недискримінаційні процедури, інституції та механізми, або застосовувати наявні механізми реституції, якщо вони відповідають міжнародним стандартам. Біженці та внутрішньо переміщені особи мають отримати безперешкодний доступ до подання заяв на реституцію, зокрема за межами постконфліктної території в місцях їх проживання. Для забезпечення належної процедури мають бути розроблені певні нормативні документи, мають здійснюватися тренування відповідних експертів, які можуть надати допомогу щодо таких реституцій. Із цією метою держави можуть запроваджувати альтернативні квазісудові механізми, якщо вони відповідатимуть критеріям незалежності та прозорості й міститимуть право на належне розслідування та оскарження. Для прискорення процесу подання заяв на реституцію особи мають мати можливість подати такі заяви поштою або в електронному вигляді, або ж держави можуть створювати мобільні пункти для збору цих заяв (принцип 12).

Форми заяв на реституцію мають бути розроблені державами та розміщені в доступному місці для всіх, хто бажає (зокрема різними мовами – мовами етнічних меншин). Строк можливості подання таких заяв та тривалість їх розгляду мають бути чітко визначені у відповідному нормативному акті. Держави мають забезпечити надання конкурентної правової допомоги для подання таких заяв, бажано безкоштовної (принцип 13).

Водночас принципами закріплено, що держава має забезпечити захист «вторинних» користувачів житла від примусового незаконного виселення. Навіть у ситуації, коли таке виселення вважається законним, держави мають

забезпечити належний стандарт застосування в цій процедурі міжнародно визнаних прав людини. Крім того, у випадках законного виселення «вторинних» користувачів, якщо такі користувачі не мають іншого житла, держави мають запропонувати їм альтернативне житло (принцип 17) [113].

Питання відновлення майнових прав біженців та внутрішньо переміщених осіб є доволі складним. З одного боку, втрата майнових прав може стати неабиякою перепорою на шляху до миру. Наприклад, коли закінчується громадянська війна, непорозуміння у вирішенні земельних питань ускладнюють мирні зусилля. У Нікарагуа, наприклад, контраст почали переозброєння через певні непорозуміння у процесі реституції [136].

Водночас посібник, підготовлений ООН для публікації Принципів Пінхейро, містить заключний розділ щодо порушень у застосуванні реституції. У наведеному переліку країн перебувають або країни, в яких конфлікт не є завершеним (Азербайджан, Афганістан, Північний Кіпр), або країни, в яких, незважаючи на недотримання принципів, постконфліктне відновлення пройшло успішно (Хорватія, Косово, Шрі Ланка) [113]. На розсуд автора, Принципи Пінхейро подекуди не враховують локальний контекст, а тому мають більшою мірою правозахисний, аніж політичний характер. Тож для уряду постконфліктної території важливо віднайти баланс та застосовувати такі міжнародні стандарти з урахуванням місцевої проблематики.

Звичайно, кожна економіка унікальна. Втім, закордонний досвід управління постконфліктними територіями свідчить про те, що під час узагальнення різних практик можуть бути виділені сфери, які потребують втручання на етапі постконфліктного відновлення, та побудована певна модель постконфліктної економічної політики. Така модель обов'язково має містити кроки до подолання безробіття, систему стимуляції розвитку малого та середнього бізнесу та створення сприятливого економічного клімату для залучення міжнародних та закордонних фінансів. У будь-якому разі постконфліктна економічна політика має зумовлюватися локальним контекстом та містити кроки до стабілізації місцевого ринку зсередини, що створить необхідні передумови для відновлення

економіки без залежності від зовнішніх ризиків. Іншим елементом структурних, інституціональних та соціально шкідливих наслідків конфлікту є те, що відновлення є процесом, розтягнутим у часі, а тому політики мають розставляти пріоритети та використовувати найперші здобутки постконфліктної економіки, щоб переконати національних та міжнародних інвесторів долучатися та інвестувати.

Окрім того, саме економіка має найбільш перспективний примирювальний контекст, який дозволяє здійснити організацію соціуму в нових умовах, коли мир пропагується як найсприятливіша форма співіснування. Це та сама непряма миротворчість, яка може продемонструвати очевидні ефективні та швидкі результати. Планування економічної політики з урахуванням загальної мети політики управління постконфліктними територіями органічно доповнюватиме владні кроки на шляху до власної легітимації.

2.5. Соціокультурні практики політики управління постконфліктними територіями

У питанні відновлення постконфліктної території не можна обмежуватися певним набором сфер та політик, які мають бути застосовані для подолання наслідків кризи. У цьому розділі автором виділено саме ті сфери суспільного життя та практики управління, які є найбільш вразливими для травмованого та роз'єданого війною суспільства. До цих сфер суспільного життя важливо також віднести ті сфери, які мають потенціал до формування політичного світогляду особистості – інформаційну, освітню та культурну політики.

В умовах будь-якого конфлікту – чи то міжнародного, чи то неміжнародного характеру – питання його розв'язання зводиться до конфлікту довоєнних ідентичностей. Конфлікт поглиблює проблему довоєнних ідентичностей, особливо з огляду на той факт, що розкол суспільства у воєнні часи може стати додатковим політичним інструментом для тактичних перемог сторін конфлікту [40, с. 249-250]. Тож ті політики, діяльність яких буде спрямовано на формування нового державницького політичного дискурсу, матимуть вагомий вплив на

запобігання конфлікту в майбутньому. Чи буде ця мета досягнута шляхом тотального насадження ідеології сторони-переможця, замовчування конфліктогенних питань, спроб їх компромісного вирішення або балансування усіх вищезгаданих підходів – залежить від кількості заподіяних сторонами образ, конфігурації сил після завершення конфлікту, особистостей лідерів, політики, обраної їх урядом, та ряду інших факторів.

Інформаційна політика. У процесі управління постконфліктними територіями для влади може бути важким завданням виявити та/або сформувати ті спільні наративи, які зможуть стати об'єднувальним фактором для розколотого війною суспільства. Міжнародна практика має приклади того, як у самому конфлікті було знайдено спільний наратив. Таким прикладом є злочин геноциду в Руанді. Ескалація конфлікту та її жахливі наслідки стали образом спільного ворога для усього населення Руанди – представників різних етнічних меншин. Відтак, руандійським політикам вдалося об'єднати націю навколо неприйняття злочину геноциду.

Однак такі приклади у світовій практиці є унікальними. Здебільшого населення постконфліктної країни є розгубленим у власних політичних поглядах. І хоча певний час для населення є достатнім, аби просто військові дії не продовжувалися, згодом політика повертається у життя кожного громадянина, і тут необхідно здійснювати певну діяльність для того, аби інформаційні канали не були використані для повернення до стану конфлікту.

Будь-яка масова інформація в усі часи, а особливо сьогодні, може виступати зброєю не менш потужною, ніж гармати. Найбільш вмотивований та ґрунтовний приклад на підтвердження цієї тези – медіасправа Міжнародного трибуналу щодо Руанди. Рішенням суду діяльність медіа була визнана такою, що мала безпосередній вплив на факт вчинення злочину геноциду. Представники ЗМІ розпалювали міжетнічну ненависть та відкрито пропагували насилля й масові вбивства. Засновники та редактори радіо та газет, у діяльності яких було виявлено вищезгадані ознаки, були визнані винними у вчиненні злочину геноциду поряд із його безпосередніми організаторами та виконавцями [146].

Тож у процесі управління постконфліктними територіями постає питання, чи може у постконфліктній політиці інформація бути використана для подолання наслідків конфлікту, а не його фасилітації, та як найбільш ефективно здійснювати таку діяльність. Ключовий акцент буде зроблено на засобах масової інформації як на важливому акторі в політиці будь-якого регіону.

Існують численні аналітичні матеріали міжнародних організацій, які стверджують, що незалежні та спроможні медіа відіграють важливу роль у постконфліктному процесі примирення, сприяючи власною діяльністю підвищенню підзвітності органів управління, створюючи порядок денний інформаційного простору та фасилітуючи мирний діалог. З іншого боку, багато експертів цієї галузі стверджує, що незалежні медіа можуть відновити та посилити глибокі протиріччя у суспільстві, які стали причиною конфлікту [60].

У дослідженні ролі медіа в процесі розбудови миру Монро Прайс та Ніколь Стремлау [137, с. 221-275] ставлять питання, чи виконують медіа у постконфліктних суспільствах необхідну та властиву їм контролювальну функцію. Вони наводять твердження про те, що сама ситуація «управління» на постконфліктній території не є збалансованою достатньою мірою. На підтвердження зазначено, що стандартні механізми управління, які містять розподіл влади та підвищення ролі приватних організацій і неурядового сектору, можуть бути не тільки неадекватними стосовно викликів відновлення правопорядку на постконфліктній території, а й навіть контрпродуктивними, особливо якщо вони супроводжуються підтримкою формування нових еліт та їх коаліцій.

Монро Прайс та Ніколь Стремлау у своєму дослідженні наводять приклади формування інформаційного порядку денного у постконфліктних Ефіопії та Іраку. На шляху до відновлення миру обидві країни намагалися стати на шлях демократичного розвитку, проте відсутність належної співпраці з медіа створювала для цього перепони.

Зокрема, після приходу до влади в Ефіопії Револьюційно-демократичного фронту ефіопських народів на чолі з Мелесом Зинаві було здійснено

лібералізацію медійного простору, що цілком відповідало політиці, обраній цією партією. Однак у своїй діяльності нова влада вирішила сфокусуватися на швидких та відчутних змінах для населення, а не на методах переконання та діалогу. Ситуація ускладнилася, коли за відсутності належних комунікацій із пресою влада дозволила сецесію територій Еритреї. Політичні опоненти стали закликати владу до діалогу, зокрема з використанням преси. Наприклад, була організована Конференція миру та примирення, на якій зібралися представники опозиційних партій, але влада її проігнорувала.

Урядові засоби масової інформації мали в основному пропагандистський характер та не визнавали альтернативних позицій щодо ключових політиків. Тоді стали формуватися приватні медіа. Одним із таких медіа стала газета «Тобія», заснована 15 журналістами – працівниками Міністерства інформації доконфліктного режиму. «Тобія» та інші приватні медіа стали «рупором» опозиційних сил, а влада Ефіопії не могла запропонувати свою альтернативу. Ситуація ускладнилася після виборів 2005 року. Уряд Ефіопії затвердив правило про те, що медіа можуть критикувати владу виключно щодо реалізації політик, а не їх прийняття.

Подібна ситуація склалася в Іраку. Після війни 2003 року уряд зіткнувся із потребою змінити неефективне та недемократичне законодавство в інформаційній сфері. Внаслідок цього законодавства у період до та під час конфлікту в країні низка радіо та телевізійних станцій здійснювала свою діяльність без необхідного ліцензування. Тому було розроблено модель, що мала легалізувати діяльність більшості медіа країни, які відповідали певним мінімальним стандартам. Така політика створила умови, за яких ці нові медіа перейшли до рук різних етнічних груп та стали використовуватися для пропаганди їх політичних платформ.

Вищенаведені приклади дають змогу зрозуміти, що політика співпраці з медіа на постконфліктних територіях повинна мати збалансований характер. З одного боку, для запобігання відновленню конфлікту постконфліктні інститути, зокрема медіа, потребують упровадження демократичних принципів для

здійснення власної діяльності. З іншого боку, лібералізація медійного простору без урахування потенційних ризиків цієї галузі може створити або відновити конфліктогенний інформаційний контент [137, с. 221-275].

Експерти Інституту миру США Йіл Байрактарі та Емілі Хсу [79] визначають різні моделі розвитку медіасектора – європейську та американську. Європейці обирають підхід упровадження та розвитку державних та місцевих ЗМІ, залучаючи до своєї діяльності Організацію з безпеки і співробітництва в Європі. Європейський підхід до примирення суспільства спирається на моніторинг випусків новин та реакцію на них. Окрім того, європейський підхід спирається на ґрунтовне регулювання та встановлення правових меж діяльності медіа. Зокрема, в Боснії, де націоналістичні сили отримали контроль над медіа (кожна з трьох територій у структурі федерації мала свої місцеві медіа), ОБСЄ встановила норми про квоти для медіа опозиційних політичних сил, а також про врахування етнічних меншин під час формування власного контенту.

Натомість американський підхід спрямований на розвиток приватного медійного сектору та створення конкуренції для підвищення якості медійного продукту. В межах американського підходу пропонується мінімальний набір державних регуляторних норм, аби дати можливість медіа здійснювати свою діяльність незалежно. Вплив такої політики можна виявити на вищенаведеному прикладі Іраку. Тому, з огляду на ці обставини, для національних органів постконфліктного управління можливим є враховувати ці аспекти й залучати цілком конкретних донорів та інвесторів до медійної сфери, беручи до уваги локальну специфіку.

Для запобігання негативним наслідкам інформаційної політики Інститутом миру США було розроблено програму «Розвиток медіа в операціях зі стабілізації та реконструкції», яка містить інструкції щодо поводження з медіа у постконфліктному середовищі. Інструкції вміщують перелік управлінських практик, які застосовуються в цьому разі:

- визначити наявні медіа та територію їх діяльності на постконфліктній території;

- визначити постконфліктні умови, за яких функціонує медійна інфраструктура, персонал та інші ресурси, які змогли зберегтися після конфлікту;
- оцінити історію взаємовідносин медіа та держави;
- розробити стратегію розвитку медіа;
- виявити механізми та можливості ізолювати небезпечний медійний контент, який пропагуватиме насилля;
- створити незалежні комісії з представників медіа для встановлення відповідних нечинних стандартів;
- створити відповідні правові умови для роботи медіа у перехідний постконфліктний період;
- підвищувати рівень журналістської діяльності;
- сприяти створенню місцевих асоціацій журналістів, видавців та редакторів для посилення позицій миротворчої діяльності через такі мережі та для спільної імплементації міжнародних стандартів журналістики [79].

Спільна комунікація та планування своєї діяльності різними медійними акторами в межах певного об'єднання сприятиме створенню збалансованого інформаційного порядку денного. Зокрема, подібні об'єднання створювалися у Сербії. В межах таких об'єднань проводилися навчання з провідних світових стандартів журналістики, що позитивно сприяло боротьбі з обмеженнями свободи ЗМІ, встановленими політичним режимом Слободана Мілошевича.

У питаннях запобігання пропаганді насильства та поширенню інформації щодо проблем, які можуть спровокувати повернення до конфлікту, моніторинг виконання цього завдання має здійснюватися відповідним органом управління постконфліктною територією. Зокрема, в Руанді такі повноваження було покладено на національний орган – Комісію національної єдності і примирення. У Законі про створення Комісії національної єдності і примирення було зазначено, що до повноважень цієї Комісії належить засудження й боротьба з діями, публікаціями та висловлюваннями, які сприяють будь-якому поділу й дискримінації, нетерпимості та ксенофобії; та моніторинг діяльності державних

установ, їх керівників та населення щодо відповідності їх діяльності політиці національної єдності примирення [140].

У міжнародній практиці існує модель створення власних каналів комунікації органів управління (якими виступають, наприклад, адміністрації ООН) спільно з наявними локальними медіа. Подібними прикладами можуть слугувати Радіо Місії ООН у Камбоджі, а також спільний проєкт радіо Перехідної адміністрації ООН у Східній Славонії та радіо Вуковар у Хорватії. Така діяльність може продемонструвати свою високу ефективність, адже такі ЗМІ можуть залучати великі фінансові ресурси для розширення аудиторії своєї діяльності.

В умовах існування інформаційного суспільства також постає питання про роль та вплив сучасних комунікаційних засобів на політику управління постконфліктними територіями. В українському науковому дискурсі, наприклад, таке питання поставлено кандидатом філософських наук Костянтином Валерійовичем Семчинським [62]. Він стверджує, що процес постконфліктного примирення потребує напруженої роботи щодо формування таких ціннісних і нормативних уявлень членів суспільства, які зроблять наміри та практичні заходи чинної влади легітимними та необхідними у свідомості переважної більшості громадян. А тому новітні засоби масової комунікації, як-от Інтернет-технології, можуть стати одним із дієвих та відносно недорогих інструментів процесу примирення. В дослідженні Семчинського передбачено, що ці інструменти можуть позитивно модулювати характеристики процесу постконфліктного примирення, зокрема його тривалість і болісність. На користь цієї тези Семчинський наводить позиції американських дослідників Шмідта й Коена, які стверджують, що, наприклад, громадяни зможуть зняти на мобільний телефон докази, що їх після завершення конфлікту передадуть до суду. Новітні технологічні засоби масової комунікації фіксують і роблять доступнішими та прозорішими різні правові процеси перехідного періоду, зокрема призначення компенсацій, люстрацію, роботу комісій правди і примирення й навіть засідання суду. Правозахисники та борці за справедливість мають створити інформаційно-

комунікаційну систему, де люди писатимуть свої спогади про події та розповідатимуть про тих, хто був убитий чи зник безвісти під час конфлікту. Скориставшись цими свідченнями та розповідями, організації зведуть докупи історії від обох сторін і, попри всі суперечності та Інтернет-війни на форумах і в коментарях, створять простір для вибачень, правди та примирення.

Утім, сучасні комунікаційні технології та їх застосування в контраверсійних політичних системах не таке однозначне: їх застосування у постконфліктному примиренні має й переваги позитивних наслідків, і вади неконтрольованих негативних процесів, які можуть розвиватися через використання та поширення цих технологій. З іншого боку, Семчинський стверджує, що коли буде зафіксовано (збережено назавжди, зареєстровано й розповсюджено) стільки випадків насильства і страждань, то цілком імовірно, що це ще більше розпалить соціальні та етнічні незгоди, які призвели до конфлікту. Потрібно багато часу для того, щоб суспільство оговталось від громадянського чи міжетнічного конфлікту, знайшло сили для подолання психологічних травм, а чим більше доказів існуватиме, тим більше всього доведеться пробачити.

Освітня політика. Застосування належних інформаційних наративів для освіти молодого покоління матиме значний довготривалий ефект для подолання наслідків конфлікту. Через освіту можна подолати ті чинники, які мали негативний вплив на розв'язання конфліктів у минулому. Однак питання наповнення освітніх програм, особливо в аспекті викладання історії конфлікту, може бути «подразнювальним» фактором як для учнів, що могли сформувати свої позиції щодо конфлікту, так і для їхніх батьків.

Роль освіти у розв'язанні та фасилітації конфліктів так само є предметом численних наукових та прикладних досліджень. На замовлення Британської ради вчені Королівського Університету Белфаста Тоні Галагер, Гарет Робінсон, Джоан Хьюз та Девід Коноллі [108] підготували доповідь про освіту на територіях, які перебували під впливом конфлікту. В ній вони, наприклад, доводять взаємозв'язок освіти та конфлікту на прикладі Демократичної Республіки Конго (далі – ДРК). Освіта у ДРК не тільки пропагувала ненависть,

але й стала інструментом для інституціоналізації системної дискримінації шляхом виключення певних груп із освітніх процесів за статевою належністю, релігійними поглядами. Педагогічні матеріали та навчальні інструменти будувалися на цих принципах. Вища освіта здебільшого була недоступною до конголезців. Місцеве населення переважно навчалося в місіонерів, які теж своєю чергою пропагували колоніальне домінування. Станом на 1960 рік у країні тільки 16 осіб із 10 мільйонів серед тих, хто отримав вищу освіту, були африканцями.

Для формулювання індикаторів постконфліктної освітньої політики Міжустановча мережа з питань освіти у надзвичайних ситуаціях [118] розробила Керівні принципи щодо інтеграції чутливості до конфлікту в освіті. Ці принципи полягають у такому:

1) спонукання оцінити конфлікт та визначити роль, яку освіта відіграла в розв'язанні конфлікту, й у такий спосіб виявити, як освіта може пом'якшити динаміку конфлікту;

2) спонукання не нашкодити, а саме не використовувати конфліктогенні чинники як наративи в освіті;

3) правильно розставляти освітні пріоритети, а саме забезпечувати безпеку в освітніх установах, запропонувати альтернативні моделі навчання для працевлаштування та здобуття молоддю необхідних життєвих навичок; забезпечити навчання молодих людей для обізнаності в основних питаннях безпеки, зокрема щодо правил поведінки з мінами;

4) сприяння справедливості та цілісному розвитку дитини як громадянина шляхом адаптації цих цінностей у навчальні програми.

Фактично ці принципи пропонують в освіті дітей та молоді уникати рефлексії до конфлікту. На прикладному рівні для підтвердження ефективності запропонованого підходу практика управління постконфліктними територіями свідчить про те, що особливий підхід застосовується під час викладання історії. Автор пропонує до розгляду приклади політики щодо викладання історії на постконфліктних територіях Хорватії, у Південно-Африканській Республіці та в Руанді.

Зокрема, внаслідок критики сербами та міжнародними організаціями навчального матеріалу з історії країни хорватський Національний комітет із відновлення довіри та Міністерство освіти Хорватії ухвалили рішення не викладати новітню історію на території Східної Славонії взагалі [133].

Більш тривалим та ґрунтовним був підхід до зміни навчальних програм у ПАР. Навчальна література, складена до та під час режиму апартеїду, була написана з використанням мови ненависті та нетерпимості. Одразу після закінчення апартеїду Міністерство освіти ініціювало перегляд навчальних матеріалів. Для цього було створено розгалужену систему комісії, що мала вивчати усю навчальну літературу та виявляти там ознаки текстів, що закликали до розпалення міжетнічної ворожнечі. Втім, цей процес не був пов'язаний зі створенням нової програми та нового підходу до навчання – з літератури просто викреслювалися найбільш агресивні речі, але загальні наративи не змінювалися. Тому у 1997 році було запропоновано новий підхід до реформування освітньої політики в ПАР – Curriculum 2005. Цей порядок, зокрема, стверджував, що історія виступає конфліктогенним чинником для постконфліктного суспільства, тому її викладання у навчальних закладах було скасовано. Поступово країна стала формувати нову національну ідентичність через освітні програми. Новим концептом освітньої політики стала розбудова держави на демократичних цінностях, єдиних для всіх. Разом із новими наративами було відновлено викладання історії [152, с. 118-161].

Концептуально подібну освітню політику було реалізовано в Руанді. Тут було застосовано 10-річний мораторій на викладання історії в початкових школах, а для середніх шкіл викладання історії було факультативним. Було визнано, що освітня політика, яка передувала геноциду, поряд із іншими інформаційними дискурсами впливала на формування атмосфери ненависті у суспільстві. Проте, хоча у школі діти не мали доступу до історичних навчальних матеріалів, своє бачення історії політична влада змогла запропонувати їм зокрема через культуру та ЗМІ, що створило необхідні передумови для формування політичного світогляду молодого покоління [152, с. 118-161].

Культурна політика. Здавна культуру застосовували як інструмент політичного впливу на особистість. Однак питання впливу культури на політичну реальність стало предметом дослідження політологів, суспільствознавців та психологів тільки наприкінці XX – на початку XXI століття.

В умовах постконфліктного відновлення культурна політика має значний потенціал. Вона може належати до тих сфер, які з використанням «м'якої сили» будуть створювати атмосферу взаємної довіри, емпатії, безпеки та толерантності. З огляду на те, що культурні розбіжності часто є однією з передумов виникнення конфлікту, культурні практики мають активно використовуватися для подолання його наслідків.

Насамперед саме культура може сприяти подоланню посттравматичного синдрому як масової проблеми суспільства. На збройне протистояння психіка пересічної людини відповідає тривогою, напруженням, переживанням жаху, незахищеності, безпорадності. «Постконфліктна людина» поряд із почуттям небезпеки й безпорадності відчуває також тотальну образу та відчуженість від світу, супроводжуючи такий стан наративами «жертви» й «жертвовності».

Автором уже було зазначено, що ресоціалізація особистості в умовах постконфлікту має виступати одним із ключових напрямків роботи різних сфер політики управління постконфліктними територіями. Культура може стати одним із інструментів досягнення цієї мети. Так, дослідження Ф. Матарасо [124] доводять, що значний відсоток осіб, які залучені до певних культурних подій та процесів, утворюють нові соціальні зв'язки, дізнаються більше про інші культури, а також готові до залучення до нових локальних проєктів.

Для ілюстрації прикладів використання культури у процесах постконфліктного відновлення автор виділив практики у сфері театрального мистецтва, музики та відновлення архітектурних пам'яток:

1. *Театральне мистецтво.* Робота Комісії правди та примирення у Південній Африці надихнула групу молодих митців на створення міжнародної організації Global Arts Corps, метою якої є подолання наслідків конфлікту через

театральне мистецтво. Зокрема, у Південній Африці історії жертв та злочинців відтворено на сцені одинадцятьма мовами. В Руанді в місцевому університеті поставлено вистави, які відображають погляди сторін конфлікту на питання геноциду. Унікальність цих вистав полягає в тому, що глядачі можуть втрутитися в діалог, якщо вони не погоджуються з позицією на сцені, та поділитися власними переживаннями. Такі заходи дають можливість подивитися збоку на свої політичні переконання, що призвели до конфлікту [84, с. 32-50].

2. *Музика*. Професор Н. Озборн презентував результати своєї роботи з дітьми післявоєнної Боснії і Герцеговини. Він залучав їх до терапевтичних культурних проєктів, головною метою яких було відволікти дітей від їх страхів. Теорія комунікації через музику, використання музики для вираження емоцій, які важко описати словами, поширена при роботі з дітьми у таких випадках. Такий підхід не тільки дозволяє працювати з травмами, але й релаксує та стимулює креативність, що створює умови для власної самовпевненості та кращої соціалізації [131].

3. *Архітектура*. Погляди особистості та соціуму на історію зазнають впливу історичних наративів, і мистецтво є наочним відображенням цього. Водночас спільні дії зі збереження культурної спадщини, якими б суперечливими не були історичні наративи, можуть продемонструвати ту специфічну роль, яку культура може мати у відновленні миру. Унікальним є приклад застосування такого інструменту ще на етапі «замороженого» конфлікту в регіоні Північний Кіпр, де було започатковано Технічний комітет із культурної спадщини [75]. Серед прикладів постконфліктного управління дуже символічним є відновлення Старого мосту у Мостарі, до якого долучилися спеціалісти ЮНЕСКО, Всесвітнього банку, ЄС та низка розвинених країн світу [41, с. 225-227]. У номінаційному досьє на внесення до об'єктів культурної спадщини ЮНЕСКО міст вказується як «...виключний та універсальний символ співжиття спільнот із різними культурними, етнічними та релігійними основами, що був укріплений та зміцнений, демонструючи безмежні зусилля людської солідарності заради миру та співпраці перед обличчям значних катастроф» [155].

Звичайно, описані процеси не здійснюються безпосередньо суб'єктами владних повноважень. Утім, створення сприятливих умов для народження таких ініціатив та їх підтримка мають стати елементом у системі заходів постконфліктного управління. Передусім умови для таких культурних процесів можуть бути створені через організацію спільних подій для культурних діячів (конференцій, форумів), підтримку в організації ними подій та заходів у епіцентрі постконфліктної території. Хоча постконфліктна територія й потребує безліч витрат на відновлення базових соціальних послуг, створення фондів підтримки культури та фінансування ними певних проєктів може забезпечити необхідні умови для об'єднання культурних ініціатив навколо постконфліктної влади та налагодження партнерських зв'язків між владою та культурними діячами. Відновлення миру через культуру також становить значний інтерес для ряду міжнародних фондів та фінансових організацій.

Постконфліктній владі необхідно бути чутливою до будь-яких культурних ініціатив, але водночас уміти ухвалити рішення про межу дозволеного. Зокрема, на конференції «Трансформація конфлікту через культуру: миротворчість та мистецтво» у Зальцбурзі було наведено приклад пісень, які містили заклики до вбивства авторитарного Президента Уганди Іді Аміна після його втечі, коли завершилася війна з Танзанією [96]. Мистецтво сьогодні є чи не найдемократичнішою сферою суспільного життя, контролювати його неможливо, але виявлення та засудження таких жорстких пропагандистських підходів важливе для збереження мирного компромісу, досягнутого у суспільстві. Тут, звичайно, актуальними будуть зокрема питання про політичну відповідальність митця, про його співвіднесення себе з конфліктом, усвідомлення себе в конфлікті. Втім, ці дослідження більш актуальні для філософії та культурології. Для політичної науки важливо більшою мірою те, як організувати для митців суспільний простір, як формувати для них цінності та направляти їх діяльність.

Системне використання культури як політичного інструменту для подолання наслідків конфлікту може здатися *terra incognita* для практиків

управління певними політичними процесами. Однак культура вже була застосована «архітекторами» конфлікту для його розв'язання. Поезія після Аушвіца не просто можлива, як стверджував Теодор Адорно [1], – вона необхідна.

Вищенаведені практики з трьох різних сфер постконфліктного управління – освіти, культури та інформаційної політики – демонструють приклади того, як органам управління постконфліктної території організувати діяльність із впливу на свідомість населення постконфліктної території та які потенційні ризики необхідно враховувати в розробці плану управління постконфліктними територіями. Ці приклади доводять, що при здійсненні управління постконфліктною територією необхідно розбудовувати партнерства з різними акторами політичного процесу – ЗМІ, неурядовими організаціями, освітніми та культурними установами тощо. Нівелювання ролі цих установ у процесі відновлення правопорядку може призвести до того, що несистемна робота цих установ може свідомо (з використанням маніпуляцій із боку опозиційних до влади політичних сил) або несвідомо уповільнити процес установа стійкого миру на постконфліктній території.

Висновки до розділу 2

У цьому розділі подальший розвиток отримала теза про те, що територія може набути статусу постконфліктної в разі, якщо колишні сторони конфлікту, а також зовнішні гравці усвідомлять, що продовження ведення конфлікту не відповідає їх політичним інтересам, і досягнення їх політичних цілей стане більш імовірним в умовах, якщо конфлікт закінчиться. Тому, з огляду на такий підхід, у цьому розділі була запропонована мета політики управління постконфліктними територіями – утвердження миру як форми співіснування в суспільстві. Це поняття може бути співвіднесено з поняттям миротворчості, однак є ширшим від нього за обсягом, тому тут доцільніше охарактеризувати мету політики управління постконфліктними територіями як діяльність із розбудови структур,

що популяризують мир та сприяють його утвердженню, встановленню режиму мирного співіснування.

Така постановка мети дозволила сформулювати індикатори політики управління постконфліктними територіями, які наближують стан миру. Ці індикатори спираються на практики різних сфер суспільного життя, й за цими індикаторами можна оцінювати ймовірність повернення до стану конфлікту, певною мірою абстрагуючись від самого конфлікту.

На основі критеріїв, розроблених для оцінки ефективності управління постконфліктними територіями, розглянуто практики з різних сфер суспільного життя постконфліктної території. Більшість цих практик балансує на межі миротворчості, демократизації та розвитку територій. Відновлення постконфліктної території не можна зводити суто до демократичного транзиту та лібералізації, втім, фокусування на відсутності конфлікту як найвищій цінності так само не завжди демонструє свою ефективність та задовольняє інтереси владних акторів.

Виділені сфери політичної діяльності – сектор безпеки, економіка та соціокультурна політика – обрано автором як найбільш чутливі, проте такі, що дозволяють на прикладі продемонструвати комбінований миротворчо-демократизаційний підхід. Наприклад, дослідження питання застосування амністії на постконфліктних територіях певною мірою пропонує моделі вирішення нагального питання постконфліктного періоду щодо засудження екскомбатантів, а саме спеціалізовані комісії, які надаватимуть розгляду цих справ публічний характер, але запобігатимуть кримінальному покаранню. Це саме той приклад можливої межі компромісу, який здатне сприйняти травмоване війною суспільство.

Взагалі тема травматизації суспільства та пов'язаних із цим стратегій поведінки особистостей у постконфліктному соціумі так само привертає увагу автора дослідження. Подолання індивідуальної та колективної травматизації як наслідку конфлікту виявляється можливим як результат певної секторальної політики.

Кожна сфера діяльності й так само кожна практика може бути предметом окремого галузевого дослідження, як у межах політології, так і в межах інших наукових дисциплін. Цим розділом автор не мала на меті надавати цим практикам вичерпні оцінки та характеристики. Більшою мірою на основі розроблених критеріїв ефективності автору було цікаво оцінити, в межах якої парадигми ці практики застосовуються, а також як подібні практики можуть бути застосовані в комплексній моделі, який вимір політики більшою мірою ці практики репрезентують. Ці та інші аспекти політики управління постконфліктними територіями вкотре підтверджують висновок про те, що постконфліктна територія – це простір насамперед для комунікацій та досліджень.

Саме тому автор далі пропонує окреслити межі дослідження постконфліктної території в рамках двох ідеальних типів моделей управління постконфліктними територіями від національних та міжнародних акторів, аудиту, модель якої можливо буде застосувати в українській політичній дійсності, а також запропонувати оптимальний сценарій завершення конфлікту та умов управління постконфліктними територіями, який може бути реалізований в Україні, та управлінські практики, які за цього сценарію зможуть продемонструвати свою ефективність.

РОЗДІЛ 3

МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ПОСТКОНФЛІКТНИМИ ТЕРИТОРІЯМИ

Для характеристики постконфліктної території як простору зіткнення національних та міжнародних інтересів у вигляді інтегральної концепції в цьому розділі пропонується на основі проведеного дослідження в поєднанні з результатами, отриманими в попередніх розділах, сформулювати моделі управління постконфліктними територіями від національних та міжнародних акторів, які узагальнюватимуть їх ставлення та прагнення на постконфліктній території. За допомогою цих моделей стане можливим визначити ті ключові ознаки, за якими підходи національних та міжнародних акторів до управління постконфліктними територіями розходяться.

На останньому етапі дисертаційного дослідження автор має поставити питання про можливість застосування його результатів у політичних реаліях України. Багатобічний аналіз політики управління постконфліктними територіями дозволив автору зробити висновок про те, що процес управління постконфліктними територіями потребує ретельної підготовки та збору інформації щодо різних аспектів існування соціальних та політичних систем постконфліктної території. Тому в дослідженні запропоновано модель інтегрального аудиту постконфліктних територій.

Дані, отримані на основі моделювання «ідеальних типів» управління постконфліктними територіями від національних та міжнародних акторів, а також план аудиту постконфліктної території дозволять спрогнозувати декілька сценаріїв, за якими може здійснюватися управління постконфліктними територіями на сході України. Серед цих сценаріїв автор має на меті визначити той оптимальний сценарій, який дозволить реалізувати ефективні управлінські практики для досягнення мети постконфліктного управління на сході України.

3.1. Моделювання процесу управління територіями після конфлікту

Аналіз та висновки, подані в попередніх розділах, дозволяють стверджувати, що на постконфліктній території існує конфлікт управлінських підходів. Два актори управління – уряд та міжнародна спільнота – мають різні уявлення щодо транзиту територій від стану конфлікту у стан мирного співіснування, а також щодо процесів, які такий транзит супроводжують.

Насправді конфліктність підходів до політичних процесів між цими двома акторами проявляється в будь-якій політичній системі, де ці два актори співіснують. Водночас саме на постконфліктній території така ознака є особливо вагомою внаслідок низки факторів.

Як зазначено раніше, міжнародні актори мають низку власних пропозицій та моделей для впровадження, що їх можливо застосувати на постконфліктній території. Ці моделі більшою мірою мають універсальний, узагальнювальний характер і не завжди враховують місцевий контекст. Міжнародні актори впливають на систему управління на тих територіях, де вони здійснюють свою діяльність, у межах своїх програмних повноважень та статутних завдань, тож ця практика є звичною не тільки для постконфліктних країн. Водночас саме постконфліктна територія є зоною особливого інтересу міжнародних акторів, адже потребує швидкого втручання для запровадження на таких територіях практик ліберального миру.

Канадські антропологи С. Шнейдерман та А. Снелінгер наводять формулу, розроблену миротворчою комісією ООН для постконфліктного відновлення. Комісія детально викладає нормативні припущення, на які посилаються вітчизняні та іноземні суб'єкти при використанні категорії постконфлікту. Зокрема, резолюції комісії кодифікують постконфліктний процес на шість етапів. Перший – це досягнення певного компромісу та врегулювання для завершення конфлікту; другий – певна миротворча присутність на місцях; третій – «демократизація», а саме прийняття (або впровадження) конституції, яка сприяє демократизації державних установ; четвертий – заклик до підтримки міжнародного втручання, яке залишає «легкий відбиток» для того, щоб привести

державу через постконфліктну крихкість до п'ятої, заключної стадії. Цією стадією є постконфліктні вибори, які мають на меті надати легітимності мирному процесу й новообраному уряду, важливою віхою, що веде до завершальної фази міжнародної присутності [144].

Національна дослідницька рада Національної академії науки, техніки та медицини США розглядає стратегії поведінки міжнародних акторів на постконфліктних територіях. Фактично в цьому дослідженні надаються чіткі алгоритми, моделі та межі міжнародного втручання у процеси управління постконфліктними територіями. Усі ці стратегії виходять із трактування конфлікту як політичної конфронтації. Стратегії часто використовуються разом, та іноді відмінності між стратегіями можуть розмиватися у процесі їх імплементації.

Першу стратегію названо *трансформацією конфлікту*. В межах цієї стратегії зусилля спрямовуються на усунення протиріч між сторонами конфлікту за допомогою інтерактивних процесів, які призводять до ліквідації напруженості, перегляду інтересів або пошуку спільного погляду. Ця стратегія радикально відхиляється від логіки стійких національних інтересів, адже робить два суміжні припущення: що інтереси та конфлікти інтересів є певною мірою соціально сконструйованими та піддатливими й що групи можуть змінювати свої інтереси для зменшення міжгрупової напруженості. Деякі міжгрупові конфлікти, особливо пов'язані з політикою ідентичності, розглядаються як такі, що мають значні перцептивні та емоційні елементи, які можна трансформувати ретельно організованими міжгруповими процесами, щоб дозволити примирення та визнання нових можливостей для вирішення конфлікту.

Друга стратегія врегулювання конфліктів іноді називається *структурною профілактикою*. Вона передбачає боротьбу з кризами, які можуть швидко виникнути в нерозвиненій системі та призвести до насильства. Тому в межах цієї стратегії застосовуються методи встановлення та зміцнення ненасильницьких каналів для вирішення міжгрупових суперечок, урахування суперечливих інтересів та перетворення конфліктів завдяки пошуку спільної думки.

Структурна профілактика, як правило, зосереджується на проблемах культурно розділених держав, особливо тих, що мають слабкі демократичні традиції, глибокі етнічні розбіжності та історії колективного насильства, що здійснюється однією групою проти іншої або минулими урядами проти цивільного населення. Для структурної профілактики доступні різні інструменти, зокрема інституції правосуддя перехідного періоду, комісії правди та примирення; виборчий та конституційний дизайн; механізми автономії у федеральних структурах управління; закони та політика для врахування мовних та релігійних відмінностей; навчання працівників правоохоронних органів щодо дотримання верховенства права; установи, що забезпечують цивільний контроль над військовими організаціями; розвиток та підтримка інститутів громадянського суспільства.

Третя стратегія – це *стратегія нормативних змін*, що визначається як розробка та інституціоналізація формальних принципів та неформальних очікувань, які мають на меті створити новий контекст для управління конфліктами. Норми також можуть визначати обов'язки держав щодо запобігання насильницьким конфліктам [92].

Інших стратегій управління постконфліктними територіями дотримуватиметься національний актор. Післяконфліктний період характеризується специфічними політичними характеристиками на національному (локальному) рівні, адже в цей період від влади, яка управляє територією після конфлікту, вимагаються специфічні політичні рішення. По суті, стан політики на території після конфлікту потребує від владного суб'єкта передусім діяльності, яка дала би змогу утвердити та закріпити свою владу на цій території.

Питання встановлення влади у постконфліктний період пов'язано із двома властивими для постконфліктної території факторами. Першим фактором є наявність протистояння двох сторін конфлікту, які до цього перебували у стані активного військового конфлікту. У постконфліктних умовах припустимим є протистояння цих сторін у політичній площині, однак із прийняттям запобіжних

заходів для застереження повторного переходу конфлікту у збройну фазу. Для цього важливо провести низку заходів для встановлення стану безпеки на постконфліктній території. В цьому інтереси національних владних акторів збігатимуться з інтересами міжнародної спільноти, проте методи встановлення цього стану можуть розходитися. Для подолання наслідків конфлікту напрацьовано механізм демобілізації, роззброєння та реінтеграції, який адаптує колишніх комбатантів до мирного життя та спонукає їх відмовитися від застосування зброї. Так само в цій сфері існують системи притягнення до відповідальності осіб, винних у військових злочинах, та перехідне правосуддя.

Другим фактором стає легітимізація влади акторів, які її отримали внаслідок завершення конфлікту. Характеризуючи межі концептуалізації легітимності в постконфліктних умовах, цілком припустимо спростити її визначення до меж загальної теорії держави та права як взаємовідносин між тими, хто управляє, та тими, ким управляють, а також визнання права влади управляти та визнання обов'язку підкорюватися тих, ким здійснюється управління.

Утім, у постконфліктних умовах легітимізація перебуває у специфічному контексті. Британські вчені Сара фон Біллербек та Бірте Гіпперт [150] виділили в цьому специфічному контексті дві ключові ознаки, які відрізняють державно орієнтовану легітимність від легітимності в умовах конфлікту й постконфлікту. По-перше, у державі влада інституціоналізована, а по-друге – державна влада неподільна. З огляду на те, що далі вони аналізують зокрема легітимізацію діяльності міжнародних акторів у зонах конфлікту та постконфлікту, тут маємо продовження тенденцій до монополізації постконфлікту як концепту в закордонних міжнародних дослідженнях, і тому цілком можливо припустити, що під дуальністю влади вчені розуміють двовладдя міжнародних та національних акторів.

Канадський науковець Даісаку Кігаші [116] у своїй дисертації на здобуття ступеня доктора філософії в сфері політичних наук, розглядаючи легітимність у постконфліктних умовах, наводить твердження, яке панує в публічному та науковому дискурсі, що легітимність критично необхідна саме для міжнародної

спільноти, тому що міжнародні структури перебуватимуть перед небезпекою отримання звинувачень у неоколоніалізмі місцевим населенням. Він виводить так звану дилему постконфліктної легітимності, яка полягає в таких позиціях. Із одного боку, національні актори зокрема звертаються до міжнародних акторів, адже самостійно вони неспроможні здобути легітимність на постконфліктній території. З іншого боку, ці міжнародні актори стикаються з ризиком отримання звинувачень у «колоніальному вторгненні», й тому не можуть ефективно брати участь у формуванні системи управління постконфліктними територіями.

Тому при застосуванні такого підходу постає питання щодо порівняння легітимності як стратегії діяльності міжнародних та національних акторів. На думку автора, завдання діяльності міжнародних акторів, сформульовані в попередній частині цього підрозділу та інших розділах (виконання статутних завдань, включення постконфліктної території у свою зону впливу, запровадження концепції ліберального миру), більш точно відображають сутність їх діяльності на постконфліктній території, тоді як легітимність для них є, ймовірно, інструментом, яким цих цілей можна досягти більш ефективно. Своєю чергою, легітимізація влади для національного актора в довгостроковій перспективі є підставою для тривалого збереження влади.

Сара фон Біллербек та Бірте Гіпперт [150] визначають, що подібний контекст характерний для багатьох слабких держав, до яких цілком обґрунтовано належать держави у стані конфлікту та постконфлікту. Тож першочерговим інструментом легітимізації є інституціоналізація системи національної влади на постконфліктній території. Така інституціоналізація здійснюється в умовах фрагментації еліт, і тому в певному сенсі звичайні інструменти оцінки легітимності більшою мірою стосуватимуться не стільки уряду, скільки лідерів (харизматичний тип легітимності Вебера), або легітимності окремих соціальних груп чи політичних еліт. Сара фон Біллербек та Бірте Гіпперт відзначають, що тенденції персоналізації легітимності будуть існувати протягом певного часу, зокрема після розбудови системи урядового управління та її інституцій.

Кандидат історичних наук Кокорська Ольга Іванівна [22] у своєму дослідженні розглядає легітимність влади у суспільстві, що трансформується, точніше навіть здійснює демократичний транзит. В умовах існування демократії як форми правління держави Кокорська цілком припустимо стверджує, що важливішою є довіра до інституцій та процесів, а не до політичних лідерів, адже демократичний режим передбачає зміну влади. Водночас транзитність як ознака інституцій у таких суспільствах не дозволяє говорити про те, що в цих умовах є можливим формування довіри до певного інституту. Ця проблема цілком актуальна й для постконфліктних територій, і хоча ситуативно через комунікаційну роботу цілком можливо підвищувати престиж новоствореної або прореформованої інституції, ймовірно, ця довіра не буде тривалою.

Специфіка легітимності постконфліктного періоду також полягає в тому, що інструменти легітимізації актори постконфліктної політики спрямовують не тільки на населення, а й одне на одного. Тому аудиторія легітимізації є широкою, на відміну від легітимізації державної влади.

Також незалежно від політичних поглядів соціальних груп після конфлікту головною ознакою постконфліктного суспільства є його травмованість. Дослідник соціальної теорії травм Джефрі Александр [77] зазначає, що колективна травма може виникати у груп людей, коли вони потрапляють під вплив жахливих подій, та ці події значно впливають на їх групову ідентичність, навіки відбиваючись у колективній пам'яті. Травми зазвичай виникають під впливом подій, які руйнують стан добробуту соціальної групи. Військові дії, безперечно, виступають такими подіями, й після них групова ідентичність доповнюється наративом жертви. За допомогою цього наративу у постконфліктний період група буде продовжувати позиціонувати себе у політичному середовищі.

Тому в цьому разі природно, що легітимізація влади може відбуватися через економічні та соціальні політики, спрямовані на повернення людини в довоєнні соціальні умови або навіть їх покращення. В цьому національним акторам так

само можуть сприяти міжнародні партнери, які пропонують свою фінансову підтримку для відновлення економіки, зокрема малого та середнього бізнесу.

Тож уряд перебуває в ситуації, коли основною метою для нього є відновлення своєї влади на постконфліктній території, зокрема встановлення власної легітимності за неможливості використати для цього звичайні інструменти. В аспекті застосування основного інструменту легітимності – виборів – уряд буде обмежений як об'єктивними обставинами, так і політичною доцільністю (до питання доцільності виборів на постконфліктній території автор зверталася в підрозділі «Управління постконфліктними територіями як практика політичного менеджменту»). Використання інших інструментів легітимації, пов'язаних із ефективністю внутрішніх політик та соціально-економічними засобами, не буде демонструвати швидких результатів унаслідок самого факту впливу конфлікту на постконфліктну територію та стан її економіки. Тому основним інструментом легітимації для влади виступатимуть публічні комунікації, подекуди з використанням пропаганди, та концентрація інструментів впливу в руках влади.

Водночас обидві групи акторів зацікавлені в тому, щоб постконфліктна територія не повернулася у конфліктний стан. Також необхідно констатувати, що в сучасних умовах глобалізації, при тому масштабі руйнівного впливу, який сучасні способи та засоби ведення війни здійснюють на територію, постконфліктна територія не може бути повною мірою відновлена ні без національної системи управління, ні без міжнародної присутності (через брак коштів на відновлення).

Із огляду на наявні умови, автор пропонує побудувати два «ідеальні типи» моделі управління – модель міжнародного управління та модель національного управління. Такі моделі міститимуть перелік ознак, які характеризують найбільш вдалий порядок речей для двох груп акторів – міжнародної спільноти та національного уряду. Подібні моделі ніколи не втілювалися, адже для їх впровадження потребувалася б повна відсутність однієї з цих груп акторів.

Моделі побудовано на основі теоретичних напрацювань із попередніх підрозділів цієї роботи, а також на основі емпіричного дослідження – історичного, контекстного та правового аналізу політики управління постконфліктними територіями в різних країнах світу.

Ураховуючи викладені в роботі критерії конфлікту, а також дані, наведені міжнародними організаціями, які здійснюють свою діяльність в умовах постконфліктного управління, постконфліктними країнами будуть вважатися країни, які досягли стану стійкого миру. Проаналізувавши базові умови управління постконфліктними територіями, які склалися в більшості з цих країн, для моделювання автор пропонує використовувати досвід таких країн:

- *Хорватія*, а саме постконфліктна система управління на території Славонії, Барані та Західного Срему. Досвід Хорватії є унікальним для цього дослідження, адже комбінує низку факторів:

1) на території Славонії, Барані та Західного Срему було впроваджено зовнішнє управління від ООН – Перехідну адміністрацію ООН. Від управління в цьому регіоні було на певний період повністю усунуто національні органи влади, а органи влади протиборчої сторони, так званого угруповання Республіка Сербська, які контролювали цю територію в період конфлікту, в основному добровільно погодилися передати управлінські функції Перехідній адміністрації, адже вони сподівалися, що їх інтереси буде захищено;

2) геополітичний аспект конфлікту на територіях колишніх країн Югославії зумовив факт значної присутності тут міжнародної спільноти. До конфлікту в Україні війна в Югославії була найбільшим конфліктом у Європі, тож подолання її наслідків стало ціннісно важливим для Європи. Європейські донори після США та програм ООН є найбільшими донорами програм постконфліктного відновлення. Цей фактор зокрема зумовлює нинішній статус Хорватії. На сьогодні Хорватія є країною-членом ЄС, країною, що в рейтингу Індексу розвитку демократії належить до так званих «деформованих демократій» – країн, які хоча й мають певні проблемні аспекти демократії, та все-таки визнаються країнами, що поважають основні громадські права та свободи й

мають вільні та чесні вибори [103]. За результатами дослідження Всесвітнього Економічного Форуму країна посіла 24 місце в рейтингу стану безпеки та захищеності в країні [148];

3) конфлікт у Хорватії локалізований окремим регіоном на кордоні із Сербією, що досить часто викликає в політичних колах паралелі з українським конфліктом. Утім, локалізація конфлікту в межах регіону всередині країни цікава навіть не схожістю з Україною, а більшою мірою герметичністю всіх управлінських рішень та дій, які здійснювалися на цій території, що дозволяє стверджувати, що хорватська модель найбільше наближена до моделі ідеального типу міжнародного управління постконфліктними територіями, й відмінність реальної моделі від ідеальної полягає в певній мірі впливу, який хорватський уряд прагнув здійснювати на постконфліктній території. Тому модель управління Перехідною адміністрацією дозволяє охарактеризувати модель ідеального типу з погляду міжнародної спільноти, а наміри та діяльність уряду Хорватії дозволяють охарактеризувати багато ознак моделі ідеального типу національного управління;

4) важливим індикатором під час аналізу цього досвіду стає те, що Перехідний адміністратор, представляючи міжнародну спільноту, яка пропагувала рівні представницькі повноваження для обох сторін конфлікту, як сербів, так і хорватів, у процесі управління цими територіями хоч і тимчасово, але сконцентрував у своїх руках авторитарну владу на території Славонії, Барані та Західного Срему [34, с. 120-129]. Такий статус надає підтвердження індикаторів, наведених для моделі національного управління ідеального типу в процесі оцінки локальних обставин, адже ілюструє діяльність, яку політичний актор здійснює для контролю над усіма аспектами життєдіяльності постконфліктної території з метою прийняття швидких та ефективних рішень. Хоча, на відміну від політичної ситуації, в якій на постконфліктній території опинятиметься національний актор, для Перехідного адміністратора не були актуальними питання поводження з політичними опонентами;

- друга країна, яка надає великий обсяг емпіричного матеріалу для моделювання, – це *Таджикистан*. Цей досвід цікавий унаслідок таких обставин:

1) Таджикистан у системі управління постконфліктними територіями, по суті, став точкою зіткнення інтересів не тільки національного уряду та міжнародних акторів, а й третіх сторін, які мали претензії на встановлення/збереження впливу в регіоні, – Російської Федерації та Узбекистану, що діяли як союзники;

2) така конфігурація політичних гравців у країні та дипломатична позиція акторів міжнародної спільноти дозволила імплементувати більшість традиційних методів політики управління постконфліктними територіями, зокрема із залученням опозиції до управління постконфліктною територією;

3) натомість сильна позиція Російської Федерації та Узбекистану в регіоні та захист ними власних політичних інтересів дозволили впроваджувати методи, зазначені у пункті 2, більшою мірою із суто формального боку. На противагу зазначеним методам національна влада отримала навіть більше можливостей для захисту власних інтересів, включно з використанням нелегальних методів;

4) Таджикистан підтвердив тенденції до авторитаризму, що існують на постконфліктній території, а політика управління, яка впроваджувалася після конфлікту, отримала чіткі та стабільні результати, які панують у країні дотепер;

- третя країна, досвід якої став базою для моделювання, – це *Руанда*. Ця країна пропонує такий контекст:

1) Руанда є класичним прикладом країни, де після громадянської війни відбулася дебелияція – цілковита політична поразка однієї сторони конфлікту перед іншою стороною. В умовах вчинення хуту найбільш масштабного злочину проти людяності – геноциду – міжнародна спільнота не могла вбачати потребу в тому, аби пропонувати будь-які моделі, які б передбачали участь в управлінні протиборчої сторони конфлікту;

2) в Африці й досі тривають численні конфлікти міжнародного та неміжнародного характеру. Водночас саме громадянська війна в Руанді надає

найбільший обсяг емпірики через значний розголос цього конфлікту. Зокрема, цей розголос зумовлено роботою Міжнародного трибуналу щодо Руанди;

3) позиція «жертви» в очах міжнародної спільноти дозволила уряду Руанди повною мірою запровадити механізми, зручні уряду для національного управління постконфліктними територіями, аж до розв'язання війни із сусідньою Демократичною Республікою Конго через те, що там переховувались та отримували підтримку представники протиборчого табору – колишні комбатанти.

Однак руандійська модель не може бути використана як модель ідеального типу з погляду національного управління, адже навіть за вищезазначених умов Руанда залежала від міжнародної допомоги, а також у країні загалом відчувалася значна інформаційна міжнародна присутність [38, с. 131-144].

Окрім того, на вибір країн, які формуватимуть емпіричний базис матеріалу для моделювання, вплинув їх беззаперечний статус держави у стані миру відповідно до критеріїв, викладених автором у цій роботі. Кожна з країн, визначених базою для моделювання, змогла перевести конкретний конфлікт зі стану збройного протистояння до стану миру, а конфлікти, які в подальшому відбувалися на території цих держав або в які вступали ці держави, не є продовженням попереднього конфлікту.

Додатково варто відзначити, що для моделювання обрано три країни, які мають різні регіональні ознаки, різний цивілізаційний рівень, різний рівень розвитку соціальних відносин. Індикатори, покладені в основу моделей, підтверджуються досвідом таких різних за своїм рівнем розвитку країн, що дозволяє сподіватися отримати валідні моделі.

Маючи на меті моделювання не просто системи управління постконфліктними територіями, а власне політики управління постконфліктними територіями, пропонуємо використовувати для моделювання елементи систем управління, як-от суб'єктно-об'єктні кореляції (*суб'єкти* (владні інституції), *об'єкт* (населення) та їх *взаємозв'язок*). Взаємозв'язок у такій моделі відіграватиме одну з ключових ролей, адже включення політики у

контекст моделі вимагатиме з'ясування сутності підпорядкування та взаємного впливу суб'єкта та об'єкта.

У межах моделі пропонуємо також сформулювати:

- *цінності системи управління;*
- *принципи управління;*
- *методи та інструменти управління, зокрема інструменти впливу;*
- *зворотний зв'язок.*

3.2. «Ідеальні типи» моделей національного та міжнародного управління постконфліктними територіями

«Ідеальний тип» моделі національного управління постконфліктними територіями

«Ідеальний тип» моделі національного управління постконфліктними територіями, на думку автора, має бути максимально спрощеним в аспекті взаємодії суб'єкта та об'єкта. Ця модель буде більшою мірою націлена на досягнення швидкого та ефективного результату, який ставиться за мету національним актором – установлення власного контролю та влади над постконфліктною територією.

Ознаки уряду як суб'єкта моделі:

- формується із-серед лояльних менеджерів через призначення. Вибори не є релевантними, адже на них буде витрачено кошти, які можуть бути спрямовані на інші невідкладні дії з відновлення постконфліктної території, а також вибори потребуватимуть передачі повноважень від одних владних еліт іншим, що зумовить втрату часу та контролю, критично важливого для постконфліктної території;
- із метою здійснення невідкладних дій, зокрема пов'язаних із забезпеченням безпеки громадян, уряд потребує значних чи необмежених повноважень на вчинення тих чи інших дій. Відповідно він потребує перехідної нормативної бази, яка надаватиме йому такі повноваження;

- політичні та економічні інвестиції в сектор безпеки для запобігання відновленню конфлікту. Прикладами можуть слугувати програми демобілізації на користь армій уряду (Таджикистан, програма викупу зброї в Хорватії).

Ознаки населення як об'єкта моделі:

- протиборча сторона конфлікту сприймається населенням як ворог або злочинець. Злочинці мають бути притягнуті до відповідальності, тому інститут амністії не є бажаним. У разі застосування амністії злочинці все-таки мають вибачитися (тут доречно ще раз згадати про практику таборів інгандоре у Руанді, коли колишнім засудженим та комбатантам пропонували вибачитися й ознайомитися із доктринами нової влади, і ці дії є умовами для реінтеграції [91]);

- травми населення не потребують опрацювання, адже є конфліктогенними та загрожують безпеці;

- населення активне в економічному відновленні, але певною мірою пасивне в політичному сенсі. Першочергово населення має спрямовувати свої зусилля на економічне зростання територій, тому населенню активно пропонується долучатися до програм соціально-економічного розвитку, що їх розробляють та реалізують на постконфліктній території.

Отже, головна *цінність* у цій моделі – *безпека*. Встановлення безпеки на постконфліктній території є не тільки важливим правоохоронним механізмом. Цілковитий контроль над безпекою є необхідним атрибутом установа власного суверенітету на цій території. Безпека досягається як через запобігання виникненню конфліктогенних чинників у політичному просторі, так і через їх ліквідацію в разі виникнення. Прикладами можуть слугувати вбивства «польових командирів» часів громадянської війни в Таджикистані. Зокрема, перші командири Народного Фронту Сангак Сафаров та Файзали Саїдов застрелили одне одного під час чвари, а Ризвон Садилов, який був спочатку командиром опозиції, а потім перейшов на бік уряду, відомий випадком захоплення в заручники членів місії ООН, був знайдений мертвим у будинку своєї сестри [20].

У політиці управління постконфліктними територіями пріоритетом є підготовка політичного підґрунтя до більш фундаментальних інституційних реформ. Тому велика увага має приділятися стратегічній діяльності, спрямованій на розбудову нової системи відносин та довіри між організаціями сектора безпеки та населенням.

Принципи управління:

- тяжіння до авторитаризму та сильного лідерства, потребу якого диктує сама суть кризової ситуації. Постконфліктне управління потребує швидких рішень та відповідальної політики;

- бюрократизованість політичних та адміністративних процедур, яка впливає зокрема із сильного лідерства. Контроль над ситуацією в єдиній політичній площині спричиняє більшу обізнаність будь-якого актора національної системи. Так само бюрократизованість характеризуватиме інструменти забезпечування безпеки для громадян (наприклад, обмеження права громадян вільно пересуватися, особливо у сільській місцевості, через мінування).

Можливі методи та інструменти впливу в цій моделі:

- пропаганда як спосіб нав'язування нової парадигми мирного співіснування;

- економічні стимули – соціальні пільги, нові робочі місця в галузі інфраструктури тощо.

Для збору зворотного зв'язку використовуватимуться такі індикатори:

- відсутність протестних рухів;
- залучення населення до відновлення економіки;
- вибори як кульмінація політики управління постконфліктними територіями для оцінки ефективності політики.

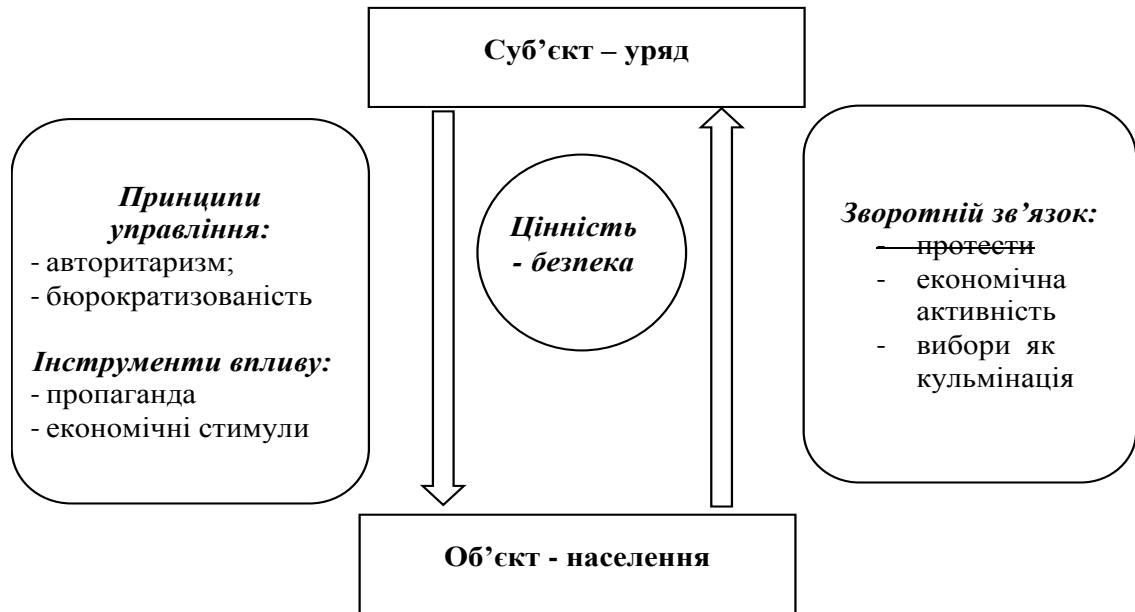

Рис. 3.2.1. «Ідеальний тип» моделі національного управління постконфліктними територіями

Зображена на рисунку 2.1 модель управління характеризується вертикальним характером взаємозв'язків між суб'єктом та об'єктом управління. Вертикальна система управління дозволяє швидко та ефективно досягти контролю над постконфліктною територією. В цій моделі уряд є беззаперечним суб'єктом управління, адже населення на постконфліктному етапі потребує часу, щоб об'єднатися в інститути політичного життя. Тому уряд застосовує принципи управління та інструменти впливу для забезпечування безпеки. Зворотний зв'язок у різних формах використовується як інструмент для збору індикаторів щодо досягнення безпеки як цінності моделі.

«Ідеальний тип» моделі міжнародного управління постконфліктними територіями

Сприйняття міжнародними акторами управління постконфліктними територіями як процесу, подібного до демократичного транзиту, доповненого практиками миротворчості, зумовлює більш складний характер організації управлінської системи в цій моделі. Й хоча в цій системі населення продовжує

характеризуватися як об'єкт управлінського впливу з боку владних інституцій, статус населення як об'єкта більшою мірою активний, і як суб'єкт, так і об'єкт у цій моделі мають власні інструменти впливу.

Ознаки уряду як суб'єкта моделі:

- сформований на основі виборів як форми волевиявлення громадян. В уряді пропорційно репрезентовані представники обох таборів конфлікту (в разі, якщо одна зі сторін конфлікту позиціонується як «абсолютне зло», вона, втім, має своє представництво, яке не характеризується радикальними настроями. Наприклад, перший післявоєнний уряд Руанди був компромісом між РПФ та членами опозиційних партій хуту. Президентом був призначений Пастер Бізімунгу – симпатик РПФ, однак хуту за походженням. Посаду прем'єр-міністра обійняв ще один хуту – Фостін Твагірамунгу, лідер опозиційного Демократичного Республіканського Руху. Поль Кагаме, лідер РПФ, залишив для себе посаду віцепрем'єр-міністра. Шістнадцять міністрів із двадцяти двох, призначених у новий Кабінет, були хуту [138];

- перевага в управлінні надається колегіальним представницьким органам, зокрема представницьким органам, у яких представлені політичні діячі від протиборчого табору конфлікту;

- за злочини, вчинені під час війни, можуть бути притягнуті до відповідальності будь-які посадові та службові особи, зокрема ті, які займають політичні позиції в системі постконфліктного управління (наприклад, хорватський генерал Тихомир Бласкич, який командував хорватськими військами у Боснії і Герцеговині, був засуджений до 45-річного ув'язнення).

Ознаки населення як об'єкта моделі:

- населення та його травматизація поряд із примиренням перебувають у центрі політики управління постконфліктними територіями. Для опрацювання травми створюються спеціальні програми та інститути (наприклад, Комісія з правди та примирення Таджикистану). Більшість проєктів із інших галузей суспільного життя спрямована на подолання наслідків травматизації та діє в межах контексту, що заохочує примирення. Втім, опрацювання травми не

стосується дітей та молодого покоління, тому на рівні освітніх програм слід уникати обговорення конфлікту;

- управлінські рішення та дії щодо населення в усіх сферах суспільного життя мають містити миротворчий контекст. Представники населення, які відчували політичні симпатії до різних сторін конфлікту, мають знайти компроміси. Пошук компромісів здійснюється через комунікації прихильників різних таборів конфлікту одне з одним. У межах досліджень із теорії міжгрупової взаємодії було виявлено, що рівень упередження (якщо тільки воно не вкорінено глибоко в характері чи структурі особистості) може бути зменшений через контакти індивідів з протидіючими групами, але з однаковим соціальним та економічним статусом. Контакти ці мають бути спрямовані на досягнення спільної мети. Ефект від такого контакту значно посилюється, якщо такий контакт санкціонується владними приписами. Через такі контакти особи отримують нові знання про членів протилежної групи, що значно зменшує рівень їх упередженості.

- широко застосовуються практики амністії як такі, що знижуватимуть конфліктогенність. Амністія, втім, має обмежену сферу застосування. Зокрема, не підпадають під амністію особи, які вчиняли злочини проти людяності, геноцид, воєнні злочини та значні порушення прав людини;

- значна інвестиція здійснюється у громадянське суспільство, яке має

- 1) виступити партнером уряду у відновленні постконфліктної території;
- 2) транслювати інформацію від населення до уряду, виступити посередником.

Стверджується, що населення не втратило навичок громадянської та політичної активності в період конфлікту, або ж швидкому формуванню громадянського суспільства на постконфліктній території сприятиме посттравматичне зростання;

- передбачається можливість уже на постконфліктному етапі здійснювати лібералізацію економіки як частину демократичного транзиту. Впродовж певного часу після конфлікту стимулювання бізнесу через мораторії на

перевірки та низькі податкові навантаження стануть поштовхом для розвитку економіки.

Отже, головна *цінність* в цій моделі – *права і свободи громадян*, як демократичні та політичні, так і соціальні.

Принципами управління в цій моделі стають:

- демократизація системи управління, забезпечення прозорості формування владних інституцій та їх підзвітності;

- колегіальність у суспільстві, єднання, зокрема в системі управління, а саме залучення недержавних акторів.

Можливі методи та інструменти впливу в цій моделі:

- обговорення конфлікту як негативного досвіду, його колективне опрацювання, масові публічні вибачення та прощення. При використанні цього інструменту влада збирає та акумулює цю інформацію для впровадження подальших політичних рішень та дій;

- політична співучасть громадян як особисто через вибори, так і через формування локальних інститутів громадянського суспільства.

Для збору *зворотного зв'язку* можуть використовуватися нижчезазначені індикатори:

- впроваджені громадянським суспільством проєкти, зокрема за примирювальною тематикою;

- вільні засоби масової інформації. Аналітичні матеріали міжнародних організацій стверджують, що незалежні та спроможні медіа відіграють важливу роль у постконфліктному процесі примирення, сприяючи власною діяльністю підвищенню підзвітності органів управління, створюючи порядок денний інформаційного простору та фасилітуючи мирний діалог.

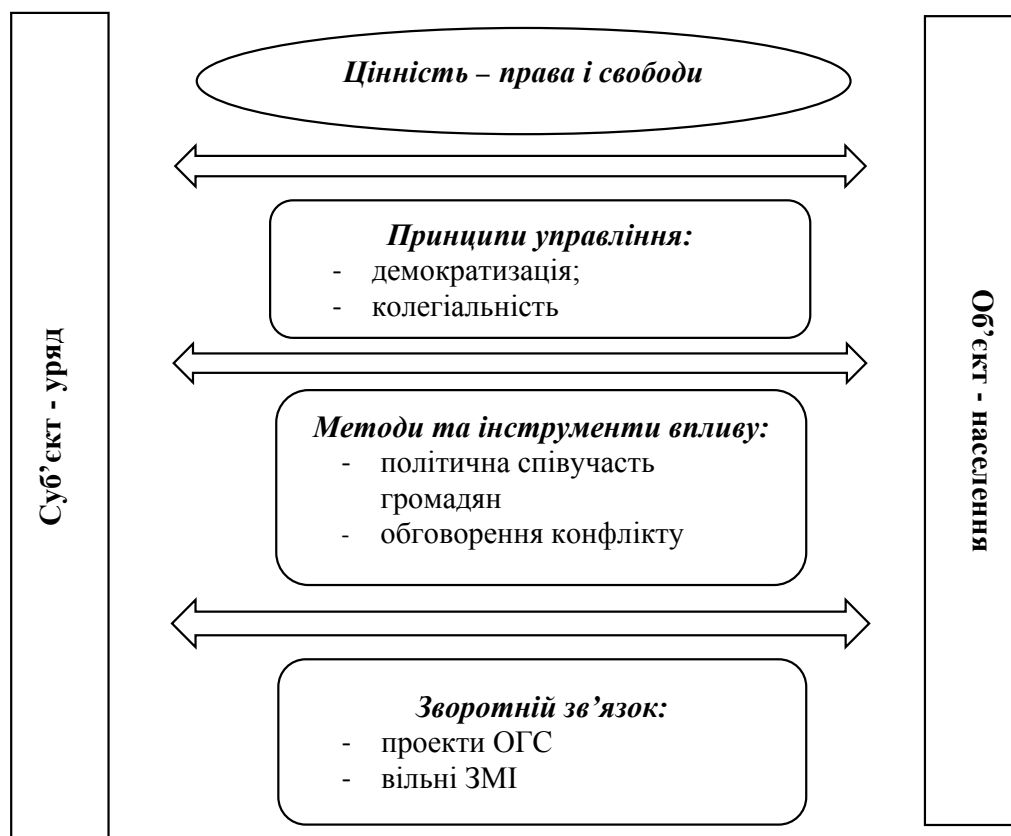

Рис. 3.2.2. «Ідеальний тип» моделі міжнародного управління постконфліктними територіями

Ця модель на противагу національній моделі має горизонтальну структуру. Принципи управління, методи й інструменти впливу та системи зворотного зв'язку ґрунтуються на цінності моделі – правах і свободах, – а не забезпечують цю цінність. Управлінська система тут уже існує за принципом організації систем управління в демократичних суспільствах, де влада формується населенням, підзвітна й підконтрольна йому. Саме тому принципи організації системи, а також інструменти впливу мають у цій моделі двосторонній характер.

Сформувавши особливості двох ідеальних типів моделей політики управління постконфліктними територіями в національному та міжнародному вимірах, автор дійшов висновку, що конфлікт моделей полягає в таких аспектах:

1) готовність влади перерозподілити функцію контролю, зокрема з використанням інструментів державно-приватного партнерства, ризикуючи при цьому втратити важелі контролю над постконфліктною територією;

2) готовність населення, зокрема активних його інституцій, прийняти контрольні та частково управлінські функції. Актуальним тут буде питання про наявність активних інституцій громадянського суспільства взагалі або ж про наявність нейтральних інституцій;

3) здатність та готовність усіх членів політики, як уряду, так і населення, обговорювати минулий конфлікт та опрацьовувати його наслідки, не створюючи при цьому передумов для повернення до конфліктогенної ситуації.

Варто відзначити, що наведені моделі не стверджують нехтування національними акторами прав і свобод людини й громадянина, а міжнародними акторами – нехтування заходами безпеки. Насправді, тут мовиться скоріше про різне місце цих цінностей у системі пріоритетів, або взагалі стоїть питання про наявність підстав називати ці інститути в межах моделі цінностями.

По суті, прогнозування сценаріїв управління постконфліктними територіями полягає в пошуку компромісів між цими моделями. Будь-який компроміс, знайдений на певному етапі, будь-які поступки з боку тієї чи іншої сторони не забезпечуватимуть від подальшого відновлення конфлікту.

Політична система постконфліктної території мінлива. Будь-яка прогалина в системі управління може моментально заповнюватися токсичними політичними акторами, які отримували переваги від збройного конфлікту. В такому разі політика управління має здійснюватися майже в «ручному режимі» – на кожному етапі прийняття управлінських рішень має здійснюватися моніторинг попередньої діяльності.

За таких умов ефективність управлінської складової політики управління постконфліктними територіями залежатиме від двох факторів:

1) команди менеджерів, здатних забезпечити багатобічний контроль та багатовекторну діяльність у різних сферах життя постконфліктної території;

2) актуальних та достовірних даних про стан політики та ефективність упровадження тих чи інших рішень.

Збору інформації про стан постконфліктної території на першому етапі завершення конфлікту сприятиме модель інтегрального аудиту постконфліктної території, запропонована в наступному підрозділі.

3.3. Модель інтегрального аудиту постконфліктної території: досвід для України

Прогнозування політики управління постконфліктними територіями для України в будь-якому разі є можливим виключно за умови повного розуміння модальностей завершення конфлікту. Втім, першочерговим завданням владних акторів на постконфліктних територіях стане дослідження цієї території, яке зокрема слугуватиме емпіричним базисом для побудови збалансованої системи управління, яка відповідатиме інтересам усіх зацікавлених груп акторів. І тому в цьому розділі автор запропонує індикатори для системи аудиту управління постконфліктними територіями, які враховуватимуть ключові ознаки постконфліктної території, виявлені в цьому дослідженні, а також контекст зіткнення інтересів акторів національного та міжнародного рівнів і розподіл їх ролей для здійснення аудиту постконфліктних територій.

Динамічний розвиток подій в українській політиці на національному та міжнародному рівнях, а також непередбачуваність глобальних комунікацій в аспекті стратегій ставлення міжнародних суб'єктів до російської агресії на сході України не дає на сьогодні змогу зробити переконливий прогноз щодо того, якими ознаками характеризуватиметься завершення конфлікту на сході України. Наразі жодні маркери в процесі конфлікту не можуть ілюструвати, на яких позиціях вийдуть із конфлікту його актори, які позиції нормативного регулювання зможуть бути інтегровані в систему управління постконфліктними територіями (тут може мовитися, наприклад, про механізми застосування амністії, що можуть бути врегульовані угодою між сторонами конфлікту, як відбулося, наприклад, із Мінськими угодами), й, що найважливіше –

незрозуміло, хто саме після завершення конфлікту отримає на цій території контроль, і чи можливо в українській ситуації прогнозувати впровадження моделей, запропонованих у цій роботі, взагалі. Російська Федерація, будучи стороною конфлікту, є потужним актором світової політики, тому прогнозувати в Україні ситуацію, коли сторони обиратимуть відсутність конфлікту як форму співіснування, поки що не здається можливим.

Українські політичні реалії так само непослідовні, тому на основі національної політичної практики важко зробити прогнози про межу поступок влади протиборчій стороні конфлікту. До виборів президента 2019 року в стратегіях урегулювання конфлікту спостерігалася політика, яка вказувала на те, що українську сторону влаштує тільки повний контроль над усіма факторами життєдіяльності територій та всіма ланками системи управління після завершення конфлікту або ж міжнародний контроль на цій території, незважаючи навіть на кількість часу, який у такому разі займатиме врегулювання конфлікту. Адже представники влади, прямо чи опосередковано пов'язані із сепаратистськими угрупованнями та Російською Федерацією, як владні актори не розглядалися.

Натомість зміна політичних еліт у країні може сформувати нові стратегії. На сьогодні в публічній політиці нової президентської адміністрації акценти певною мірою змістилися в бік нормативного контролю над територією, тобто утвердження в межах ОРДЛО українського законодавства. Не даючи оцінку такій діяльності, автор може припустити, що поступки саме в частині управлінського контролю над територією ОРДЛО можливі, й це сильно впливає на прогнозування характеру завершення конфлікту.

Аналогічно з тактичного військового погляду та з опертям на поточну політичну ситуацію неможливо спрогнозувати, чи буде одночасно звільнена вся територія ОРДЛО, яка на сьогодні перебуває під окупацією, або ж її окремі частини, як сталося у 2014 році зі Слов'янськом, Краматорськом та близькими до них районами.

Прогнозування завершення тієї частини конфлікту, яка пов'язана з окупацією кримського півострова, є ще більш складним завданням. Хоча з погляду аналізу конфлікту окупацію Російською Федерацією Криму та розв'язання військової агресії на сході України можна розглядати як єдиний конфлікт, завершення конфлікту та настання постконфліктного періоду навряд чи збігатиметься для цих двох територій як за темпоральними, так і за змістовими індикаторами.

Водночас уже з перших років конфлікту на сході України від влади вимагають розробки та суспільного обговорення стратегічних та нормативних документів, які мали спланувати діяльність із реінтеграції окупованих територій. Такі вимоги можуть бути обґрунтовані не тільки на науковому та прикладному політичному рівнях, на яких є потреба у прогнозуванні та політичному плануванні, а й на рівні побутовому, коли громадськість прагне зрозуміти, яким чином політика впливатиме на її життя.

В будь-якому разі діяльність із організації політики в цій сфері може лише слугувати теоретичним підґрунтям для процесів, які відбуватимуться на практиці. Військові дії та пов'язані з ними процеси (зокрема створення та функціонування протягом тривалого часу в ОРДЛО та в Криму управлінських систем, створених сепаратистами та/або Російською Федерацією, які наразі спільно контролюють ці території) кожного дня створюють нові умови, в яких триває життя регіонів.

Науковці різних спеціальностей намагаються вже сьогодні окреслити проблематику, з якою доведеться працювати в постконфліктний період. Утім, здійснити ґрунтовний та всебічний аналіз ситуації на окупованих територіях наразі досить складно, адже існують проблеми з отриманням об'єктивної статистичної інформації з непідконтрольних Україні територій.

Наприклад, економісти Балуська Ольга Володимирівна та Келембет Олена Сергіївна [3, с. 41-44] на основі загальних даних визначають, що наслідками військового конфлікту на сході України стали деурбанізація Донбасу, втрата населення, потужна економічна дестабілізація, системне руйнування житлового

фонду та інфраструктури, втрата робочих місць, зниження доходів населення, загострення криміногенної ситуації та гуманітарна катастрофа. Тривалі бойові дії призвели до значних людських жертв, спустошили міста та села, стали причинами масових хвиль територіального переміщення населення, як внутрішнього, так і за межі країни.

Економіст Мойсеєнко Костянтин Євгенович [42] припускає, що оцінювати стан постконфліктних територій можна на основі аналізу показників розвитку Донецької та Луганської областей загалом, оскільки воєнні дії значно вплинули й впливають на соціально-економічний стан усього регіону. Тому за результатами проведеного аналізу соціально-економічних показників розвитку постконфліктних територій України (Донецької та Луганської областей) Мойсеєнко робить такі висновки: в економічному аспекті основною проблемою є відновлення промислового потенціалу регіонів. Перешкодами в цій діяльності є обмежені інвестиції в умовах конфлікту, що триває на непідконтрольній частині областей. У соціальному аспекті значущою є проблема створення робочих місць, тоді як динаміка реальних та номінальних доходів наближена до показників країни загалом.

За результатами форуму «RE: Think. Invest in Ukraine», який відбувся в Маріуполі у жовтні 2019 року, українські ЗМІ поширили інформацію про виступ першого заступника Голови Офісу Президента Сергія Трофимова, який стверджував, що відновлення підконтрольних Україні територій Донбасу оцінюється у 372 мільйони євро, тільки на відновлення дорожньо-транспортної інфраструктури необхідно мінімум 231 мільйон євро [7]. Підконтрольна територія, особливо дорожня інфраструктура, зазнає впливу збройного конфлікту внаслідок переміщення техніки та інших факторів, а для непідконтрольних територій масштаби пошкоджень та витрати на їх подолання будуть значно вищими.

Наведені дані з економічного сектора можуть бути доповнені проблематикою з інших сфер суспільного життя. Зокрема, не потребує підтвердження мілітаризація суспільства на ТОТ та наявність великої кількості

осіб, які прямо чи опосередковано були залучені до військових дій, здійснювали злочинну діяльність на побутовому рівні та/або в певних управлінських структурах. До економічних факторів цілком припустимо додати проблематику нелегальних економічних відносин. Досі залишається актуальним питання нелегальної торгівлі та організації контрабандних сполучень між Україною та ОРДЛО (наприклад, [26]), так само неможливо заперечувати наявність там ринку обігу нелегальних товарів, до формування якого військові дії призводять самі по собі (зброя (наприклад, [17]) алкогольні та наркотичні вироби).

Цінніснотворчими та важливими, якщо не для першочергового вирішення, то принаймні для запобігання повторній ескалації конфлікту, є соціокультурні проблеми. Тут мається на увазі конфліктність ідентичностей, яка проявляється в різних сферах: в інформаційному просторі, в освітніх програмах, у культурі. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей» [59] та «Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя» [58] хоча й фокусуються виключно на інформаційному напрямку державної політики у сфері реінтеграції, неодноразово наголошують на потребі комунікації з населенням, незалежно від типу каналу комунікації. Освітні та культурні програми так само можуть виступати комунікаційним каналом.

Опубліковані в листопаді 2019 року результати соціологічного дослідження, здійсненого на замовлення інформаційного порталу «Дзеркало тижня», пропонують результати опитування, здійсненого на непідконтрольних українському уряду територіях [66]. Сам матеріал не містить даних щодо того, як формувалася вибірка, яким методом проводилося опитування, тому оцінка валідності результатів опитування не поставлена одним із завдань на цьому етапі дослідження. Незважаючи на те, що оцінити самі результати не здається можливим, можна оцінити той факт, що в українському інформаційному просторі за допомогою таких матеріалів у мешканців тих частин України, які не

перебувають під впливом збройного конфлікту, формується упереджене ставлення до мешканців окупованих територій.

Тому, визнаючи необхідність організації діяльності на постконфліктній території до закінчення конфлікту, автор пропонує на першому етапі після завершення конфлікту здійснити аудит постконфліктної території, всебічне вивчення території, в якому буде проаналізовано різні показники з різних сфер суспільного життя. Таке дослідження, на думку автора, повинне комбінувати конфліктологічний аналіз конфлікту, визначення демографічних, соціальних, правових, економічних та інших характеристик території, які були викликані конфліктом, а також ураховувати специфічний вплив, який конфлікт має на території як форма збройного протистояння. Міждисциплінарний характер дослідження обґрунтовує використання різних методів та сприяє залученню різних акторів та соціальних груп.

Аудит має на меті надати емпіричну інформацію владним суб'єктам, які розроблятимуть стратегію управління постконфліктними територіями, а також окремі тактичні управлінські рішення та дії. Крім того, аудит постконфліктних територій є тією діяльністю, яка зможе синтезувати на початковому етапі інтереси національних та міжнародних акторів на постконфліктній території і зробити планування діяльності в межах цієї території комфортним і ефективним для усіх сторін процесу.

Порядок організації процесу, подібного до запропонованого автором аудиту постконфліктної території, може ґрунтуватися на нижчеописаних підходах.

Зокрема, Балуєва та Келембет [3, с. 41-44] пропонують такий підхід до етапності реінтеграційної політики в ОРДЛО. Початковий (підготовчий) етап охоплює розробку державної програми реконструкції та розвитку постконфліктних територій. Діяльність на цьому етапі може здійснюватися до отримання контролю над цими територіями, й така діяльність здійснюється в Україні профільними урядовими та неурядовими організаціями вже сьогодні. На другому (передбазовому) етапі проводиться безпосереднє (очне) дослідження постконфліктних територій, після чого державна програма коригується та

затверджується. Таку діяльність можливо здійснити тільки в ситуації повного контролю над усіма секторами життєдіяльності постконфліктної території, а отже, тільки після завершення конфлікту.

Важливість здійснення дослідження на постконфліктній території поділяють міжнародні організації та міжнародні фінансові структури. У Практичному керівництві з оцінки потреб у постконфліктних умовах, розроблених ПРООН та Світовим Банком, зазначено, що оцінка потреб постконфліктної території є одним із першочергових завдань, і Організація Об'єднаних Націй та/або Світовий Банк мають готові програми для проведення такої оцінки. Задоволення такої потреби є необхідним насамперед для старту процесу реконструкції та відновлення і спрямованого залучення коштів міжнародної технічної допомоги [154].

Отже, аудит постконфліктної території має бути спрямований на подолання наслідків конфлікту або війни, запобігання відновленню конфлікту та формування короткострокових та потенційно середньострокових пріоритетів відновлення, а також формулювання їхніх фінансових наслідків на основі загального довгострокового бачення.

Аудит постконфліктної території може розглядатися:

1) як методологія, яка передбачає технічну оцінку потреб та розвитку стратегії перехідного періоду;

2) як процес консультацій, переговорів і аналізу, який надає платформу для узгодження спільних пріоритетів національних і міжнародних акторів, коли вони готують свої проєкти та програми.

Можна очікувати, що аудит постконфліктної території спричинить такі результати:

1) забезпечить донорів, національні органи влади й неурядові організації та інших зацікавлених сторін всебічною й об'єктивною інформацією щодо потреб постконфліктної території;

2) демонструватиме послідовну діяльність та високий рівень відповідальності, зокрема на міжнародному рівні, що призведе до більш суттєвих

та змістовних програм фінансової підтримки з боку міжнародної спільноти, а також змістить пріоритети в бік національних інтересів, а не в бік стандартних моделей постконфліктного відновлення;

3) на початковому етапі зосереджуватиме увагу на ризиках, зокрема враховуючи джерела та перебіг конфлікту, та допоможе спланувати заходи для подолання цих ризиків у програмах постконфліктного відновлення;

4) що не менш важливо – аудит постконфліктної території продемонструє політичну присутність постконфліктної влади, її підтримку миробудівництва та забезпечуватиме легітимізацію її діяльності.

Аудит постконфліктної території має стати багатоструктурним процесом, який, як неодноразово зазначалося, має комбінувати дослідження території в різних контекстах та на різних рівнях. Пропонуємо побудувати аудит постконфліктної території в такий спосіб:

1) власне аналіз конфлікту з активним використанням методів конфліктології;

2) спеціалізоване дослідження території – через систему управління, населення, економічні та соціальні аспекти життєдіяльності суспільства тощо;

3) дослідження специфічних постконфліктних маркерів як базисів для створення систем перехідного характеру (перехідне правосуддя, питання обігу зброї тощо) [31, с. 74-79].

Пропонується розпочати аудит постконфліктної території з аналізу власне конфлікту, себто всестороннього дослідження стану соціальних та політичних процесів на передконфліктній та конфліктній фазах. Аналіз конфлікту має на меті виявити передумови та причини конфлікту, окреслити динаміку конфлікту та проаналізувати його завершення, з особливим фокусом на причинах завершення конфлікту, позиції сторін конфлікту на етапі його завершення та їх впливі на постконфліктне управління.

У міжнародній політичній практиці розроблено комплексні інструменти аналізу конфлікту. Зокрема, Швейцарська агенція з розвитку та співпраці [95] пропонує 7 інструментів для такого аналізу:

1) метод «Колесо конфлікту» вміщує 6 важливих вимірів аналізу конфлікту (динаміку, акторів, причини, структури, питання, які зачіпає конфлікт, та стратегії). Швейцарська агенція з розвитку та співпраці вказує, що це метаінструмент аналізу конфлікту, який синтезує напрацювання інших інструментів;

2) метод «Дерево конфлікту», який аналізує різницю між структурним та динамічним факторами розвитку конфлікту, що дає змогу виявити, які причини конфлікту є стійкими, а які змінними;

3) метод «Мапування конфлікту» фокусується на акторах та їх взаємовідносинах;

4) «модель ескалації конфлікту Ф. Глазла», яка пропонує кілька стадій конфлікту, й залежно від стадії, на якій відповідно до моделі конфлікт завершився, можна описати специфічні характеристики конфлікту;

5) аналіз вимірів конфлікту, розроблений німецькою організацією INMEDIO, який фокусується на підходах до конфлікту його сторін. У межах цього аналізу стверджується, що порівняння наративів конфлікту різних його сторін дозволяє виокремити відмінності та виділити спільні позиції;

6) мапування потреб та страхів, яке так само подібне до аналізу вимірів конфлікту, однак фокусується на їх інтересах, страху, потребах та сенсах;

7) багатопричинна рольова модель, яка вивчає з різних ресурсів причини конфлікту, його тригери, канали, каталізатори та цілі, зокрема фокусуючись на динаміці конфлікту, його акторах та структурі.

Методи, запропоновані в межах різних інструментів, можна застосовувати при аналізі конфлікту на різних його стадіях. Наприклад, аналіз конфлікту на передконфліктному етапі, тобто аналіз причин та передумов конфлікту, має активно використовувати історичний метод, досліджувати політичне, економічне, соціокультурне середовище на дату початку конфліктної стадії. У цьому разі важливо чітко визначити акторів конфлікту та соціальні групи, залучені до конфлікту з обох сторін. Специфічним блоком тут будуть сфери інтересів та мотивація усіх груп, залучених до конфлікту.

Дослідження конфліктної стадії конфлікту має вплинути на досягнення загальної мети аудиту у двох напрямках. По-перше, саме під час огляду динаміки конфлікту можна дати об'єктивні відповіді на питання щодо практичних конфліктогенних та примирювальних практик. По-друге, ряд індикаторів, ідентифікованих у процесі дослідження конфліктної стадії конфлікту, надаватимуть емпіричний базис для спеціалізованих досліджень, визначених другою та третьою стадією запропонованої автором системи аудиту.

Характеристика завершення конфлікту є найважливішим етапом аналізу конфлікту в контексті визначення позицій, на яких опинилися актори конфлікту. Визначення груп інтересів усіх акторів (включно з третіми сторонами конфлікту) дасть змогу окреслити повноваження, в межах яких є можливим діяти в управлінні постконфліктними територіями.

Наступним (або паралельним) елементом дослідження конфлікту має стати дослідження стану постконфліктної території. В цьому дослідженні конфлікт не є центральним об'єктом, а виступає елементом впливу на об'єкт. Частково автор визначив вище маркери, за якими пропонується досліджувати постконфліктну територію. Це зокрема, але не виключно, такі:

1) дослідження системи управління, що склалася на постконфліктній території. До цієї групи питань належить структура повноважень владних інституцій, які діяли під час окупації, організація фінансування та бюджетування усіх сфер життєдіяльності під час окупації, прийняття та виконання національних та локальних нормативних актів;

2) аналіз соціальних елементів діяльності суспільства, який, окрім іншого, має визначати:

- психологічний стан різних соціальних груп, їх ставлення одна до одної та до конфлікту, що може бути здійснений через масштабне соціологічне дослідження та залучення психологів до роботи у фокус-групах;

- оцінка існування та функціонування організацій громадянського суспільства, їх стабільність і стійкість. Результати цього дослідження окреслять можливості для інвестування в такі інституції міжнародними організаціями, а

також виявлятиме можливості для реалізації програм державно-приватного партнерства на постконфліктній території;

- стан освітньої системи, зокрема освітні програми, які імплементувалися в процесі конфлікту, організація освітнього процесу;
- функціонування місцевих та інших засобів масової інформації, їх способи поширення, їх контент;
- культурні проекти та програми, які реалізовувалися під час окупації, організація дозвілля та масових заходів, увічнення подій та осіб, що мають стосунок до конфлікту. До прикладу, тут може матися на увазі меморіалізація у формі встановлення пам'ятників та пам'ятних знаків комбатантам із-поміж сепаратистських угруповань (як-от пам'ятник так званим «захисникам республіки» в окупованому Луганську [74]);

3) демографічний та економічний аудит, який охоплюватиме:

- проведення перепису населення із визначенням показнику внутрішньої (в межах різних населених пунктів окупованих території) та зовнішньої (з підконтрольної уряду території України та інших держав) міграції. Для такого демографічного аналізу також важливим буде ідентифікація та визначення місць осілості внутрішньо переміщених осіб;
- дослідження природних та промислових ресурсів території, зокрема визначення екологічних показників стану території. Наприклад, географи Сливка Радослав Омелянович та Закутинська Ірина Іванівна [63, с. 119-128] використовують термін «урбіцид» щодо ОРДЛО. Урбіцид означає насильство щодо міст (від лат. *urbs* – «місто» та *occido* – «різанина», *caedere* – «різати, вбивати»). Вони зазначають що є різна міра руйнування міського середовища. Залежно від міри руйнування міського середовища внаслідок насильницького конфлікту можна виділити урбіцид абсолютний (за втрати містом свого функціонального значення) та урбіцид обмежений (коли місто спроможне відродити втрачене). Вони аналізують географію військових дій в ОРДЛО та вказують на об'єкти, які зазнали впливу конфлікту й отримали найбільші пошкодження. Отже, вивчення міського театру військових дій має велике

значення для перспектив розвитку України з огляду не тільки на конфлікт, а й на підготовку до постконфліктної відбудови Донбасу;

- зайнятість населення;
- визначення типів та форм господарської діяльності.

Аналіз специфічних постконфліктних маркерів полягає у дослідженні фактів, які є прямим наслідком збройного протистояння. Тут важливими сферами для дослідження стануть:

1) географія забруднення вибухонебезпечними предметами (в Україні для регулювання цієї сфери у 2018 році почала формуватися нормативна база, як-от закон України «Про протимінну діяльність в Україні» [52]);

2) облік комбатантів, які проживають на постконфліктній території. Тут мається на увазі виключно фізична ідентифікація таких осіб, без пропозицій про поводження з ними. Втім, ідентифікація комбатантів у разі прийняття політичного рішення про притягнення їх до певних форм відповідальності буде здійснюватися іншими методами порівняно з обліком комбатантів для їх подальшої демобілізації;

3) облік осіб, які були залучені до пропагандистської чи управлінської діяльності на окупованих територіях – так само виключно фізична ідентифікація;

4) обіг зброї, а також наркотичних, психотропних чи інших заборонених речовин, функціонування тіньових ринків та каналів поставок.

Графічно запропонована трирівнева модель аудиту постконфліктної території зображена на рисунку 3.3. І хоча діяльність у межах цих трьох рівнів може здійснюватися не послідовно, а паралельно, пропонується саме така градація рівнів, адже кожен попередній рівень надаватиме інформацію для наступного рівня, а також формулюватиме контекст.

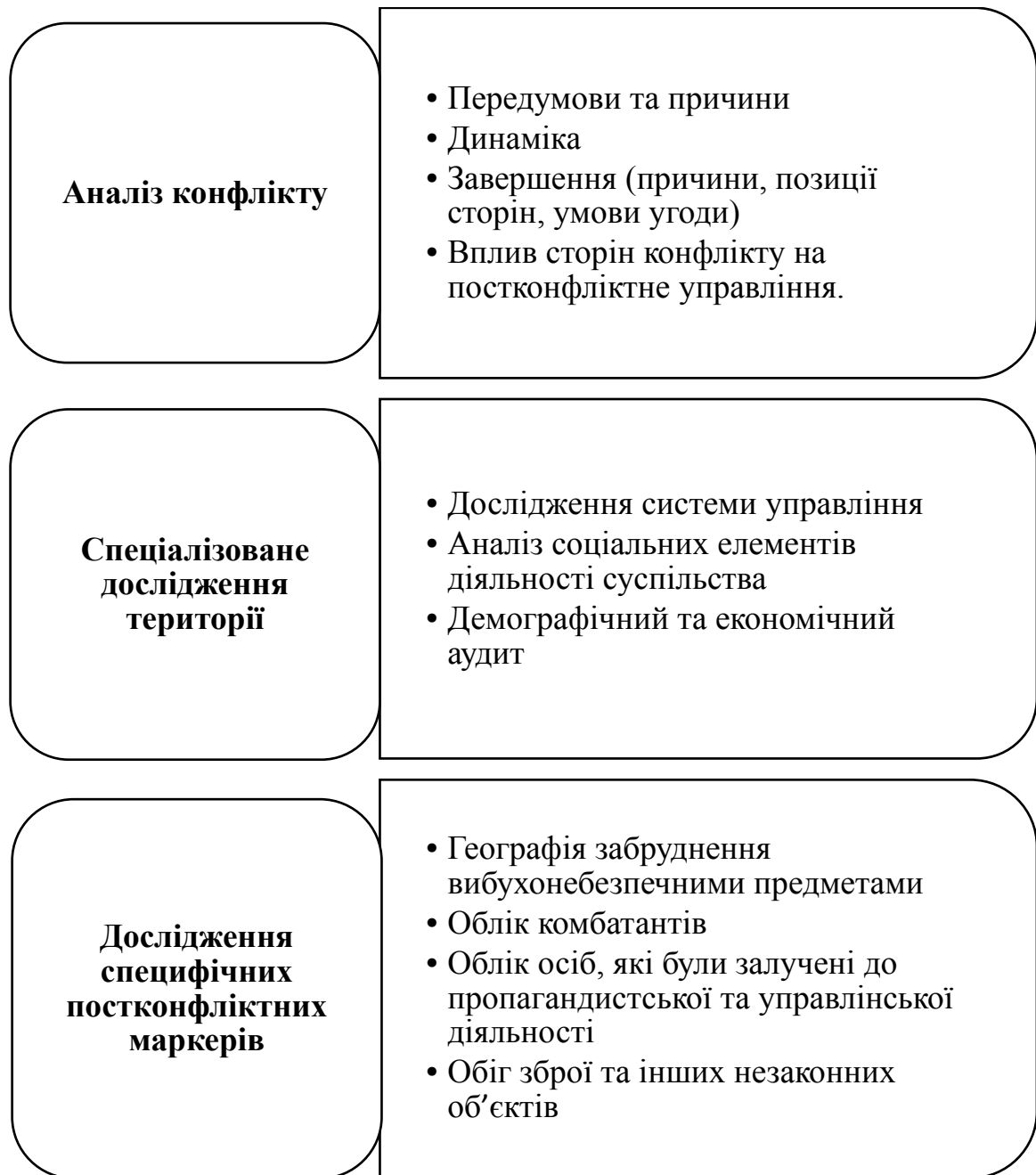

Рисунок 3.3. Модель аудиту постконфліктної території

За низкою індикаторів, визначених у запропонованому плані аудиту постконфліктної території, можливе здійснення досліджень уже сьогодні, й такі дослідження здійснюються. Втім, динамічний характер розвитку конфлікту може докорінно змінювати певні показники цього плану аудиту, тому інформація має бути актуалізованою на етап завершення конфлікту.

Аудит постконфліктної території – комплексний процес, до якого мають бути залучені різні групи акторів різного ступеня підготовки та з різних відомств. Частина досліджень має здійснюватися виключно владними акторами, адже саме

вони зможуть забезпечити надійність, валідність та убезпечення отриманих даних (як, наприклад, збір даних про облік зброї). В інших випадках доречно залучення неурядових організацій, наукових та аналітичних центрів, соціологічних груп та інститутів.

Окрім того, вже сьогодні, з огляду на діяльність різних міжнародних фінансових структур, які готові підтримувати Україну в постконфліктний період, варто проаналізувати їх пріоритети та спрогнозувати їх залучення до дослідження в певних сферах, зокрема для того, щоб здійснювати аудит інших сфер, важливих для національних інтересів, виключно національними структурами.

Запропонована система дозволяє автору інтегрувати український контекст у дослідження управління постконфліктними територіями як загального концепту. Також ініціювання аудиту постконфліктними територіями як інструменту насамперед політичного процесу зумовлюватиме першочерговим етапом отримання владою контролю над постконфліктної територією. Адже інформація – це цінний політичний ресурс, який направлятиме планування стратегії політики управління постконфліктними територіями загалом.

3.4. Перспективи політики управління постконфліктними територіями в контексті ймовірних шляхів завершення збройного конфлікту в Україні

Розробка ідеальних типів моделей національного та міжнародного управління постконфліктними територіями ставить питання про можливість застосування цих моделей або їх окремих ознак щодо конфлікту в Україні.

Загалом ситуація, яка склалася навколо політичного та військового конфлікту між Україною та Російською Федерацією, є предметом численних наукових досліджень як вітчизняного, так і міжнародного рівнів. Цей конфлікт отримав назву «гібридна війна». Сутність такого типу конфлікту полягає зокрема у множинності сторін конфлікту, адже для досягнення своїх цілей гібридний

агресор використовує не тільки власні урядові структури, а й формує та підтримує незаконні військові та цивільні угруповання.

Також важливим фактором у спробі прогнозування сценаріїв для управління постконфліктними територіями України є наявність двох територій (Криму та ОРДЛО), які перебувають під впливом конфлікту, втім 1) відділені одна від одної територіально; 2) мають різний правовий статус; 3) мають різні елементи динаміки конфлікту.

Аналіз сценаріїв власне врегулювання конфлікту виходить за межі цього дослідження. Певні моделі такого врегулювання представлені у дослідженнях Центру «Нова Європа» [65] та в дослідженні Румунського наукового інституту політики та міжнародних відносин [89].

Планування управління постконфліктними територіями для України має враховувати характер завершення конфлікту. В межах дослідження автором сформульовано критерії завершення конфлікту: 1) досягнення сторонами конфлікту згоди щодо постконфліктного управління; 2) отримання стороною (сторонами) конфлікту або третьою стороною повного суверенітету (контролю) над територією, раніше охопленою конфліктом; 3) визнання такого контролю міжнародною спільнотою.

Завершення конфлікту для України можливе за кількома сценаріями. Як зазначалося вище, підходи до прогнозування завершення конфлікту ускладнюються наявністю конфліктів із різним перебігом та різним правовим статусом на сході України та в Криму. Усебічне прогнозування завершення конфлікту в Україні виходить за межі цього дослідження. З огляду на те, що для прогнозування власне політики управління постконфліктними територіями виявлення ознак завершення конфлікту та позицій сторін акторів щодо умов завершення конфлікту є критично важливим, для побудови більш валідних сценаріїв пропонується на цьому етапі частково не враховувати додаткові модальності політичних процесів, які виникають унаслідок окупації Криму. Пропонується досліджувати як центральний елемент можливі форми завершення конфлікту та політики управління постконфліктними територіями в ОРДЛО, а

ситуацію щодо Криму вважати тією змінною, яка є додатковою характеристикою до елементів сценарію.

Під час побудови прогнозу не будуть ураховуватися сценарії, які призводять до:

1) заморожування конфлікту. Воно не є завершенням конфлікту, адже не відповідає ознакам завершення конфлікту, виділеним у межах цього дослідження. Заморожування конфлікту може відбутися внаслідок:

- а) збереження нинішнього стану ведення збройного та політичного конфлікту;
- б) припинення вогню, яке зумовить завершення збройного конфлікту, однак продовжить конфлікт політичний (непідконтрольні території залишатимуться під управлінням незаконних збройних формувань та Російської Федерації);
- в) завершення збройного конфлікту введенням «миротворчого» контингенту під управлінням Російської Федерації. В цьому разі буде здійснено ротацію в адміністраціях непідконтрольних територій, але загалом ситуація не буде відповідати критеріям завершення конфлікту. Хоча цей сценарій переважно сприймається як сценарій транзитного характеру, що має на меті подальше досягнення сторонами компромісу, практика Молдови та Грузії, які стали жертвами гібридної російської агресії, показує, що Російська Федерація воліє залишати контроль над цими територіями для підтримання нестабільності в політичній системі країни загалом. І зберігає цей контроль уже понад чверть століття;

2) сценарію, пов'язаного з проголошенням незалежності цими територіями (та визнанням цієї незалежності як Україною, так і міжнародною спільнотою), або сценарію, пов'язаного з інтеграцією цих територій у Російську Федерацію (так само із усестороннім визнанням цього процесу). Автор не розглядатиме ці сценарії, оскільки вони, з одного боку, повністю суперечать національним інтересам України, а, з іншого боку, можливі тільки за умов повної зміни системи міжнародних відносин та глобальних координат, які неможливо прогнозувати;

3) сценарію, пов'язаного із входженням територій до складу України на умовах автономії, проте зі збереженням євроатлантичних і євроінтеграційних

настроїв, які домінують у суспільстві сьогодні. В цьому сценарії передбачається побудова на територіях ОРДЛО систем управління, в які входитимуть представники сепаратистських угруповань, та наділення цих представників управлінськими повноваженнями, які дадуть їм змогу обмежити управлінський вплив української влади на цих територіях. Центр «Нова Європа» називає входження ОРДЛО на умовах автономії в український політико-правовий простір метою цього гібридного конфлікту, яку переслідує Росія [65]. Можна припустити, що такий сценарій можливий через значне ослаблення української влади, втім, на етапі, на якому здійснюється прогнозування, вбачаємо, що такий сценарій викличе непередбачувану реакцію проукраїнської частини громадянського суспільства (зокрема збройне протистояння всередині держави), а також маніпуляції фактом надання автономії в межах території держави з боку інших регіонів, що може спричинити розпад української державності загалом.

Далі пропонуються три сценарії завершення конфлікту, які автор вважає за можливі та достатні в сучасних умовах, а також основні ознаки політики управління, якими характеризуватимуться ці сценарії.

Сценарій 1. Завершення конфлікту в ОРДЛО встановленням повного українського суверенітету над територією ОРДЛО та збереження Україною курсу на НАТО та ЄС.

Обставини. Такий сценарій є можливим за нестабільності політичної ситуації в Російській Федерації – або на внутрішньому, або на міжнародному рівні. За таких умов РФ не здійснює зовнішнього впливу на управління постконфліктними територіями, колаборанти не мають зовнішньої підтримки, а тому не можуть на цьому етапі стати повноцінними учасниками політичних процесів на постконфліктній території. Українська влада, своєю чергою, може управляти територіями відповідно до національного законодавства. В Україні зберігається демократична форма правління, у владі завдяки виборам здійснюються ротації.

Утім, незважаючи на повний контроль української влади над постконфліктною територією, для відновлення постконфліктної території

потрібне залучення коштів міжнародних фінансових структур. Політика управління постконфліктними територіями планується відповідно до цієї потреби.

Характеристики постконфліктного управління. Цей сценарій передбачає демократичну форму правління всередині країни загалом. Тому він має два додаткові підсценарії.

Підсценарій 1.1. В Україні слабе лідерство.

У випадку слабого лідерства в Україні загалом для постконфліктних територій Донецької та Луганської областей буде характерним застосування більшості ознак ідеального типу моделі міжнародного управління, а саме:

1) у Донецькій та Луганській областях буде проведено позачергові вибори, або ж Донецька та Луганська області будуть включені у найближчі чергові вибори;

2) громадянське суспільство (за підтримки міжнародних акторів) буде здійснювати тиск на систему безпеки з метою притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів (із обох боків). Але до більшості учасників військових дій буде застосовано обмежену амністію;

3) міжнародні актори активно інвестуватимуть у соціокультурні проекти громадянського суспільства, спрямовані на примирення. Цілком можливим при цьому сценарії є позиціонування РФ як спільного ворога, втім, таке позиціонування не буде поширено на місцевих колаборантів;

4) передбачається активна участь громадянського суспільства в управлінні постконфліктними територіями. Втім, у межах цього підсценарію найбільш імовірним є включення в управління представників громадянського суспільства з центрального, всеукраїнського рівня. Громадянське суспільство центрального рівня матиме вищий рівень експертності в питаннях управління територіями, характеризуватиметься більшою організаційною стійкістю, крім того – матиме більш тісні налагоджені контакти з міжнародними фінансовими структурами та іноземними акторами, які будуть готові інвестувати в їх активи на постконфліктних територіях. Локальні інститути громадянського суспільства,

своєю чергою, матимуть «центральне» громадянське суспільство як орієнтир, і внаслідок такого менторства отримають перспективи розвитку.

Підсценарій 1.2. В Україні сильне лідерство.

За сильного лідерства на постконфліктних територіях відбуватиметься комбінування ознак ідеального типу моделі національного управління та ідеального типу моделі міжнародного управління:

1) національні актори управління постконфліктними територіями організують обговорення конфлікту та процеси примирення (або їх видимість) без участі представників позиції ОРДЛО або з лояльними представниками;

2) осіб, винних у вчиненні тяжких або особливо тяжких злочинів, буде публічно засуджено та покарано. Наголошуватиметься на їх зв'язку із Російською Федерацією. Навіть у разі застосування обмеженої амністії особи, які були так чи інакше причетні до управлінських посад в окупаційному режимі, можуть бути притягнені до неюридичної відповідальності (наприклад, невнормоване звільнення директорів навчальних закладів);

3) центральною ланкою системи управління виступатимуть правоохоронні та військові структури. На певний період можливим є обмеження прав і свобод громадян для збереження безпеки;

4) як і у підсценарії 1.1, міжнародні фінансові структури інвестуватимуть у громадянське суспільство. До діяльності на постконфліктній території активно долучатимуться інститути громадянського суспільства національного рівня. Можливі певні політичні конфлікти між владою та громадянським суспільством (а саме внаслідок заходів, які обмежуватимуть права та свободи громадян для збереження безпеки) як невід'ємний елемент політичного процесу.

Сценарій 2. Завершення конфлікту в ОРДЛО через установлення повного суверенітету України над територією ОРДЛО внаслідок зміни політичного курсу та інтеграції в російське геополітичне поле.

Обставини. Подібний сценарій можливий у разі зміни системи координат політичних еліт в Україні або зміни політичних еліт загалом. Завдяки відмові України від європейської та євроатлантичної інтеграції Російська Федерація піде

на поступки щодо ОРДЛО, й разом із українською політичною владою, лояльною до Російської Федерації, конфлікт буде завершено.

Характеристики постконфліктного управління. В цьому разі система управління в Україні найбільш імовірно буде будуватися за таджицьким сценарієм:

1) через те, що в межах свого геополітичного поля РФ потребуватиме контролю над політичним процесом в Україні, зробити це більш ефективно стане можливим за авторитарної форми правління. Цілком припустимо говорити в цьому разі про певного харизматичного лідера, який повністю контролюватиме політичні процеси на постконфліктній території, проте цілком буде підзвітний і підконтрольний Російській Федерації;

2) за цих умов питання безпеки буде особливо актуальним для політичної еліти України заради запобігання спротиву та реваншистським настроям, які в будь-якому разі будуть характерні для політичного процесу подібного типу. Безпека (як для ідеального типу національної моделі) стане як ключовим інструментом, так і ключовою цінністю національного актора управління. Будь-яку опозиційну активність буде обмежено силовими та несиловими методами, адже вона зазіхатиме на безпеку;

3) міжнародні актори вітатимуть завершення збройного конфлікту та досягнення згоди між сторонами, тому загалом будуть готові здійснювати інвестиції у відновлення постконфліктної території. Елементи ідеального типу міжнародної моделі управління постконфліктними територіями буде впроваджено під контролем та в межах, припустимих із боку Російської Федерації та національного актора управління.

Сценарій 3. Завершення конфлікту в ОРДЛО за допомогою введення на ці території міжнародної миротворчої місії, яку здебільшого буде укомплектовано представниками країн європейського та євроатлантичного простору (без участі Російської Федерації в цих місіях узагалі або з незначною участю). Установлення на постконфліктних територіях тривалого (більше 2-х років) перехідного

періоду, протягом якого територія буде знаходитися під впливом зовнішнього управління.

Обставини. Такий сценарій є можливим за умов послаблення міжнародних позицій Російської Федерації з одночасним посиленням позицій країн євроатлантичного блоку. Він передбачає, що західні країни будуть більш рішуче налаштовані на завершення конфлікту в Україні не на користь Російської Федерації. Українська влада в цьому разі буде на перехідний період відсторонена від активної участі в управлінні постконфліктними територіями для того, щоб реінтеграція в український політичний та правовий простір цих територій могла відбуватися поступово.

Характеристики постконфліктного управління. За таких обставин політика управління постконфліктними територіями буде здійснюватися за сценарієм, аналогічним перехідному адмініструванню територій Славонії, Барані та Західного Срему в Хорватії:

1) вибори на постконфліктних територіях буде відтерміновано до закінчення строку повноважень тимчасової адміністрації. Підготовку та проведення виборів буде проголошено головною метою та результатом діяльності адміністрації;

2) широке застосування отримають методи «прямої миротворчості» від міжнародних фінансових структур та західних донорів (прикладом можуть слугувати наведені в цій роботі раніше управлінські практики УНТАЕС: програми викупу зброї, ринки на лінії зіткнення, створені консультативні органи із представників різних груп населення);

3) налагодження конструктивного діалогу між тимчасовою адміністрацією та українською владою буде одним із головних управлінських завдань у межах цього сценарію;

4) до управління на тимчасовій основі залучатимуться експати (іноземні спеціалісти). У межах управлінських структур будуть здійснюватися постійні ротації, управління здійснюватиметься за проєктним принципом (матиме на меті вирішення більше тактичних, а не стратегічних завдань);

5) характеристика участі громадянського суспільства потребуватиме для цієї моделі певного уточнення. Транзитний характер управління від тимчасової адміністрації зумовлюватиме те, що певною мірою доступ до цих територій із інших територій України буде обмежено. Тому в цьому сценарії неможливо буде реалізувати високий рівень активності громадянського суспільства з інших регіонів України. Втім, фінансова підтримка для інститутів громадянського суспільства з боку міжнародних акторів зберігатиметься, тому цілком можливо припустити більш високий рівень активності місцевого громадянського суспільства. За аналогією з Хорватією в умовах нестійкого місцевого громадянського суспільства можна припустити, що його формування та діяльність здійснюватиметься за активного сприяння представників тимчасової адміністрації.

Запропоновані три сценарії завершення конфлікту на сході України та ознаки постконфліктного управління в межах окреслених обставин завершення конфлікту побудовані на основі даних, актуальних на момент здійснення цього дослідження. Ці сценарії можуть не враховувати події типу «чорного лебедя». Втім, загалом ці сценарії мають на меті продемонструвати вплив умов завершення конфлікту на політику управління постконфліктними територіями. В будь-якому разі всі три сценарії поєднують елементи управління, визначені в ідеальних типах як міжнародної, так і національної моделі управління постконфліктними територіями. Характер цих поєднань та співвідношення управлінських елементів може бути різним. Однак загалом ці моделі демонструють, що для досягнення цілей управління постконфліктними територіями необхідно комбінувати національні інтереси та міжнародний досвід.

З-поміж усіх вищеперерахованих сценаріїв *оптимальним* сценарієм щодо здійснення політики управління постконфліктними територіями є *сценарій 1* (завершення конфлікту в ОРДЛО установам повного українського суверенітету над територією ОРДЛО та збереження Україною курсу на НАТО та ЄС), *підсценарій 1.2* (в Україні сильне лідерство). Оптимальність цього сценарію, крім переваг послаблення Російської Федерації та збереження

європейської та євроатлантичної інтеграції, полягає в найвищому рівні контролю української влади над процесами управління постконфліктними територіями, а також зумовленою сильним лідерством здатністю здійснювати цей контроль, реалізовувати власні управлінські повноваження та зберігати вирішальний вплив на політику управління постконфліктними територіями. В такому разі процес управління постконфліктними територіями, як свідчить міжнародний досвід, по суті, зводиться до основних завдань, яке ставить перед собою таке управління: 1) завдання відновлення постконфліктної території; 2) завдання подолання впливу конфлікту на життєдіяльність постконфліктної території, а також поступовий перехід від стану постконфлікту до стану розвитку території.

З огляду на те, що умовами сценарію визначено наявність демократичної форми правління в Україні, в межах сценарію можливим стане поєднання інструментів ідеального типу моделі національного управління та ідеального типу моделі міжнародного управління. Вище було зазначено ключові ознаки політики управління постконфліктними територіями за реалізації цього сценарію. Далі на основі аналізу досвіду постконфліктної діяльності в країнах світу пропонується розглянути практики політики управління постконфліктними територіями, які можливо впроваджувати за реалізації цього сценарію та які можуть продемонструвати свою ефективність.

У секторі безпеки:

1) роззброєння. Оцінка культури використання зброї в Україні дозволяє припускати, що найбільш ефективним буде введення постконфліктних територій у правові межі, які існують щодо контролю обігу зброї в Україні. Протягом перехідного періоду можливим буде примусове роззброєння. Після закінчення перехідного періоду особи, які не погодяться на примусове роззброєння, підлягатимуть притягненню до юридичної відповідальності;

2) демобілізація. Військові формування представників ОРДЛО має бути розформовано, а їх представників – частково амністовано, частково притягнуто до відповідальності;

3) амністія. В українському політичному дискурсі найбільш імовірним позитивним сценарієм реалізації амністії є провадження обмеженої амністії. Обмежену амністію на сьогодні доречно здійснювати в межах законодавства України та міжнародного права. З одного боку, міжнародне право не дозволятиме уникнути засудження та покарання особам, які вчиняли ряд тяжких та особливо тяжких злочинів (перелік злочинів, за які відповідно до міжнародного права покарання є невідворотним, наведено в підрозділі «Управлінські практики у секторі безпеки»).

Українське законодавство на сьогодні регулює питання застосування амністії (а також помилування, застосування якого так само є доречним у постконфліктних реаліях) у такий спосіб. Амністію врегульовано законом України «Про застосування амністії в Україні» [53]. Вона ухвалюється рішенням Верховної Ради України, застосовується до осіб, вирок щодо яких набрав законної сили. Амністія може здійснюватися щодо певних категорій осіб. У законі так само, як і в світовій практиці застосування амністії, міститься заборона щодо амністування осіб, засуджених за вчинення умисного вбивства, катувань, злочинів проти національної безпеки.

Помилування врегульовано Положенням про порядок помилування, затвердженим Указом Президента України [55]. Помилування щодо вже засуджених осіб здійснюється Президентом на підставі рішень відповідної комісії.

Прописані в законодавстві процедури, з одного боку, дозволятимуть притягати осіб до відповідальності за будь-які типи злочинів, що їх було вчинено під час конфлікту, а також дозволять зафіксувати за такою особою судимість, а тому до такої особи буде застосовано певні заходи контролю та нагляду з боку держави. З іншого боку, пенітенціарну систему України не буде перевантажено, а особи, звільнені від відбування покарання, не зможуть асоціювати вирок щодо себе з політичними протистояннями. Водночас амністію має бути застосовано в єдиному комплексі з економічними заходами, пов'язаними із

працевлаштуванням, і такий підхід дозволить забезпечити амністованих від повернення до злочинної діяльності;

4) правосуддя. Завершення конфлікту завжди має своїм наслідком тиск на судову систему. Нижче автор розгляне питання про цивільні та господарські справи, які є актуальними для постконфліктних територій. Своєю чергою, щодо засудження за злочини мовиться про здійснення кримінального судочинства. Цілком доречно тут буде передбачити створення судів *ad hoc* для засудження осіб за вчинення злочинів невеликої та середньої тяжкості. До винесення вироків у цих судах цілком доречно долучити адвокатів, які в межах українського законодавства проходять екзамени для отримання ліцензій. Фінансування діяльності таких судів цілком можливо буде здійснювати за кошти міжнародної технічної допомоги.

Зменшивши навантаження на судову гілку влади, судочинство щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, до яких не буде застосовано амністію чи помилування, може здійснюватися судами за участі професійних суддів;

5) органи безпеки та правопорядку. Органи, покликані забезпечувати безпеку на постконфліктних територіях, мають бути сформовані з осіб, які не були залучені до злочинної діяльності в ОРДЛО протягом конфлікту. Під час формування сектора безпеки так само доречно застосувати компонент економічної мотивації, який можуть забезпечити проекти міжнародної технічної допомоги, а саме здійснення набору в органи безпеки та правопорядку на постконфліктних територіях із більш високими окладами.

В економіці:

1) лібералізація умов для донорів та спонсорів. Як у межах цього дисертаційного дослідження, так і в політичній практиці теза про важливість коштів донорів та спонсорів є повністю обґрунтованою. Тому для грантових та спонсорських проектів особливо важливо створювати сприятливі економічні умови. Це може бути звільнення від сплати певних типів податків та зборів або пільговий період для їх сплати, надання приміщень та споруд в оренду на пільгових умовах. Також цілком доречними є практики консолідації та

модерування діяльності донорів органами влади в межах певної структури (прикладом можуть слугувати конференції для донорів у Хорватії, які було організовано Перехідною адміністрацією ООН [136]). Цілком можливою й доречною може бути адаптація концепту «інвестиційних нянь», запропонованого Президентом України Володимиром Зеленським [19], адже економічна та правова система постконфліктної території за своєю природою буде більш нестабільною, у зв'язку з чим напрацювання певних практик в індивідуальному порядку для його подальшого поширення на всю постконфліктну територію може стати ефективним механізмом;

2) податки та збори. З огляду на солідарну систему пенсійного забезпечення, наявну наразі в Україні, у постконфліктний період постане питання про врахування страхового стажу для осіб, які отримували свої доходи в економіці ОРДЛО. Протягом перехідного періоду припустимою є співпраця новостворених податкових структур із організаціями, які виконували цю функцію в ОРДЛО, з метою обміну даними та опрацювання інформації. Також для мотивації розвитку місцевого бізнесу цілком припустимою є пропозиція про пільги зі сплати податків та зборів для підприємців, які здійснюють свою діяльність на постконфліктній території;

3) зайнятість. Для чоловіків, особливо для екскомбатантів, актуальною може стати зайнятість на будівництві з високими зарплатами, профінансованими за кошти міжнародної допомоги (за прикладом Сьєрра-Леоне [90; 136]). Організація цього процесу паралельно з амністією чи помилуванням дозволить переспрямувати екскомбатантів у легальну діяльність;

4) постачання товарів. Для України сьогодні є досить актуальною проблема контрабанди товарів (особливо продовольчої групи) на непідконтрольні території ОРДЛО. Сьогодні це питання належно не врегульоване (можна припускати, що негласний дозвіл на контрабанду походить чи то від корупційних схем, чи то від політичної волі не відокремлювати повністю ці території від українського економічного простору). Втім, у постконфліктний період діяльність із постачання товарів із території без

конфлікту потрібно буде стимулювати задля формування стійких економічних зв'язків. Тож потрібно буде, з одного боку, запропонувати «контрабандистам» періоду конфлікту легалізувати власну діяльність і, з іншого боку, формувати конкуренцію в цій сфері, наприклад, через надання грантів (спільно з міжнародними партнерами) або державної допомоги на логістичну діяльність;

5) майнові спори. Після завершення конфлікту, як і для будь-якої постконфліктної території, актуальним буде питання вирішення майнових претензій різних осіб. До цих процесів буде залучено, зокрема, внутрішньо переміщених осіб, майно яких було незаконно привласнено. Для вирішення цих питань так само потрібно прийняття нормативних актів щодо перехідного судочинства. Тут так само, як і у кримінальному судочинстві щодо злочинів невеликої та середньої тяжкості, можливо створювати *ad hoc* суди із прискореним розглядом справ. Судочинство в таких судах також цілком можливо здійснювати адвокатам. Програми тренування адвокатів та юристів на роботу в подібних *ad hoc* структурах може бути профінансовано за кошти міжнародної технічної допомоги.

У соціокультурній сфері:

1) засоби масової інформації. В контексті російсько-української гібридної війни варто зазначити, що на інформаційний порядок денний конфлікту більшою мірою впливали російські ЗМІ, ніж місцеві, які тільки посилювали російську пропаганду. Тому на шляху до примирення в суспільстві застосування до місцевих ЗМІ відповідальності такого рівня, яка була застосована до ключових фігур «Радіо тисячі пагорбів» у Руанді [146], залежно від розвитку обставин може не потребуватися. Втім, цілком припустимим заходом буде притягнення до юридичної відповідальності керівників місцевих ЗМІ та найбільш «одіозних» журналістів. До них можливе застосування санкцій у вигляді позбавлення права займатися журналістською діяльністю.

Велику увагу на постконфліктній території потрібно приділити ЗМІ-переселенцям, створеним під час війни на підконтрольних територіях, особливо ЗМІ з Донецької та Луганської областей. Підтримка їх адаптації на

постконфліктних територіях і посилення їх діяльності за допомогою фінансових та інших ресурсів може обґрунтовуватися тим, що принаймні, незважаючи на подекуди контраверсійний характер контенту в цих ЗМІ, з ними вже є певний досвід співпраці, який можна поширити та продовжити у постконфліктний період.

Контроль контенту у ЗМІ може здійснюватися через заборону провoєнного контенту, тоді як посилення мереж мовлення примирювальним контентом можливе завдяки установленню квот на такий контент. У західній культурі є дуже багато контенту опрацювання травми Першої та Другої світових воєн, які мають антимілітаристський характер і водночас є нейтральними до сторін конфлікту, тож на подібному контенті можна зробити акцент.

Паралельно для окреслення ситуації щодо роботи з медіа на постконфліктних територіях важливо відзначити вплив електронних медіа та соціальних мереж на формування суспільних настроїв. Питання врегулювання поведінки в Інтернеті стоїть на порядку денному для права всіх країн світу, тому пропозиція автора щодо втручання в цей тип контенту може бути передчасною й виходити за межі цього дослідження. Тому, з одного боку, силові структури постконфліктних територій мають відстежувати контент, спрямований на пропаганду війни та агресії. З іншого боку, неврегульованість питання поведінки в соціальних мережах дозволить поширювати на цій території необхідний контент, наприклад, контент із популяризації образу українського воїна (художні фільми на кшталт «Кіборги»);

2) освіта. Аналіз світового досвіду освітніх практик на постконфліктних територіях свідчить про те, що найбільш суперечливими є питання викладання історії. Конфлікт в Україні не є виключенням, адже маніпуляції історичними наративами стали однією з основ, на якій ґрунтується інформаційний складник української гібридної війни. У перехідний період постконфліктного управління варто приділити значну увагу цінностям, які закладатимуть учням освітні програми. На час пошуку цих цінностей варто відмовитися від викладання нової та новітньої історії (починаючи із XX століття).

Доречно розглянути доповнення освітньої програми питаннями міжкультурної взаємодії між різними частинами України та Європою, що може дуже вдало доповнити прогалину у викладанні історії. Знову-таки за кошти міжнародної технічної допомоги можливою є організація екскурсій в інші регіони.

Для постконфліктної території також важливо сформулювати стратегії щодо поведження з учителями, які здійснювали роботу із пропаганди цінностей конфлікту. Таких учителів (так само, як і в ситуації із журналістами) може бути позбавлено права обіймати посаду та займатися викладацькою діяльністю. Втім, так само як і з комбатантами, звільнення вчителів та журналістів мають супроводжуватися тісною співпрацею зі службою зайнятості. Для запобігання заворушень особа може певний час отримувати допомогу з безробіття, однак вона зобов'язана знайти нову роботу. Регулювання діяльності із працевлаштування цілком може бути здійснено в межах постанови КМУ «Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу» [54];

3) культура. Демократизація культурної сфери відразу після завершення конфлікту може призвести до небажаних рефлексій на травми конфлікту. Тому залежно від вибору жорстких або м'яких інструментів впливу можливими є декілька варіантів. Із одного боку, можливо відстежувати провоєнний контент та контент із агресивною тематикою в культурі, а також протягом певного часу заборонити рефлексувати на тему війни в мистецтві на локальному рівні, й у такий спосіб позбавити митців можливості говорити про болючі питання. З іншого боку, у співпраці з донорськими структурами можливо фінансово мотивувати митців на створення власне примирювального контенту.

Розглядаючи далі питання популяризації українських ціннісних наративів у кіно, слід зауважити, що не є доречним відразу розпочати поширення українських патріотичних продуктів – краще поступово впускати їх на цей ринок і відстежувати реакцію. Це пояснюється тим, що насправді українські території не настільки сильно відрізані від українського порядку денного завдяки

Інтернету, й там цей контент уже був доступний: хто хотів, той подивився, а хто не хотів – може агресивно реагувати.

Вищенаведений перелік практик дозволяє стверджувати, що в межах управління постконфліктними територіями України велика частина заходів має бути пов'язана з інтеграцією цих територій в українське правове поле. Вітчизняні умови постконфліктного управління мають значні переваги. З одного боку, ці переваги пов'язані з тим, що постконфліктні території можливо буде кадрово, інституційно та нормативно посилити практиками з «мирної» території України, яка не потерпала від конфлікту впродовж усього цього часу. На підтвердження цього факту також свідчать достатньо швидкі та ефективні реінтеграційні процеси окремих територій Донецької та Луганської областей, які у 2014 році було звільнено від окупації (наприклад, міста Слов'янськ і Краматорськ). Із іншого боку, цілком обґрунтованою здається теза про те, що за відсутності мілітарної та гуманітарної присутності на цих територіях Російської Федерації Україна має достатньо важелів впливу та можливостей, які буде запропоновано мешканцям постконфліктної території для подолання негативного впливу конфлікту.

Висновки до розділу 3

На момент завершення конфлікту влада постконфліктної території опиняється в умовах існування нового типу політичних протиріч. Постконфліктна територія є найбільш сприятливим політичним простором для здійснення діяльності міжнародних організацій як із погляду їх статутної діяльності, так і з погляду можливості впливу на постконфліктну територію внаслідок значної потреби у фінансуванні відновлення такої території. Актори міжнародної політики протягом тривалого часу будували певну систему діяльності для цих територій, яку вони пропонують в обмін на матеріальну підтримку процесів відновлення. Території, своєю чергою, стикаються з такими масштабними обсягами руйнування як фізичного характеру, так і руйнування економічних та політичних систем, що не можуть забезпечити процес

відновлення самостійно. Водночас методи, запропоновані міжнародними акторами, внаслідок низки обставин відірвані від локальних ознак і не враховують як потреб національних акторів управління, так і нестабільності інститутів постконфліктного суспільства.

Забезпечення діяльності певних інститутів постконфліктної території та впровадження певних управлінських практик буде індивідуальним для кожного типу конфлікту та відповідатиме ознакам його завершення. Питання терміну проведення виборів та принципи формування органів влади на постконфліктній території, наприклад, можуть виступати предметом переговорів та пунктом угоди про завершення конфлікту, так само як і розподіл функціоналу в секторі безпеки. Тому, звичайно, запровадження принципів та механізмів тієї чи іншої моделі так само залежатиме від переговорної позиції сторони/сторін на момент завершення конфлікту.

Практична конфліктність підходів до управління постконфліктними територіями від національних та міжнародних акторів вплинула на формування в політичній науці різних теоретичних позицій міжнародного та національного рівнів. Поглибивши дослідження, можна говорити навіть про відсторонення від управління постконфліктними територіями національного актора на рівні міжнародних теоретичних досліджень. Національний актор розглядається, ймовірно, як об'єкт міжнародного виміру політики управління постконфліктними територіями, ніж як його активний суб'єкт.

Окремим дослідженням може бути питання про те, чи є некоректна оцінка рівня політичної активності національних акторів підставою для неефективності моделей управління постконфліктними територіями міжнародного виміру в певних країнах світу. Втім, загалом неспівзвучність підходів до управління постконфліктними територіями від національних та міжнародних акторів може стати причиною нестабільності політичної системи, що є критично небезпечним у стані, коли попередній конфлікт ще фактично не є закінченим. Тому для постконфліктної території важливими будуть: 1) пошук балансу міжнародних та національних інтересів та втілення цього балансу в конкретних управлінських

практиках, які розглянуто в розділі «Світовий досвід політичних практик управління постконфліктними територіями»; 2) адекватний аналіз та оцінка стану політичних та соціальних систем на постконфліктній території та обмін інформацією з цього питання між національними й міжнародними акторами. Інструментом аналізу та оцінки цього стану може слугувати аудит постконфліктних територій, запропонований у підрозділі «Модель інтегрального аудиту постконфліктної території: досвід для України».

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки комплексного дослідження політики управління постконфліктними територіями, слід зазначити наступне:

1. Під політикою управління постконфліктними територіями авторка розуміла управлінський процес – сукупність спеціальних рішень і дій – який локалізується в межах території, що зазнала впливу збройного конфлікту, розглядається як ресурс різними політичними акторами, потребує встановлення інституційного порядку і подолання наслідків конфлікту. Для введення у політологічний науковий обіг концепту «політика управління постконфліктними територіями» його тлумачення було виведено зі змісту складових. Таких, як *територіальність* (як ознака локації, що потребує політики миробудівництва і розглядається як ресурс різними політичними акторами); *постконфлікт* (з огляду на темпоральні межі, що обумовлюють критерії завершення збройного конфлікту: 1) отримання стороною(-ами) конфлікту контролю над територією; 2) згода сторін конфлікту щодо подальшого управління територією; 3) міжнародне визнання завершення конфлікту); *специфіка політики управління постконфліктними територіями* (що криється в характеристиках і чинниках впливу на територію рішень і дій владних інститутів та рівні залучення населення до розв’язання конфлікту й напрацювання практик мирного розвитку). Це стало можливим завдяки поєднанню підходів політичної географії, військової географії, геополітики, політичної регіоналістики, міжнародного права, психології конфлікту та антикризового менеджменту.

2. На підставі аналізу сучасних кейсів управління такими постконфліктними територіями, як частина території Хорватії – Славонія, Баранія та Західний Срієм, Таджикистан, Бангладеш, Косово, Руанда, Камбоджа, Нікарагуа, Мозамбік, Боснія і Герцеговина, С’єра-Ліоне та вивчення наукового дискурсу в зазначеному контексті, авторці вдалося з’ясувати специфіку суб’єктності такої політики, мотивації та інтереси ключових акторів. До них в

роботі віднесено національних владних акторів (уряд та інші органи державної влади та місцевого самоврядування), міжнародних акторів (іноземні держави, міжнародні організації тощо) та населення території, яке може демонструвати як рівень низької правосвідомості та політичної культури, так і бути активним громадянським суспільством. Виявлено, що ці актори зазвичай мають різні підходи до управління постконфліктною територією. Національна влада отримує після конфлікту в управління інституційно нестійку / нерівновісну політичну систему, тому її завданням є утримання контролю і поширення на території своєї влади як легітимної. Міжнародні актори втручаються в цю діяльність щоб поширити і закріпити свій політичний вплив, користуючись як відкритими діями на підставі статутних повноважень міжнародних організацій, упровадження концепції ліберального миру в світі, так і прихованими процесами інвестування ресурсів у формування необхідного вектору політики управління.

3. Таким чином був визначений національний та міжнародний виміри розвитку й управління постконфліктними територіями. Це дозволило довести робочі гіпотези і встановити, що за умов співпадіння інтересів національних і міжнародних акторів щодо векторів політики режиму мирного розвитку постконфліктної території можуть бути реалізовані ефективні управлінські практики. Наприклад, програма викупу зброї, організована в Хорватії. З одного боку, ця програма виконувала суто миротворчу функцію, і тому відповідала інтересам міжнародних організацій, які здійснювали свою діяльність у постконфліктній Хорватії. З іншого боку, колишні комбатанти віддавали зброю хорватському уряду, що збільшувало рівень безпеки на постконфліктній території.

Проте, чим більшим є рівень впливу міжнародних акторів на управління постконфліктними територіями, тим інтенсивнішим буде процес демократизації території при зниженні рівня соціальної безпеки населення. Наприклад, програми підтримки незалежних медіа на постконфліктних територіях Іраку та Ефіопії спровокували повернення в інформаційний дискурс конфліктогенного політичного контенту. І навпаки. Чим більшим є рівень впливу національних

акторів на управління постконфліктними територіями, тим вищим слід очікувати рівень соціальної безпеки населення, але, скоріш за все, суспільство тяжітиме до авторитаризму. Цю гіпотезу підтвердив, наприклад, кейс Руанди, де значний обсяг влади в руках постконфліктної політичної еліти дозволив руандійському уряду навіть вступати у військові протистояння із сусідніми державами – настільки стабільним був стан безпеки всередині країни. В той же час, задоволення потреб населення в безпеці обумовило встановлення незмінного протягом десятків років правління президента Поля Кагаме.

Узагальнення інтересів обох груп акторів – національних та міжнародних – дало можливість визначити режим мирного співіснування як єдину мету політики управління постконфліктними територіями. Такий режим мирного співіснування забезпечується через здійснення діяльності, спрямованої на формування практик та інститутів, за допомогою яких повернення до стану конфлікту не є можливим за конкретних умов та обставин. Напрямами встановлення такого режиму та напрацювання політики мирного будівництва мають стати: безпека, економіка, соціокультурна сфера.

У дисертації сектор безпеки охарактеризовано за допомогою управлінських рішень та дій щодо розбудови системи органів, що відповідають за безпеку на постконфліктній території, інститутів роззброєння, демобілізації й реінтеграції та інституту амністії. Такі процеси тісно пов'язані з установленням довіри до цих нових структур з боку населення. Роззброєння, демобілізація та реінтеграція охарактеризовані як єдиний концептуальний механізм, що має на меті покроковий перехід комбатантів зі стану конфлікту до мирного життя. Амністія є комбінованим інструментом, що гарантує безпеку та запобігає заворушенням на постконфліктній території з одного боку, утверджуючи владу переможців конфлікту з іншого боку. Сектор економіки охарактеризовано через акторів та соціальні групи, які виявляють на постконфліктній території свою економічну активність. Серед них: міжнародні організації та іноземні держави, що інвестують кошти в постконфліктне відновлення; національні інвестори, які готові інвестувати попри кризовий клімат; місцеве населення і самоорганізовані

групи, що мають значні сподівання на нові соціально-економічні можливості в постконфліктних умовах. На думку авторки, сектор економіки, з одного боку, створює для уряду умови, в яких є потреба балансувати між лібералізацією та бюрократизацією, а з іншого боку є простором примирення в суспільстві.

Контекст режиму мирного співіснування якнайкраще продемонстровано через соціокультурні практики, адже діяльність у цій сфері має миротворчий характер. Соціокультурний сектор проаналізовано через інформаційну, освітню та культурну політики. Авторка переконана, що на постконфліктній території неможливо відразу забезпечити співпрацю влади з медіа, тому в інформаційній сфері найкраще зарекомендувала себе політика координації медіа та мережування. Освіту, як інструмент, що формує зокрема політичні наративи молодого покоління, розглянуто через найбільш контраверсійний предмет шкільної програми – історію. Різні країни (Хорватія, ПАР, Руанда) після конфліктів на певний час відмовлялися від викладання історії, маючи можливість створити нову програму, що буде адекватно сприйнята учнями. Водночас культура та мистецтво, як інструменти, що значною мірою конструюють соціальну та політичну дійсність, можуть бути використані для опрацювання посттравматичного досвіду населення.

4. Досліджуючи мотивації, управлінські практики та їх результати, авторка систематизувала свої висновки в моделі політики управління постконфліктними територіями і вивела дві «ідеальні», в яких одна демонструє пріоритети національних інституцій у процесі формування і впровадження політики управління, а друга – міжнародних. Ключові відмінності цих моделей полягають у цінностях системи управління, закладених в основу моделей. Модель національного управління охарактеризовано як вертикальну, адже національний актор більшою мірою тяжітиме до поширення своєї влади на постконфліктній території та створюватиме з цією метою простір, у межах якого він повністю контролюватиме безпекове середовище, що стане запорукою для відбудови власної системи управління. Натомість міжнародні актори прагнутимуть подолати наслідки конфлікту, включити населення в суспільно-

політичні дискурси в умовах мирного співіснування. Саме тому модель управління міжнародних акторів є горизонтальною, більш активним суб'єктом вони бачать населення (зокрема, громадянське суспільство), яке своєю цілеспрямованою діяльністю буде здатним у процесі конструювання примирювальних практик побудувати сталі системи управління на постконфліктній території. Описані вище моделі є «ідеальними типами», тому їх існування неможливе, коли за об'єктивних умов діяльність на постконфліктній території здійснюють обидві групи акторів одночасно.

5. Виходячи з вищезазначеного, авторка пропонує інтегровані та вимірювані критерії аудиту, що можуть бути корисними під час аналізу ефективності політики управління постконфліктними територіями. Для збору інформації щодо обставин, за яких здійснюватиметься політика управління постконфліктними територіями та які зумовлюватимуть вибір інструментів та політичних практик в Україні, запропоновано модель аудиту (дослідження) постконфліктної території України, яке можливо здійснити на першочерговому етапі постконфліктного періоду (після завершення конфлікту). Запропонована модель аудиту містить аналіз конфлікту, спеціалізоване дослідження території та дослідження специфічних постконфліктних маркерів. На основі сформованої в цьому дослідженні концепції політики управління постконфліктними територіями запропоновано перелік даних та інформації, яка буде спрямовувати планування управлінської діяльності на постконфліктній території.

6. Узагальнення світового практичного досвіду управління постконфліктними територіями та моделювання типових його форм надало авторці можливості напрацювати пропозиції щодо ефективних практик управління, які можуть бути реалізовані після завершення конфлікту в Україні. Рішення та дії акторів політики управління постконфліктними територіями різних країн світу, створення «ідеальних типів» моделей постконфліктного управління та модель аудиту постконфліктної території для України дозволили підтвердити тезу про те, що політика управління постконфліктними територіями є специфічним політико-правовим процесом, до якого не можуть бути

застосовані ані стандартні інструменти демократизації та лібералізації, ані авторитарні управлінські заходи. Цю тезу доведено під час прогнозування і вибору оптимального сценарію здійснення політики управління постконфліктними територіями на сході України та під час аналізу практик, які в межах цього сценарію можуть бути застосовані. Саме пошук балансу між примирювальними практиками та тотальним контролем над територією, а також пошук балансу між «ідеальними типами» моделей національного та міжнародного управління демонструватимуть свою ефективність у контексті досягнення такої мети як установлення режиму мирного розвитку українських територій, що на момент дослідження залишаються непідконтрольними Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адорно Т. В. Негативная диалектика. URL: http://ec-dejavu.ru/o/After_Osvencim.html (дата звернення: 03.04.2020)
2. Анцупов А.Я., Баклановский С.В. Конфликтология в схемах: учебное пособие. 2-е изд., перераб. Санкт-Петербург: Питер, 2009. 304 с.
3. Балусєва О.В., Келембет О.С. Методичні принципи відновлення деокупованих територій. Економіка та управління національним господарством, 2016. № 8. С. 41-44
4. Босак О.З. Публічне управління як нова модель управління у державному секторі. Державне управління: теорія та практика, 2010. № 2. С. 1–8. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10bozuds.pdf> (дата звернення: 03.04.2020)
5. Буроменський М. В. Міжнародне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
6. Вергилес Э. Анализ принципов управления Анри Файоля. Москва: Московский государственный университет экономики, статистики и информатики, 2001. 28 с.
7. В Офісі президента озвучили суму, яку потрібно витратити на відновлення Донбасу. *Новое время*, 29.10.2019. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/vidnovlennya-donbasu-ofis-prezidenta-rozpoviv-skilki-potribno-vitratiti-50050488.html> (дата звернення: 03.04.2020)
8. Выступление Генерального секретаря ООН на заседании Совета Безопасности «Постконфликтное миростроительство», 20 мая 2008 года. URL: <http://www.un.org/ru/sg/messages/2008/pv5895.shtml> (дата звернення: 03.04.2020)
9. Гидденс Э., Бердсолл К. Социология (пер. с англ., изд. 2-е). Москва: Едиториал УРСС, 2005. С. 93-95
10. Грабар Н. Бюрократія як суспільно-політичний феномен: генезис теорії та можливості інтерпретації в сучасних державно-управлінських практиках.

Вісник НАДУ при Президентові України (Серія «Державне управління»), 2017. №3(2017). С. 18-21

11. Гребенюк Б.О. Теоретико-методологічні підходи до розкриття термінів «громадянське суспільство» та «громадськість». Інвестиції: практика та досвід, серія «Державне управління», 2018. № 12/2018. С. 125-131.

12. Денисевич Н.Ю. Моделі психологічної допомоги дружинам демобілізованих військовослужбовців. Проблеми політичної психології : збірник наукових праць, 2017. Вип. 5 (19). С. 33-42

13. Державне управління: навчальний посібник / Мельник А.Ф. та ін.. Київ: Знання-Прес, 2003. URL: <https://lawdiss.org.ua/books/550.doc.html> (дата звернення: 03.04.2020)

14. Дзюндзюк В. Б. Ефективність діяльності публічних організацій: монографія. Харків : Вид-во ХарПІ УАДУ “Магістр”, 2003. 236 с.

15. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), ст.1. Дата оновлення: 08.12.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200 (дата звернення: 03.04.2020)

16. Елацков А.Б. Геополитическое Поле. Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история: сб. ст. по матер. LIX-LX междунар. науч.-практ. конф, 2016. № 3-4(55), С. 76-80.

17. За незаконний обіг зброї на Донеччині притягнуто до відповідальності майже 100 осіб. Поліція Донеччини, 24.06.2019. URL: <http://police.dn.ua/news/view/za-nezakonnij-obig-zbroi-na-donechchini-prityagneno-do-vidpovidalnosti-majzhe-100-osib-foto> (дата звернення: 03.04.2020)

18. Зарубіжний досвід публічного адміністрування: методичні рекомендації / Мельтюхова Н.М. та ін.. Київ: НАДУ, 2010. 28 с.

19. «Інвестиційні няні» в Україні: що думають про ідею Зеленського самі інвестори? Радіо Свобода, 23.05.2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30629275.html> (дата звернення: 01.07.2020)

20. Лица войны и мира Таджикистана: кто и где? Радио Азаттык, 11.06.2012.
URL: https://rus.azattyk.org/a/tajikistan_war/24610187.html (дата звернення: 03.04.2020)
21. Кістерський Л.Л. Формування сучасної Європи: стримування та розвиток. Економіка України, 2015. № 4(641). С. 19-27.
22. Кокорська О. І. Легітимність влади та довіра в суспільстві, що трансформується: теоретико-методологічні проблеми. Електронний архів Національного університету «Києво-Могилянська Академія», 2004.
URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8117/Kokorska_Lehitymnist_vlady.pdf (дата звернення: 03.04.2020)
23. Кондратенко О.Ю. Геополітика: сутність феномену та його еволюція. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія, 2015. № 4. С. 98-107.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2015_4_16 (дата звернення: 03.04.2020)
24. Конфліктологія: навчальний посібник / Герасіна Л.М. та ін. Харків: Право, 2012. 128 с.
25. Концептуальні засади взаємодії політики й управління: навчальний посібник / Афонін Е. А. та ін.. Київ: НАДУ, 2010. 300 с.
26. Комплектуючі гірничошахтного устаткування збували через територію РФ для фінансування терористів. Служба безпеки України, 23.10.2019.
URL: <https://ssu.gov.ua/ua/news/5/category/21/view/6643#.0wEFju0o.dpbs> (дата звернення: 03.04.2020)
27. Котигоренко В. Знання про соціальний конфлікт: абсолют чи відносність? Політичний менеджмент, 2003. № 2. С. 137-155.
URL: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kotygorenko_znannia.pdf (дата звернення: 03.04.2020)
28. Макьявелли Н. Государь. Рассуждение о первой декаде Тита Ливия. Москва: Полиграфиздат, 2010. С. 21-32
29. Манхейм К. Избранное: Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. Москва: Изд-во «РАО Говорящая книга», 2010. 744 с.

30. Маркедонов С.М. Де-факто государства постсоветского пространства: выборы и демократизация. Вестник Евразии, 2008. № 3. С. 76-98.
31. Михальська В.В. Аудит постконфліктної території: досвід для України. *Політичне життя*, 2019. № 2-2019. С. 74-79.
32. Михальська В.В. Вплив неурядових організацій на дискурси постконфліктної політики. *Політичні та правові дисонанси в сучасних українських реаліях: збірник матеріалів XXX Харківських політологічних читань (м. Харків, 16 червня 2017 року)*. Харків, 2017. С. 153-156
33. Михальська В.В. Мета політики управління постконфліктними територіями. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 17 квітня 2018 р.)*. Чернівці, 2018. С. 119 – 121.
34. Михальська, В.В. Міжнародна адміністрація як суб'єкт політики управління постконфліктними територіями: досвід Хорватії. *Актуальні проблеми політики*, 2017. Вип. 59. С. 120-129
35. Михальська В.В. Міжнародна технічна допомога на постконфліктній території: український вимір. *Україна в сучасному європейському просторі в умовах зовнішньополітичних викликів: збірник наук. праць Міжнар. наук.-практ. конференції, (Переяслав-Хмельницький, 18-19 травня 2017 року)*. Переяслав-Хмельницький, 2017. С. 142-144
36. Михальська В.В. Міжнародний вплив на політику управління постконфліктними територіями. *Політичне життя*, 2017. № 3-2017. С. 65-69.
37. Михальська В.В. Передумови авторитаризму у постконфліктному суспільстві. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 12-13 жовтня 2017 р.)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 120-121.
38. Михальська В.В. Політика управління постконфліктною територією на прикладі Руанди. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: збірник наукових праць*, 2017. Вип. 1(13). С. 131-144.

39. Михальська В.В. Постконфліктні управлінські практики в економічній політиці. *Політичне життя*, 2018. № 2-2018. С. 55-60
40. Михальська В.В. Фактор ідентичності у постконфліктній політиці. *Наук. записки НУ «Острозька академія». Серія: культурологія. Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур: матеріали X міжнародної наукової конференції (Острог, 12-13 травня 2017 року)*. Острог, 2017. вип. 18. С. 249-250
41. Михальська В.В. Формування іміджу постконфліктними територіями: уроки для України. *Збірка матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку»*(м. Дніпро, 25 квітня 2018 року). Дніпро, 2018. С. 225 - 227.
42. Мойсеєнко К.Є. Аналіз соціально-економічного стану постконфліктних територій Донецької та Луганської областей в Україні. *Ефективна економіка*, 2018. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=7018> (дата звернення: 03.04.2020)
43. Нікітін А.А. Збройний конфлікт як вид воєнного конфлікту. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична, 2018. № 2'2018. С. 52-59.
44. Никитин А.И. Эволюция изучения проблематики конфликтов в контексте международной безопасности в постсоветской России. *Вестник МГИМО-Университета*, 2016. № 5(50), С. 48-62. URL: <https://vestnik.mgimo.ru/jour/article/view/620/605> (дата звернення: 03.04.2020)
45. Об Основателе Мира и Национального Единства – Лидере Нации: Закон Республики Таджикистан от 26.12.2015 №1259. URL: <http://president.tj/ru/taxonomy/term/5/951> (дата звернення: 03.04.2020)
46. Павленко О.С. Позиція міжнародного співтовариства щодо самовизначення Косова (1990 – 2010-ті роки): дис. ... канд. іст. наук. : 07.00.02. Київ, 2018. 226 с.

47. Паспорт спеціальності 20.02.04 – військова географія.
URL: <http://asp.univ.kiev.ua/doc/Pasport/20.00.00/20.02.04.pdf> (дата звернення: 03.04.2020)

48. Перенос посольства США в Иерусалим: что на самом деле стоит за решением Вашингтона. *Сегодня* (16 мая 2018).
URL: <https://www.segodnya.ua/world/usa/perenos-posolstva-ssha-v-ierusalim-chna-samom-dele-stoit-za-resheniem-vashingtona--1138789.html> (дата звернення: 03.04.2020)

49. Плешаков К.С. Геополитика в свете глобальных перемен. *Международная жизнь*, 1994. № 10. С. 32–34.

50. Полчанов А.Ю. Механізм впливу міжнародних фінансових інститутів на розвиток фінансового потенціалу держави у постконфліктний період. *Економіка і держава*, 2018. №№ 4. С. 62-65.
URL: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=4032&i=12> (дата звернення: 03.04.2020)

51. Полчанов А. Ю. Стан наукових досліджень з питань постконфліктного відновлення. *Інвестиції: практика та досвід*, 2017. № 6/2017. С. 46-51

52. Примуш М.В. Конфліктологія: навч. посіб. для вузів. Київ: Видавчий дім «Професіонал», 2006. 288 с.

53. Про застосування амністії в Україні: Закон України № 392/96-ВР від 01.10.1996. Дата оновлення: 14.05.2014.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.07.2020)

54. Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу: постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2018 № 792. Дата оновлення: 31.03.2020.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.07.2020)

55. Про Положення про порядок здійснення помилування: Указ Президента України від 21.04.2015 № 223/2015.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015#Text> (дата звернення: 01.07.2020)

56. Про протимінну діяльність: Закон України № 2642-VIII від 06.12.2018. Дата оновлення: 19.05.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19> (дата звернення: 03.04.2020)

57. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» : Указ Президента України від 29.12.2012 № 771/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/2012#n16https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/2012#n16> (дата звернення: 03.04.2020)

58. Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1100-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1100-2018-%D1%80?lang=ru> (дата звернення: 03.04.2020)

59. Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 липня 2018 р. № 539-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-informacijnoyi-reintegraciyi-doneckoyi-ta-luganskoyi-oblastej> (дата звернення: 03.04.2020)

60. Радецький В. Г. Класифікація сучасних воєнних конфліктів і види миротворчої діяльності. Вісник Київського міжнародного університету, 2009. Вип.9. С. 87–104

61. Севостьянова Н. До питання про сутність територіальних спорів та їх видів. Підприємництво, господарство і право, 2016. № 5. С. 119-122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_5_24 (дата звернення: 03.04.2020)

62. Семчинський К.В. Пост-конфліктне примирення: інформаційно - комунікаційний вимір. Міжнародні відносини Серія «Політичні науки», 2017. № 13. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3009 (дата звернення: 03.04.2020)

63. Сливка Р.Р., Закутинська І.І., Глуханюк Б.В. Просторові трансформації міського середовища донбасу під впливом воєнного урбіциду. Науковий вісник Херсонського державного університету Серія Географічні науки, 2018. Вип. 8. С. 119-128

64. СМИ: предотвращение конфликтов и постконфликтное восстановление (пер. с англ. Андрей Зотагин). Москва: Издательство «Права человека», 2006. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000138983_rus (дата звернення: 03.04.2020)

65. Сценарії врегулювання конфлікту на Донбасі. *Центр «Нова Європа»*, 25.03.2020. URL: <http://neweurope.org.ua/analytics/stsenariyi-vregulyuvannya-konfliktu-na-donbasi/> (дата звернення: 01.07.2020)

66. Тест на совместимость. Зеркало недели, 09.11.2019. URL: <https://zn.ua/internal/test-na-sovmestimost-335429.html> (дата звернення: 03.04.2020)

67. Титаренко Т.М. Особистість перед викликами війни: психологічні наслідки травматизації. Проблеми політичної психології, 2017. Вип. 5 (19). С. 3–9.

68. Ткачова О. Ефективність державного управління: поняття та підходи до оцінювання. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України, 2013. № 2. С. 30-37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2013_2_6 (дата звернення: 03.04.2020)

69. Туровский Р.Ф. Политическая регионалистика. Москва: ГУ ВШЭ, 2006. URL: http://uchebnik-online.com/soderzhanie/textbook_255.html (дата звернення: 03.04.2020)

70. Україна Оцінка відновлення та розбудови миру Аналіз впливу кризи та потреб на східній Україні. Том 1: зведений звіт. URL: http://www.un.org.ua/images/RPA_V1_Ukr.pdf (дата звернення: 03.04.2020)

71. Цимбрівський Т. Інститут визнання у сучасних міжнародно-правових відносинах. Публічне право, 2012. № 3 (7). С. 158-163. URL: [http://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/934/Tsymbivskyy_Recognition%20in%](http://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/934/Tsymbivskyy_Recognition%20in%20)

[20International%20Law.pdf?sequence=1&isAllowed=y](#) (дата звернення: 03.04.2020)

72. Цицерон М. Т. О старости. О дружбе. Об обязанностях. Москва: «Наука», 1993. URL: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1423775001#39> (дата звернення: 03.04.2020)

73. Чаплыгина И.Г. «Экономический человек» Дж.С.Милля и А.Смита: методологический аспект. Научные исследования экономического факультета, 2015. Том 7, вып. 2. С. 15-27. URL: <https://archive.econ.msu.ru/sys/raw.php?o=3642&p=attachment> (дата звернення: 03.04.2020)

74. Шерон Стоун в плену у Бабая: в Луганське відкрили пам'ятник «захитникам республики». Обозреватель, 12.05.2016. URL: <https://www.obozrevatel.com/society/57692-sheron-stoun-v-plenu-u-babaya-v-luganske-otkryili-pamyatnik-zaschitnikam-respubliki.htm> (дата звернення: 03.04.2020)

75. 2008-2018: 10 years working together for our common heritage. The Technical Committee on Cultural Heritage in Cyprus, 2018. URL: <https://www.cy.undp.org/content/cyprus/en/home/library/partnershipforthefuture/2018-tcch-publication.html> (дата звернення: 06.04.2020)

76. An Agenda for Peace Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping Report of the Secretary-General pursuant to the statement adopted by the Summit Meeting of the Security Council on 31 January 1992. URL: <http://www.un-documents.net/a47-277.htm>

77. Alexander J.C. Trauma: A Social Theory. Cambridge: Polity Press, 2012. URL: https://books.google.com.ua/books?id=cQa-os242-wC&pg=PA6&hl=ru&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 06.04.2020)

78. Amnesty: Rwanda Polls Marred by Chilling 'Climate of Fear'. Voice of America, 2017, July. URL: <https://www.voanews.com/africa/amnesty-rwanda-polls-marred-chilling-climate-fear> (дата звернення: 06.04.2020)

79. Bajraktari Y., Hsu E. Developing Media in Stabilization and Reconstruction Operations. United States Institute of Peace, Stabilization and Reconstruction Series, 2007. No. 7. URL: <https://www.usip.org/publications/2007/10/developing-media-stabilization-and-reconstruction-operations> (дата звернення: 06.04.2020)

80. Boin A., Hart T., Stern E., Sundelius B. The Politics of Crisis Management Public Leadership under Pressure. New York: Cambridge University Press, 2005. 182 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511490880>

81. Boothby D. The Political Challenges of Administering Eastern Slavonia. Global Governance, 2004. Vol. 10, No. 1. pp. 37-51.

82. Boothby D. The UNTAES Experience: Weapons buy-back in Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium. Bonn International Centre for Conversion, 1998. Brief 12. URL: <https://www.bicc.de/publications/publicationpage/publication/the-untaes-experience-weapons-buy-back-in-eastern-slavonia-baranja-and-western-sirmium-croatia-1/> (дата звернення: 06.04.2020)

83. Bray J. International Companies and Post-Conflict Reconstruction Cross-Sectoral Comparisons. Social development papers Conflict prevention and reconstruction, 2005. Paper 22. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/994031468752728929/pdf/31819.pdf> (дата звернення: 06.04.2020)

84. Breed A. Performing the Nation: Theatre in Post-Genocide Rwanda. The Drama Review, 2008. Vol. 52, No. 1 (T 197). pp. 32-50. URL: <https://repository.uel.ac.uk/download/35ac6e7f4448b9a772665966784d8f30db57bbe4b41e73df1fd8b07b64250138/1052279/52.1breed.pdf> (дата звернення: 06.04.2020)

85. Bush K. A Measure of Peace: Peace And Conflict Impact Assessment (PCIA) Of Development Projects In Conflict Zones. Working Paper № 1. The Peacebuilding and Reconstruction Program Initiative& The Evaluation Unit. International Research and Development Centre, 1998. 19 p. URL: http://local.conflictsensitivity.org/wp-content/uploads/2015/05/Measure_of_Peace.pdf (дата звернення: 06.04.2020)

86. Cavalcante F. The Influence of the Liberal Peace Framework on the United Nations Approach to Peacebuilding in Guinea-Bissau. RCCS, 2014. 102 p. URL: <https://journals.openedition.org/rccsar/564> (дата звернення: 06.04.2020)
87. Chen J. Peace Dividend. Investopedia, 2018. URL: <https://www.investopedia.com/terms/p/peace-dividend.asp> (дата звернення: 06.04.2020)
88. Chetail V. Post-Conflict Peacebuilding - A Lexicon. Oxford: Oxford University Press, 2009. 387 p.
89. Chifu Iu., Nantoi O., Getmanchuk A. Prospective on Ukrainian Crisis: trilateral approach. Bucuresti: Editura Institutului de Stiinte Politice si Relatii Internationale, 2015. 488 p. URL: <http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/PROSPECTIVE-ON-UKRAINE-CRISIS.pdf> (дата звернення: 01.07.2020)
90. Collier P. New rules for rebuilding a broken nation. Ted@State, 2014. URL: https://www.ted.com/talks/paul_collier_s_new_rules_for_rebuilding_a_broken_nation/transcript (дата звернення: 06.04.2020)
91. Colomba V. Post Conflict Peace Building in Rwanda, the Effect on Youth and the Development of Bright Future Generation, NGO: master thesis, The University of Massachusetts. 2013. URL: https://www.uml.edu/docs/Post-Conflict%20Peacebuilding%20in%20Rwanda%20_tcm18-145706.pdf (дата звернення: 06.04.2020)
92. Committee on International Conflict Resolution Conflict Resolution in a Changing World. In Stern P. C. and Druckman D. (Eds.) International conflict resolution after the cold war. 2000. URL: <https://www.nap.edu/read/9897/chapter/2> (дата звернення: 06.04.2020)
93. Committee on International Relations, Committee on Foreign Relations. Legislation on Foreign Relations Through 2002. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pcaab142.pdf (дата звернення: 06.04.2020)

94. Committee On Political Geography. Status Of Research In American Geography. 1953. URL: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/016640.pdf> (дата звернення: 06.04.2020)

95. Conflict analysis tools: Swiss Agency for Development and Cooperation (SDC), 2005. URL: <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/Conflict-Analysis-Tools.pdf> (дата звернення: 06.04.2020)

96. Conflict Transformation through Culture: Peace-Building and the Arts Session 532. Salzburg Global Seminar, 2014. URL: <https://www.salzburgglobal.org/multi-year-series/culture/pageId/session-532.html> (дата звернення: 06.04.2020)

97. Convention On Rights And Duties Of States, 1933. URL: <http://www.oas.org/juridico/english/sigs/a-40.html> (дата звернення: 06.04.2020)

98. Côte d'Ivoire: No Amnesty for Serious Crimes of 2010-11 Crisis. Human Rights Watch (HRW), 2018. Retrieved from: <https://www.hrw.org/news/2018/08/07/cote-divoire-no-amnesty-serious-crimes-2010-11-crisis>

99. Coyne C. J. Reconstruction and Reconciliation: What's Economics Got to Do With It? *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, 2017. P. 69–83.

100. Despite embassy relocation, Trump signs presidential waiver. *The Times of Israel*, 2018, June 5. URL: <https://www.timesofisrael.com/despite-embassy-relocation-trump-signs-presidential-waiver/> (дата звернення: 06.04.2020)

101. Disarmament, Demobilization, Reinsertion, & Reintegration: Actors & Activities. Peacebuilding Initiative. URL: <http://www.peacebuildinginitiative.org/index631d.html?pageId=1820#the-different-ways-of-administering-disarmament> (дата звернення: 06.04.2020)

102. Disarmament, Demobilization and Reintegration: United Nations Office to the African Union (UNOAU). URL: <https://unoau.unmissions.org/disarmament-demobilization-and-reintegration>

103. The Economist Intelligence Unit. Country report. URL: <https://www.eiu.com/n/products-and-services/country-analysis/country-report/> (дата звернення: 06.04.2020)

104. Elden S. The Significance of Territory. *Geographica + Helvetica*, 2013. No. 68. pp. 65–68. URL: <https://www.geogr-helv.net/68/65/2013/> (дата звернення: 06.04.2020)

105. Finnen A.J. The international community's management of "post-conflict" with Particular reference to Bosnia and Herzegovina: doctoral thesis, Oxford Brookes University, 2011. URL: <https://radar.brookes.ac.uk/radar/file/3eda2f51-b83a-f3e0-e43f-517733542856/1/finnen2011international.pdf> (дата звернення: 06.04.2020)

106. Gagnon C., Brown K. *Post-Conflict Studies: An interdisciplinary approach*. Routledge: Routledge College for Peace and Conflict Studies, 2014. 248 p.

107. Galgano F.A. *Military geography*. Oxford Bibliographies, 2017. URL: <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199874002/obo-9780199874002-0029.xml> (дата звернення: 06.04.2020)

108. Gallagher T., Robinson G., Hughes J., Connolly D. *Education in conflict-affected areas: Final report*. 2018. URL: https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/global_education_security_and_stability_report_0319.pdf (дата звернення: 06.04.2020)

109. Glassner M.I., Fahrer C. *Political Geography* (3d ed.). 2004. URL: <https://is.cuni.cz/studium/predmety/index.php?do=download&did=69550&kod=JMB119> (дата звернення: 06.04.2020)

110. *Global Strategy 2018-2020*: Norwegian Refugee Council, 2017. URL: https://www.nrc.no/globalassets/pdf/policy-documents/programme-policy/nrc-global-strategy-2018-2020_web.pdf (дата звернення: 06.04.2020)

111. Grimm S., Weiffen B. *Domestic elites and external actors in post-conflict democratisation: mapping interactions and their impact*. 2018.

URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14678802.2018.1483556> (дата звернення: 06.04.2020)

112. Guidance on Evaluating Conflict Prevention and Peacebuilding Activities: Organization For Economic Co-Operation And Development (OECD), 2008. URL: <https://www.oecd.org/dac/evaluation/dcdndep/39774573.pdf> (дата звернення: 06.04.2020)

113. A Guide to Housing, Land and Property Rights in Burma. Centre of Housing Rights and Evictions, 2009. URL: http://www.globalprotectioncluster.org/assets/files/field_protection_clusters/Myanmar/files/HLP%20AoR/Myanmar_Guide_HLP_Rights_2009_EN.pdf (дата звернення: 06.04.2020)

114. Hearn S. Peacebuilding and Institution-building. United Nations University, Center for Policy Research, 2015. 13 p. URL: https://collections.unu.edu/eserv/UNU:3221/unu_cpr_peacebuilding_and_institution.pdf (дата звернення: 06.04.2020)

115. Hensel P.R. Territory: Theory and Evidence on Geography and Conflict. 2000. URL: <http://www.paulhensel.org/Research/terr2000.pdf> (дата звернення: 06.04.2020)

116. Higashi D. The challenges of constructing legitimacy in peacebuilding: doctoral thesis, University of British Columbia, 2012. URL: <https://open.library.ubc.ca/cIRcle/collections/ubctheses/24/items/1.0073041> (дата звернення: 06.04.2020)

117. HoWon J. Peace Building in Post-Conflict Societies: Processes and Strategies. 2008. URL: <http://www.gmu.edu/programs/icar/hsp/hj.html> (дата звернення: 06.04.2020)

118. INEE Conflict Sensitive Education Guiding Principles. Inter-agency Network for Education in Emergencies (INEE), 2013. URL: <https://inee.org/resources/inee-conflict-sensitive-education-guiding-principles> (дата звернення: 06.04.2020)

119. Jerusalem Embassy Act, 104-45, 104th Congress, 1995.
URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-104publ45/html/PLAW-104publ45.htm> (дата звернення: 06.04.2020)

120. Jones S.B. A Unified Field Theory of Political Geography. Annals of the Association of American Geographers, 1954. Vol. 44, № 2. pp. 111–123.
URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00045605409352128> (дата звернення: 06.04.2020)

121. Judt T. Postwar: A History of Europe Since 1945. NY: The Penguin Press, 2005. 878 p.

122. Jütersonke O., Kartas M. Peace and Conflict Impact Assessment (PCIA), Madagascar. Geneva: Centre on Conflict, Development and Peacebuilding (CCDP), 2010. pp. 34-52.
URL: https://repository.graduateinstitute.ch/record/3960/files/PCIA_Madag_EN_COUL_WEB2-final.pdf (дата звернення: 06.04.2020)

123. Lexico, 2019. URL: <https://www.lexico.com/en/definition/reintegration> (дата звернення: 06.04.2020)

124. Matarasso F. Use or ornament? The social impact of participation in the arts. 1997. URL: <http://www.artshealthresources.org.uk/wp-content/uploads/2017/01/1997-Matarasso-Use-or-Ornament-The-Social-Impact-of-Participation-in-the-Arts-1.pdf> (дата звернення: 06.04.2020)

125. Megoran N. War and peace? An agenda for peace research and practice in geography. Political Geography, 2011. No. 30. pp. 178-189.
URL: https://www.staff.ncl.ac.uk/nick.megoran/pdf/IBG_peace.pdf (дата звернення: 06.04.2020)

126. Menkhaus K. Impact Assessment in Post-Conflict Peacebuilding: Challenges and Future Directions. International Peacebuilding Alliance, 2004. 3 p.
URL: http://pdf2.hegoa.efaber.net/entry/content/643/3_Impact_Assessment_in.pdf (дата звернення: 06.04.2020)

127. Muggah R., O'Donnell C. Next Generation Disarmament, Demobilization and Reintegration. Stability: International Journal of Security and Development, 2015.

No. 4(1), 30 p. URL: <https://www.stabilityjournal.org/articles/10.5334/sta.fs/> (дата звернення: 06.04.2020)

128. Mykhalska V. Management of post-conflict territory as a form of governance. European Political and Law Discourse, 2020. Vol. 7, issue 1. pp. 139 – 143.

129. Mykhalska V. Efficiency of post-conflict management policy. European Journal of Transformation Studies, 2019. Vol. 7, no.1. pp. 127 – 136

130. Nadjaldongar K. Lessons learned from the post-conflict reconstruction in Rwanda. OECD & Economic Community of West-African Studies, 2008. URL: <http://www.oecd.org/countries/rwanda/41425587.pdf> (дата звернення: 06.04.2020)

131. Nickalls S. Music, the food of love. The Independent, 1995. URL: <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/music-the-food-of-love-1592992.html> (дата звернення: 06.04.2020)

132. Nilsson A. Reintegrating Ex-Combatants. Swedish International Development Organization (SIDA), 2005. URL: <https://www.sida.se/contentassets/561fdfe050554a249be2f1d0120dca5d/14673.pdf> (дата звернення: 06.04.2020)

133. Oberg J. Reconciliation through a history and school book commission – in Croatia and elsewhere. Yugoslavia – what should have been done?, 2018. URL: <https://yugoslavia-what-should-have-been-done.org/1998/06/25/519/> (дата звернення: 06.04.2020)

134. Paris R., Turner M. At War's End: Building Peace after Civil Conflict. Democratiya, 2004. 6 p. URL: https://www.dissentmagazine.org/wp-content/files_mf/1389730980d6Turner.pdf (дата звернення: 06.04.2020)

135. Pentenrieder J. What is the Best Timing for Post-Conflict Elections? The Cases of the First and Second Liberian Civil War: master thesis, University of Cape Town, 2011. URL: https://open.uct.ac.za/bitstream/handle/11427/10942/thesis_hum_2011_pentenrieder_j.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 06.04.2020)

136. Post-Conflict Economic recovery Enabling Local Ingenuity: United Nations Development Program (UNDP), 2008.
URL: <http://www.undp.org/content/dam/undp/library/crisis%20prevention/undp-cpr-post-conflict-economic-recovery-enable-local-ingenuity-report-2008.pdf> (дата звернення: 06.04.2020)

137. Price M., Marashi I. al, Stremlau N. A. Media in the Peace-Building Process: Ethiopia and Iraq. In P. Norris (Ed.), Public sentinel: News media and governance reform, 2009. pp. 221-275. URL: http://repository.upenn.edu/asc_papers/149 (дата звернення: 06.04.2020)

138. Rucyahana J. The Bishop of Rwanda: Finding Forgiveness Amidst a Pile of Bones. 2007.
URL: <https://books.google.com.ua/books?id=h9ABo3Uzd7kC&pg=PA134&lpg=PA134&dq=bizimungu+government&source#v=onepage&q=bizimungu%20government&f=false> (дата звернення: 06.04.2020)

139. Rule-of-law tools for post-conflict states: Amnesties: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), 2009.
URL: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/Amnesties_en.pdf (дата звернення: 06.04.2020)

140. Rwanda: Law No. 03/99 of 1999 establishing the National Unity and Reconciliation Commission: Refworld.
URL: <http://www.refworld.org/docid/3ae6b59a18.html> (дата звернення: 06.04.2020)

141. Sack R.D. Human Territoriality Its Theory and History. 1986.
URL: <https://www.cambridge.org/ua/academic/subjects/geography/historical-geography/human-territoriality-its-theory-and-history?format=PB&isbn=9780521311809#bookPeople> (дата звернення: 06.04.2020)

142. Scherrer V. Measuring the Impact of Peacebuilding Interventions on Rule of Law and Security Institutions. Geneva: The Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), 2012. pp. 74-79.

URL: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/SSR%20Paper%206%20ONLINE%20VERSION.pdf> (дата звернення: 06.04.2020)

143. Schnabel A., Ehrhart H.-G. Security sector reform and post-conflict peacebuilding. Tokyo: United Nations University Press, 2005.

144. Shneiderman S., Snellinger A. Framing the Issues: The Politics of “Post-conflict”. 2014. URL: <https://culanth.org/fieldsights/500-framing-the-issues-the-politics-of-post-conflict> (дата звернення: 06.04.2020)

145. Svensson P. Stability, Crisis and Breakdown: Some Notes on the Concept of Crisis in Political Analysis. Scandinavian Political Studies, 1986. Bind 9 (New Series). URL: https://tidsskrift.dk/scandinavian_political_studies/article/view/32537/30523 (дата звернення: 06.04.2020)

146. Three Media Leaders convicted for Genocide. Press release: United Nations | International Residual Mechanism for Criminal Tribunals, 2003. URL: <https://unictr.irmct.org/en/news/three-media-leaders-convicted-genocide> (дата звернення: 06.04.2020)

147. Toft M.D. Ending Civil Wars A Case for Rebel Victory? International Security, 2010. Vol. 34, No. 4. pp. 7–36. URL: <https://www.mitpressjournals.org/doi/pdf/10.1162/isec.2010.34.4.7> (дата звернення: 06.04.2020)

148. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017: The World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2017_web_0401.pdf (дата звернення: 06.04.2020)

149. United Nations Transitional Authority in Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium: archived web-site. URL: <https://peacekeeping.un.org/mission/past/untaes.htm> (дата звернення: 06.04.2020)

150. Von Billerbeck S. B. K., Gippert B. J. Legitimacy in Conflict: Concepts, Practices, Challenges. Journal of Intervention and Statebuilding, 2017. Vol. 11. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17502977.2017.1357701> (дата звернення: 06.04.2020)

151. Wallensteen P., Sollenberg M. Armed Conflict, 1989–2000. Journal of Peace Research, 2001. Vol. 38, No 5. pp. 629-644.

152. Weldon G. A comparative study of the construction of memory and identity in the curriculum in societies emerging from conflict: doctor thesis, University of Pretoria, 2009. URL: <https://repository.up.ac.za/handle/2263/28159> (дата звернення: 06.04.2020)

153. Wicks L. Rwanda 's Miracle: From Genocide and Poverty to Peace and Economic Prosperity: master thesis, Florida International University, 2014. FIU Digital Commons. URL: <http://digitalcommons.fiu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2614&context=etd> (дата звернення: 06.04.2020)

154. World Bank Practical Guide to Multilateral Needs Assessment: UNDG, UNDP. URL: http://www.operationspaix.net/DATA/DOCUMENT/6878~v~Practical_Guide_to_Multilateral_Needs_Assessments_in_Post-Conflict_Situations.pdf (дата звернення: 06.04.2020)

155. World Heritage Scanned Nomination, site name: The Old Bridge area of the Old City of Mostar: UNESCO, 2005. URL: <http://whc.unesco.org/uploads/nominations/946rev.pdf> (дата звернення: 06.04.2020)

156. World Report 2012: Tajikistan. Human Rights Watch (HRW), 2012. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2012/country-chapters/tajikistan> (дата звернення: 06.04.2020)

ДЕРЖАВА_І_Я

Громадська організація «ДЕРЖАВА І Я»
Код ЄДР 39697721 | Реєстраційний номер запису в РГО 1430500
Номер, дата запису в ЄДР 1 480 102 0000 065582 17.03.2015

fb.com/derzhavaiia | derzhavaiia@gmail.com

Ukrainian NGO DERZHAVA I YA, GO
Registration number in Ukraine 39697721
D-U-N-S 520939221 | CAGE/NCAGE Code SEZG9
PIC number 902643395
Zhyharska st, 67, Pokotylivka, Kharkivskiy region, Ukraine, 62458

Вих. № 20-03-16 від «16» березня 2020
року

Для подання до спеціалізованої вченої ради

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Михальської Валерії Владиславівни
за темою «Політика управління постконфліктними територіями»,
що подається на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 052 – політологія**

З 2014 року українське суспільство змушене пристосовуватися до нової реальності – реальності, в якій в частині нашої країни триває війна. З того часу в державі значно посилися позиції громадянського суспільства. Більше того, громадянське суспільство усвідомило, що може чинити вагомий вплив на суспільно-політичні процеси та підсилювати діяльність урядових інститутів та органів місцевого самоврядування, спрямовану на врегулювання конфлікту та подолання його наслідків.

Громадська організація «Держава і я» з 2015 року здійснює діяльність, що має на меті підтримку населення, яке постраждало від конфлікту на сході України. Наша організація здійснювала волонтерську діяльність, сприяла в подоланні травматизації військових та членів їх сімей, а також приймала участь у соціогуманітарних проєктах в Донецькій та Луганській областях. Більшість із цих проєктів здійснюється в партнерстві з міжнародними організаціями (такими як USAID, UNDP).

Основні положення дисертаційного дослідження Михальської Валерії Владиславівни є актуальними для нашої організації в частині вивчення практик та кейсів, які можуть бути застосовані в українських реаліях для мінімізації впливу конфліктогенних чинників. На сьогодні ми маємо можливість апробувати запропоновані в дисертаційному дослідженні практики на підконтрольних українському уряду територіях Донецької та Луганської областей. Ці території або перебували певний період під окупацією і згодом були звільнені, або ж відчувають на собі вплив конфлікту внаслідок їх наближеності до бойових дій. Таким чином, громадська організація «Держава і я» використовує результати дисертаційного дослідження Михальської В. В. як наукове підґрунтя у своїй діяльності з подолання наслідків триваючого конфлікту в Україні.

Директор

Катерина КУРАШОВА

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21021, тел. приймальні: +38 (0432) 50-89-30,
 факс: +38 (0432) 50-87-78, E-mail: rector@donnu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02070803

«16» 03 2020 № 22/01.1.3-43
 На № _____ від _____

До спеціалізованої вченої ради

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
Михальської Валерії Владиславівни
за темою «Політика управління постконфліктними територіями»

Основні положення дисертаційної роботи Михальської Валерії Владиславівни впроваджені в навчальній роботі Донецького національного університету імені Василя Стуса, а саме при викладанні дисциплін «Конфліктологія», «Політичні інститути та процеси». У дослідженні вводяться, уточнюються та доповнюються категорії «конфлікт», «збройний конфлікт», «постконфлікт», «постконфліктна територія», «політика управління постконфліктними територіями». В роботі доведено значення постконфліктної фази в процесі управління конфліктом; проаналізовано вплив, який збройний конфлікт має на територію як на простір; виділено критерії аудиту, які можуть застосовуватися до оцінки ефективності управлінських практик на постконфліктній території.

Систематизація існуючих концепцій та уточнення знань про управління конфліктом, на основі яких отримано нові науково обґрунтовані результати, дозволили провести комплексне дослідження політики управління постконфліктними територіями як політичного процесу. Результати дослідження використовуються як важливі кейси при викладанні зазначених навчальних дисциплін.

Проректор з наукової роботи

Завідувач навчального відділу

І. В. Хаджинов

О. В. Євтухова

ДОДАТОК В

ПЕРЕЛІК ПОСТКОНФЛІКТНИХ ТЕРИТОРІЙ*

Постконфлікт на територія	Сутність конфлікту	Завершення конфлікту (форма завершення, рік)	Елементи, які підтверджують статус постконфліктної території
Хорватія	Після розпаду Югославії на частині території Хорватії, на якій проживала велика кількість сербського населення, за підтримки Сербії було проголошено про утворення сепаратистського утворення – держави «Республіка Сербська Країна».	Хорватські військові операції «Буря» і «Блискавка» обумовили підписання у 1995 році Ердутської угоди та передачу регіону під управління ООН	1,5 роки територія знаходилася під міжнародним управлінням. У 1997 році були проведені постконфліктні вибори. Після виборів на всій постконфліктній території затвердилася хорватська влада.
Таджикистан	Конфлікт між посткомуністичними силами, які після розпаду СРСР залишилися при владі, та опозицією. Обидві сторони конфлікту отримували широку підтримку від інших держав (з одного боку – РФ та Узбекистан, з іншого – Іран).	Активна фаза конфлікту закінчилася у 1992 році. В той період опозиція контролювала окремі райони на кордоні із Афганістаном. У 1996 році, коли Талібан захопив Кабул, сторони усвідомили	Це випадок власне врегулювання конфлікту за згодою обох сторін. Централна влада отримала контроль над всією територією, а представники опозиції отримали певні політичні посади.

		потребу укласти мирну угоду.	
Бангладеш	Сутність конфлікту полягає у боротьбі на той час частини Пакистану за автономію у реалізації групи політичних прав. Боротьба переросла у збройне протистояння, в ході якого вимогою проголошення незалежності Східного Пакистану у вигляді держави Бангладеш. Боротьба Бангладешу отримала підтримку з боку Індії	В 1971 році Індія проводить наступальну операцію, в ході якої пакистанські війська оголошують капітуляцію.	Влада Пакистану у 1974 році визнала Бангладеш. Сьогодні Бангладеш має сталі міжнародні зв'язки, в тому числі є країною – членом ООН.
Косово	Збройний конфлікт виник як боротьба за права національної меншини, згодом – за незалежність албанців, які проживали на території Сербії.	У ситуацію втрутилася НАТО. У 1999 році за резолюцією Ради Безпеки ООН на територію Косово введено миротворчий контингент під керівництвом НАТО. Сербія погодилася на такі умови.	У 2008 році Косово проголосили незалежність. Країна має можливість комунікувати із зовнішнім світом. Інформація про визнання Косова наведена раніше у тексті розділу.
Руанда	Історичні передумови сформували дискримінаційне ставлення одного корінного народу Руанди	Військова організація тутсі РПФ, протидіючи злочину геноциду, за фактичного	РПФ як одна зі сторін конфлікту отримала контроль над територією. Міжнародна спільнота

	(хуту) до іншого (тутсі). Тутсі організовуються для опору дискриміації, хуту, в свою чергу, мобілізують владні ресурси та влаштовують геноцид.	сприяння міжнародної спільноти, у 1994 році отримує контроль над територією країни.	сприяла засудженню організаторів геноциду та відновленню Руанди. Поль Кагаме, лідер РПФ, є президентом Руанди до цього часу.
Камбоджа	Першочергового Камбоджа стала стратегічною територією періоду в'єтнамської війни. Конфлікт, що виник у зв'язку з активностями в'єтнамської війни, закінчився приходом до влади режиму «червоних кхмерів», який влаштував геноцид. За підтримки В'єтнаму режим червоних кхмерів було повалено, втім пров'єтнамський уряд не був визнаний міжнародною спільнотою та іноземними державами, зацікавленими у впливі над Камбоджією.	У 1989 році пров'єтнамську владу у Камбоджі змінює помірна влада. Ця влада звертаються до ООН, і за посередництва ООН відбувається реставрація монархії.	З 1998 року Камбоджа вступає у дипломатичні відносини, в тому числі з ООН. У країні подеколи виникають протистояння, як-от у 2013-2014, втім, вони вирішуються політичними методами.
Нікарагуа	Громадянська війна є антиурядовим повстанням контрас, які не погодилися з комуністичною політикою уряду. Конфлікт припав на період Холодної війни, тому як комуністичний, так і антикомуністичний	З 1987 року починається мирний процес, в ході якого у 1988 року підписується мирна угода. Мирною угодою закріплювалося проведення	В ході виборів перемогу отримала ліберальна партія, яка утворилася окремо від обох сторін конфлікту. Наразі в країні триває затяжний політичний конфлікт, адже прокомуністичні сандіністи з 2006 року

	табори надавали активну підтримку сторонам.	виборів за участю всіх партій.	перебувають при владі. Втім, опозицією в цьому конфлікті виступають вже не контраст, а продемократичні сили.
Мозамбик	Після проголошення незалежності від Португалії у Мозамбіку сформувався соціалістичний уряд. За підтримки ПАР в країні сформувалася антиурядова опозиція.	У 1992 році уряд Мозамбіку задекларував відмову від марксизму-ленінзму та перейшов до багатопартійної демократії.	Обидві сторони конфлікту сформувалися у легальні політичні партії. На сьогодні в країні відбувається новий конфлікт, між проісламськими угрупованнями та урядом, який підтримується РФ.
Боснія і Герцеговина	Міжетнічний конфлікт між сербами, мусульманами-автономістами, боснійськими мусульманами та хорватами, який виник внаслідок формування нових держав після розпаду Югославії. Відповідні сторони конфлікту підтримувалися Сербією та Хорватією.	Конфлікт закінчився підписанням у 1995 році Дейтонських угод, якими закріплювався конституційний устрій держави та її існування у федеральній формі територіального устрою, а також введення на територію контингенту НАТО.	Можна стверджувати, що постконфліктний статус країни залишає осі, адже ще не прийнята нова конституція. Втім, країна отримала план дій щодо вступу в НАТО та на сьогодні триває процес вступу держави до ЄС.

С'єра-Ліоне	<p>Тривала економічна криза та тотальна корумпованість влади багатой на природні ресурси країни обумовила виникнення повстанського антиурядового руху, який підтримувався Лівією. Конфлікт супроводжувався періодичним переходом влади від однієї групи до іншої, масовими жертвами, зокрема серед цивільного населення. Конфлікт тривав близько 11 років.</p>	<p>У 1999 році між урядом та повстанцями було укладено мирну угоду. З метою стабілізації ситуації вводиться контингент ООН. Президент відновлений у повноваженнях, представники повстанців отримали місця в уряді.</p>	<p>Перші постконфліктні вибори відбулися в 2002 році. З того часу у країні мирна ротація влади за допомогою виборів відбувалася вже тричі.</p>
-------------	--	---	--

**таблиця складена авторкою*

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ ТА ПОНЯТЬ

Амністія – повне або часткове звільнення від відбування покарання осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно цих осіб не набрали законної сили.

Апартеїд – нелюдські дії, які здійснюються в контексті інституціоналізованого режиму систематичного пригноблення і панування однієї расової групи над інший расової групою або групами і здійснюються з метою збереження такого режиму.

Аудит постконфліктної території - методологія, яка передбачає технічну оцінку потреб та розвитку стратегії перехідного періоду, а також процес консультацій, переговорів і аналізу, який надає платформу для узгодження спільних пріоритетів національних і міжнародних акторів, коли вони готують свої проекти та програми.

Біженець – особа, яка не є громадянином відповідної держави, і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань.

Вибухонебезпечні предмети - будь-які боєприпаси, що містять вибухові речовини, матеріали ядерного ділення або ядерного синтезу, а також біологічні та хімічні речовини, які включають в себе бомби і боєголовки, крилаті і балістичні ракети, артилерійські, мінометні, ракетні снаряди і боєприпаси до легкої стрілецької зброї, усі різновиди мін, торпеди і глибинні бомби, піротехнічні матеріали, касетні суббоєприпаси та їх контейнери, піропатрони та

піротехнічні пристрої, електропірозапали, замасковані та саморобні вибухові пристрої, а також будь-які схожі або пов'язані з цим елементи чи компоненти, вибухонебезпечні за своєю природою.

Визнання – акт, за допомогою якого існуючі держави визнають нові держави чи уряди або інші суб'єкти міжнародного права з метою встановлення з ними офіційних або неофіційних, повних або неповних, постійних або тимчасових відносин.

Внутрішньо переміщена особа – особа, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Геноцид – дії, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи; в) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, які розраховані на її повне або часткове фізичне знищення; г) заходи, розраховані на запобігання дітородінню в середовищі такої групи; д) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу.

Геополітичне поле – сукупність безлічі конкретних політично обумовлених переміщень і зв'язків (від поширення радіохвиль до руху дорожніх патрулів), породжуваних політичними ідеями.

Дебеляція – цілковита політична поразка однієї сторони конфлікту перед іншою стороною.

Демобілізація – формальне та контрольоване звільнення активних комбатантів зі збройних сил та груп, що передбачає короткострокову підтримку колишніх комбатантів.

Завершення конфлікту – припинення конфлікту ідеального типу, внаслідок якого сторони досягли реальної згоди щодо контролю над територією

та її системами управління, і досягнуті умови такого контролю визнаються сторонами та акторами світової політики.

Заморожений конфлікт – ситуація, в якій активний збройний конфлікт був закінчений, але жоден мирний договір чи інші політичні рамки не вирішили конфлікт в тій мірі, аби це задовольнило учасників бойових дій, тому юридично конфлікт може розпочатися наново в будь-який момент, створюючи середовище невпевненості та нестабільності.

Збройний конфлікт неміжнародного характеру – збройний конфлікт, який відбувається на території будь-якої держави між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину її території, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії.

Злочини проти людяності – будь-яке з наступних діянь, якщо вони відбуваються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад здійснюється свідомо: а) вбивство; б) винищення; в) поневолення; г) депортація або насильницьке переміщення населення; д) ув'язнення або інше жорстоке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; е) катування; є) зґвалтування, оборнення в сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства порівнянної тяжкості; ж) переслідування будь-якої ідентифікованої групи або спільності за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними ознаками, або з інших мотивів; з) насильницьке зникнення людей; і) злочин апартеїду; й) інші нелюдські діяння аналогічного характеру, які полягають в умисному спричиненні сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень або серйозного збитку психічному або фізичному здоров'ю.

Комбатант – особа, яка входить до складу збройних сил країн, які перебувають у стані військового конфлікту, і має право безпосередньо брати участь у військових діях.

Конфлікт – це зіткнення політичних інтересів двох або більше політичних акторів, якими можуть виступати або дві чи більше держави, або держава(-и) в особі уряду та певне(-і) повстанське(-і) угруповання, якщо таке зіткнення набуває форми збройного протистояння.

Кризова ситуація – стан, що характеризується граничним загостренням регіональної або міжнародної воєнно-політичної обстановки, за якої вичерпуються можливості врегулювання спірних питань мирними засобами і наростає реальна загроза застосування воєнної сили.

Міжнародна правосуб'єктність – ознака суб'єкта міжнародного публічного права, що виявляється, як правило, у наявності прав і обов'язків, установлених звичаєвими і договірними нормами міжнародного права.

Міжнародний збройний конфлікт – оголошена війна чи будь-який інший збройний конфлікт, що може виникнути між двома чи більше державами, навіть якщо стан війни не визнаний однією з них.

Миробудівництво - організацію життєздатних політичних процесів в підтримку встановлення миру та для створення законних національних органів влади; відновлення безпеки та законності, включаючи оперативне формування професійних та підзвітних служб безпеки та судової системи; надання невідкладної та відчутної підтримки постраждалому населенню і створення сприятливих умов довгострокового розвитку.

Миротворчість – діяльність по встановленню миру (порядку системи), що підтримує та посилює інститути, які сприяють мирному співіснуванню та мінімізують конфліктогенні чинники.

Перехідне правосуддя – сукупність судових і несудових процесів у суспільстві, котрі вирішують масштабні порушення прав людини, що сталися протягом військового конфлікту.

Політика управління – форма менеджменту, яка комбінує ознаки політики (потреба у політичних рішеннях, боротьба за владу та легітимізацію) та управління (цілеспрямованою діяльністю із вольового впливу на об'єкт для досягнення цілі такого управління).

Постконфлікт – стадія зіткнення інтересів двох і більше акторів, що настає після завершення основних етапів конфлікту.

Постконфліктна територія – простір, що зазнав впливу збройного конфлікту, внаслідок чого має зруйновану систему управління або ослабкі інституційні форми розвитку, що потребують розбудови «з нуля» або реінтеграції в національну систему вищого рівня.

Реінтеграція – 1) дія або процес з об'єднання елементів, які вважаються розрізненими; 2) процес, протягом якого екс-комбатанти одержують цивільний статус та отримують постійне працевлаштування та дохід.

Реституція – поновлення порушених майнових прав, приведення їх до стану, що існував на момент вчинення дії, якою заподіяно шкоди.

Роззброєння – збір, документація, контроль та утилізація стрілецької зброї, амуніції, вибухових пристроїв, легкого та важкого озброєння.

Сектор безпеки – структури, які мають повноваження або наказ використовувати силу або загрозу силою для захисту держави та її громадян, а також ті цивільні організації, які є відповідальними за контроль та нагляд за такими структурами.

Територіальний спір – спір про належність певних територій суб'єктам міжнародного права – державам.

**СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ЗА ТЕМОЮ
ДИСЕРТАЦІЇ**

**Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових
фахових видань України**

1. Михальська В.В. Політика управління постконфліктною територією на прикладі Руанди. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: збірник наукових праць*, 2017. Вип. 1(13). С. 131-144.
2. Михальська В.В. Міжнародна адміністрація як суб'єкт політики управління постконфліктними територіями: досвід Хорватії. *Актуальні проблеми політики*, 2017. Вип. 59. С. 120-129
3. Михальська В.В. Міжнародний вплив на політику управління постконфліктними територіями. *Політичне життя*, 2017. № 3-2017. С. 65-69.
4. Михальська В.В. Постконфліктні управлінські практики в економічній політиці. *Політичне життя*, 2018. № 2-2018. С. 55-60
5. Михальська В.В. Аудит постконфліктної території: досвід для України. *Політичне життя*, 2019. № 2-2019. С. 74-79.

**Статті у періодичних наукових виданнях інших держав, включених до
міжнародних наукометричних баз**

6. Mykhalska V. Efficiency of post-conflict management policy. *European Journal of Transformation Studies*, 2019. Vol. 7. No.1. P. 127 – 136 (Web of Science).
7. Mykhalska V. Management of post-conflict territory as a form of governance. *European Political and Law Discourse*, 2020. Vol. 7. Issue 1. P. 139 – 143.

Праці, що додатково відображають наукові результати дисертації:

8. Михальська В.В. Фактор ідентичності у постконфліктній політиці. *Наук. записки НУ «Острозька академія». Серія: культурологія. Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур: матеріали X*

міжнародної наукової конференції (Острого, 12-13 травня 2017 року). Острого, 2017. вип. 18. С. 249-250

9. Михальська В.В. Міжнародна технічна допомога на постконфліктній території: український вимір. *Україна в сучасному європейському просторі в умовах зовнішньополітичних викликів: збірник наук. праць Міжнар. наук.-прак. конференції (Переяслав-Хмельницький, 18-19 травня 2017 року). Переяслав-Хмельницький, 2017. С. 142-144*

10. Михальська В.В. Вплив неурядових організацій на дискурси постконфліктної політики. *Політичні та правові дисонанси в сучасних українських реаліях: збірник матеріалів XXX Харківських політологічних читань (м. Харків, 16 червня 2017 року). Харків, 2017. С. 153-156*

11. Михальська В.В. Передумови авторитаризму у постконфліктному суспільстві. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 12-13 жовтня 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 120-121.*

12. Михальська В.В. Мета політики управління постконфліктними територіями. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 17 квітня 2018 р.). Чернівці, 2018. С. 119 – 121.*

13. Михальська В.В. Формування іміджу постконфліктними територіями: уроки для України. *Збірка матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку»(м. Дніпро, 25 квітня 2018 року). Дніпро, 2018. С. 225 - 227.*